A GIMNÁZIUMI OKTATÁSÜGY TÖRTÉNETE

A MAGYARORSZÁGI HELV. HITVALLÁSUAKNÁL.

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A HELV. HITV. TANÁROKNAK PESTEN 1860-ban TARTOTT

EGYETEMES ÉRTEKEZLETÉRE.

IRTA

SZILÁGYI ISTVÁN.

(Külön lenyomat a Sárospataki Füzetek 1861. évi III. és IV. szállítmányából.)

SÁROSPATAK,
NYOMTATTA JÄGER KÁROLY A REF. FŐISKOLA BETŰIVEL.
1861.

A GIMNÁZIUMI OKTATÁSÜGY TÖRTÉNETE

A

MAGYARORSZÁGI H. HITVALLÁSUAKNÁL.

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A HELV. HITV. TANÁROKNAK PESTEN 1860-ban TARTOTT

EGYETEMES ÉRTEKEZLETÉRE.

I.

Protestáns közönségünk azon része előtt, mely az egyházi és iskolai ügyeket képviselő irodalmi közlönyeinkkel ismeretes, kétségkivül tudva van, hogy az 1860. évi szept. hava 20. napján a helv. hitvallásu fő és közép iskolák tanárai egybejöttek vala Pesten, hogy tanácskozzanak az iránt: miképen kellene segiteni azon bajokon, melyeket protestáns iskolai dolgainkban az osztrák birodalmi minisztérium intézkedései előidéztek, különösebben pedig mikép gondolnák az értekezleti tagok a gimnáziumi oktatást legcélirányosban ugy rendeztetni be, hogy az mind a mai kor tudományos követelményeinek, mind a nemzeti és egyházi igényeknek lehető legjobban megfelelhessen.

Protestáns életünkben ez az első eset, hogy a tanügyet illetőleg a tanárkar ily egyetemlegesen hivatott fel vélemény adásra; igen természetes volt azért egyfelől a várakozás, melyet e tanácskozmány munkálatához, annak sikeréhez mind protestáns közönségünk, mind a küldők már előlegesen is kapcsoltak: de nem kevésbé lehetett más részt meglepő épen ez alapnál fogva az eredmény, mely szerint az Egyetemes Népiskolai Választmány, melynek felülvizsgálata alá az alkotott Szervezetnek bocsáttatnia

kelle, ezt, mint véleménye szerint ki nem elégitőt egyszerűen félre tette s egy ujabbnak készitését határozta el. *)

Felgondolván, hogy e tanácskozmányban oly próbált és tapasztalt férfiak ültek együtt, kik akartak is, tudhattak is valami jót és célszerüet alkotni, nem tarthatni különösnek, hogy az ügy e sajátszerü kifejlődése többeknek figyelmét magára vonhatta és vonta is; nem, hogy naprul napra élénkebb lett az ohajtás megismerkedni az értekezlet munkálkodásaival; nem, hogy nyilván és magán úton immár több felszólalások történtek, melyek mind inkább kötelességül látszanak tenni az illetőknek, s egy részt erkölcsi és becsületbeli kötelességül a tanácskozók irányában, hogy adassék értesités a pesti dolgokról, más szóval: irassék meg az értekezlet története.

Az „illetők" nevével nyilván a jegyzőségre van hivatkozás. Tenni, tehette volna biz ezt az értesitést más is, ki talán nagyobb részletességü figyelemmel jegyezgethetett a tanácskozások folyama alatt; de ha már egy vagy más tekintetből csakugyan senki nem akar e térre lépni, a mellett pedig, hogy e történetirat mégis megkészüljön, sok nagy fontosságu ok harcol: ime én, ha késön is, mert jobb késön mint sohasem, megpróbálom eleget tenni a felhivásnak. Ha társaim közül egyik vagy másik, egy vagy más tekintetből valamely dologra kimeritőbben vagy másképp emlékeznék: ne restelje adatait följegyezve, pótlékul szinte közre bocsátani.

Mivel én szeretek mindent a történetek kapcsolatában látni és fogni fel: legyen szabad ez alkalmat felhasználnom arra, hogy adjam elő egyuttal rövid vázlatát a gimnáziumi oktatásügy reformjának magyar helv. hitv. egyházunkban, a mennyire adatainknál fogva a multba visszamehetni.

---

*) Meg fog engedni a t. szerző, ha ide igtatom, hogy ezen vád a tanügyi egyetemes választmányt nem illetheti. A tanügyi választmánynak a tanári értekezlet jegyzőkönyve, melyből az elveket, iránypontokat megismerhette volna, át nem adatott; kezei közt csak a tudományok szárazon s a tantárgyak előadására forditandó idő kimutatása nélkül levázolt beosztása volt. És igy tulajdonképen nem volt mit átvizsgálnia és igy elvetnie sem.

Hegedűs László.

II.

Hogy a protestáns egyház a maga iskolai ügyeit állandó virágzásban tartsa, s e végbül azokon a kor kivánataihoz képest időről időre folytonos javitó s tökéletesitő kézzel munkálkodjék: ezt, ha kétségtelen tények nem igazolnák is, maga azon körülmény megfoghatóvá tenné, hogy ha csak létezése alapját megtagadni s fenállásának jövő biztositékát elveszteni nem akará, cselekedni elmulaszthatatlan kötelessége is vala és lesz mindenkoron.

Ez az eset a magyarországi protestánsoknál, s közelebb a reformált egyházban is. S bár e szerint nem kételkedhetünk, hogy az egyházi igazgatás a protestáns iskolaügyet nem szünt meg élte egyik korszakában sem az akkori világ közoktatásának ismert fokához segélleni, s e végbül rendelkezése alatt álló minden anyagi és szellemi tényezőket mozgásba hozni, felhasználni: határozottabban azonban mégis csak a XVIII. század utófeléről mutathatunk fel e tárgyat illetőleg élénkebb és sürgősb munkálkodást, s mondhatni, itt veszi kezdetét a reformált magyar egyháznak az iskolai közoktatás iránt elevenebb s magasb irányu érdekeltsége.

Nevezetes azonban és jellemző körülmény, hogy valamint többi testvére, ugy reformált egyházunk is e tekintetbeli javitásait nem önmagából s nem önmagától fejleszté; megvárta mintegy az impulszust, hogy az kivülről jöjön, hogy idegen hatás tolja fel elébe az elveket, a melyre s a melyek szerint meginduljon, s erős hitem, hogy ez apáthia az, mely majdnem a legujabb korig ez irányu minden reformjainkat kiváló élesen jellemzi.

Ily külső impulszus volt a felsőbbi században a Ratio Educationis, melyet Mária Terézia adott ki; ilyen jelenkorunkban az Organisation's Entwurf, melylyel az osztrák minisztérium akarta közoktatási dolgainkat az eddigitől különböző útra terelni át.

Ha közoktatási ügyeink körül el akarunk igazodni, s ha e szempontbul a történeti előzményeket kár nélkül el nem mellőzbetjük: nem szabad figyelmünk elől elbocsátanunk e két stadium megtekintését, s kell, hogy ezeknek mind elveikkel megismerkedjünk, mind azon hatást megértsük

tása által előkészitse a fiatal embert arra, hogy a felső kurszusban majd képes legyen hallgatni a latin nyelven közlött tudományokat; mert a tudományoknak (scientiae) helye ott fenn van, itt alant minden csak ügyesitő mesterség (ars) ama felső célra. Ez előkészitésnek tartama 5 év volt, a leghosszabb esetben 6; melyek közül a legutolsót a logika foglalta el, ezt is csak a század másod felén tul, addig még ez is a felsőbb tudományok közé számittatván.

A szin kissé komornak látszik, de csak mai szemmel nézve az. Tudjuk, hogy a külföld sem igen volt, sőt a hazai más felekezetek sem különb állapotban. S ha a jézsuiták, kiknek iskolái tagadhatlanul fentebb fokon állottak a mieinknél, pezsgőbb életet tudtak is elővarázslani falaik között: annak ismét megvolt a maga saját oka, melynek a komoly protestáns kebel bizonynyal nem igen adott volna helyet magában. A nevelési ujabb elvek kora még csak később következett el; s a holland és angol nemzet szoliditása, kiktől ültetgették át, kivált utóbbi időkben, akadémikusaink a reformok egyes ágacskáit iskoláinkba, mindig birt annyi hatalommal, hogy azon rendszernek, melyben annyi hires férfi növelkedett künn, megszerezzék nálunk is a tekintély oly foku szavazatát, hogy attól eltávozni apáink se okot ne találjanak se erőt ne érezzenek magokban, főkép midőn mellettök oly férfiak állottak, mint Maróthi György és Sinai Miklós Debrecenben.

IV.

Az ausztriai monárkhiát megtámadott külháborúk bevégeztével, főkép pedig miután II. József korrégenssé lett, mind inkább a belső dolgok felé fordulván az igazgatás figyelme, élénken foglalkoztatá a magyar kormányférfiakat is az oktatásügy alsóbb, mint felsőbb ágait javitó átalakitásnak gondolatja. Miután körülményes értesitéseket vett kiküldött biztosai utján a legfelsőbb kormányszék a magyar birodalom határain belül fenálló minden nemü iskolákról: Ürményi József és Trsztyánszky Dániel bizattak meg, hogy egy nevelés és oktatási tervezetet készitsenek, melynek feladata legyen ne csak a létező eddigi hiányokon segiteni, hanem elenyésztetni azon sokágu

különbözéseket is, melyek addig elő a felekezetek saját belátása szerint rendezett iskolákat oly annyira távol veték egymástól. A munkálat megkészült s átalános kötelező erejü normativum gyanánt kiadatott 1777-ben, következő cim alatt: Ratio Educationis totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Tomus I. Vindobonae, Typis Ioan. Tom. nob. de Trattnern, Sac. Caes. Reg. Mai. Typogr. et Bibl. M. DCC. LXXVII.

A munka gazdag tartalmából, mely az oktatásügyet az elemi iskolától az egyetemig egészen tárgyalja, a célhoz képest csupán a középtanodai részt fogom röviden ismertetni.

Tagadhatatlan, hogy az alkotók ritka szép tudatával birtak a közoktatás feladatának, s oly szempontból tekinték azt, hogy mai nap, az előhaladottság mostani fokán sem szégyelhetjük magunkat, hogy e férfiak oly alapelveket vallottak, a minőket munkájokban olvashatni. Az elvek, melyekre a középiskolai oktatásügy fektetve van, e három főszempontot érdeklik: a) a tanulókat, b) a tudományokat c) a tanfolyamokat.

a) A tanulókat illetőleg: bár a növendékek, kik az elemi tanulmányokat végezték, a latin iskolákba azért lépnek át, hogy tanulásukat folytatva, ezáltal magokat tökéletesitsék, vannak mégis olyanok, kik néhány év mulva e szorosan tudományos irányu pályáról lelépvén, más egyéb szaknak szentelik magokat *). Ennélfogva

b) A tudományokat illetőleg: azokat ugy kell megszabni s egybe válogatni, hogy a növendékek közelebbi és távolabbi céljainak megfeleljenek, s közülök egy is ki ne maradjon, a mi a jövő hivatás sikeres elérésére segithet. **)

---

*) Sunt, qui post expletos in scholis latinis annos, ad alia instituta transeunt, nimirum 1, ad exercendum aliquod opificium, vel faciendam mercaturam 2, ad tractandam ruri oeconomiam . . . 3 . . 4. . . 5 . . 6, ad negotia domestica . . . 7 . . . . 8, denique ad severiores disciplinas (Proemium, §. IV. pag. 12. 13). Ismét: Adolescentes . . . postquam ad studia humanitatis gradum fecerunt, ac eadem tractando absolverunt, multi literis valedicunt stb. (pag: 14).

**) In aperto est, delectum artium ac disciplinarum incolarum generibus esse conformandum, diligentissimeque investigandum,

c) A tanfolyamokat illetőleg: az anyagi és alaki célhoz képest két fokozat szükséges a berendezésben, alsó (grammatika) és felső (humanisztika), melyeknek tantárgyai csak e fokozathoz képest szaporitandók ujakkal, akkor is ugy, hogy a felső folyam mindig befoglalja az alsóbbnak tanágait, s ezekben ismétlőleg oktassa tovább a növendékeket *)

Ez alapelvek közül a tanitványokat érdeklőről nem levén több mit mondani, a másik kettőt közelebbről érdemes megtekintenünk, hogy a részleteket megismerjük: mely tudományokat vettek t. i. fel név szerint? mely okoknál fogva? s mely méltatással a saját célokhoz képest?

1. Felfogván a gimnáziumi pálya egész tartamát odáig, a hol az akadémia következik utána, következő tudományokra terjed az ki összevéve:

a) Vallástudomány: magában foglalja a bibliológiát, hit, erkölcstant s a szertartások ismeretét.

b) Latin nyelv és irodalom: magában foglalja a grammatikát, poétikát, rhetórikát a szükséges segéd tudományokkal.

c) Görögnyelv, s irók olvasása.

d) Anyanyelv, tehát a magyar is, de nem nyelvtanilag, hanem csak gyakorlatilag tárgyalva.

e) Német nyelv, ép ugy gyakorlatilag.

f) Fogalmazás magyarul és latinul a stil minden nemeiben, különös figyelemmel a gyakorlati életre.

g. Gondolkodástan, gyakorlatilag, később mint önálló tudomány.

h) Történelem, következő ágakban: bibliai, magyar, birodalmi, egyházi. A magyar viszonyban a világ történettel, s ez csak ennyiben.

i) Földrajz: bibliai, hazai, birodalmi, átalános polgári, mér s természettani.

---

quaenam studia futuris cuiusque conditionibus sint accomodata (U. o pag. 10); seduloque providendum est, nequod disciplinarum genus desideretur ab auditoribus ad quamcunque demum facultatem animum adiicientibus (pag. 16)

*) Necessarium erit, ut inchoata jam in scholis Grammaticis studia, illa in Gymnasiis (Sch. Humanitatis) paucis recolantur, ultra provehantur, accedantque novae insuper disciplinae . . . (pag. 15)

k) Jogismeret: természeti és hazai, az ország polgári szervezetére figyelemmel.

l) Mennyiségtan; alsó: közszámvetés és tértan gyakorlati alkalmazásokkal; felsőbb: tiszta mathezis s alkalmazottan a mekhanikára.

m) Természeti tudományok: természetrajz és természettan, alsóbb és felsőbb szempontból; embertan.

n) Szép és gyors irás.

o) Önként vállalkozóknak a francia nyelv.

Hasonlitván e tantárgy sorozatot a megelőző korszak felfogásához, mindenek előtt feltűnik nem csak a számszaporodás, hanem főleg az, hogy oly tudományok is vannak behozva, melyeket az előtt a gimnáziumi kör nem ismert s melyek az akadémia határaiba voltak kebelezve. Érezhették a lépés sulyát magok a terv készitők s érezték is kétségkivül; de miután felállitották azon két kategóriát a növendékekre nézve, melyről fentebb emlékeztem, s egyszersmind kitűzték, hogy azok szükségein a saját külön célokhoz képest segitsenek: egyenesen következett s felvételem szerint, magokhoz hiven, hogy a tudományok becslésébe is bebocsátkozzanak, s a suly nyomását ez által igyekezzenek leszállitani, közvetiteni. E megbecslések következő elvét állitották fel: Miután a gimnáziumokat kétféle célu növendékek járják, **elhagyók** és tovább **folytatók**: ugy kell rólok gondoskodni az oktatásnak, hogy mig amazok minden kellő tudományban tanitást nyernek, ezek e mellett azokban is részesittessenek, melyek a következő tanfolyamokra őket előkészitik. Ehez képest lettek a tudományok osztályozva a) átalában mindeneknek b) csak némelyeknek szükségesekre és hasznosokra *).

---

*) Utrorumque commodis ita prospiciendum, ut dum illis nullum scientiarum omnium quae necessariae et utiles esse possint genus subtrahitur, hi nullam annis sequentibus tractandam disciplinam praevertant. Atque haec consideratio proebuit occasionem scientiarum omnium argumenta in necessaria et utilia dispescendi ac ea rite secernendi, quae quibusdam duntaxat necessaria aut utilia esse visa sunt (S. CIX. pag. 159). Első homályos érzet nálunk a reál és humanisztikai irányu tanításról, s talán elkülönzött iskolákról is.

Im az osztályzás.

a) Átalában mindeneknek szükségesek: 1. Vallástan. 2. Latin nyelv s irodalom. 3. Gondolkodástan. 4. Fogalmazás magyarul s latinul. 5. Számtan. 6. Tiszta mathezis. 7. Mekhanika elemei. 8. Természetrajz s benne az 9. Embertan. 10. Természettan elemei. 11. Szép (gyors és helyes) irás. 12. Német nyelv.

b) Átalában mindeneknek hasznosak: 1. Történettan (bibliai, egyházi és magyar). 2. Földrajz.

c) Csak némelyeknek szükségesek és hasznosak. 1. Görög nyelv. 2. Tértan. 3. Jogismeret (természeti és hazai). 4. Kisérleti természettan.

Egyebeket, melyek ez osztályozást illetőleg meg volnának jegyezhetők, mellőzve, a gondolkodva vizsgálo figyelmét e két körülmény érdemli kiválólag: reál és hazai irány; a mennyiben migegy felől meg van tartva a hagyományos álláspont az átalános humanisztikai tér: e mellett egy lábbal már egy addig ismeretlen lépést is tettek az alkotók előre. Miért tették ezt: az a becslési okokból tetszik ki, melyeket az egyes tanágakhoz mellékeltek. Ilyenek a következők.

a) A természeti tudományok érdekében. Szóljon maga a szöveg: Quia plerique adolescentes, emenso scholarum latinarum cursu, studia plane deserunt, novamque negotiorum gerendorum semitam ingrediuntur: necesse est ut in scientia (hac), quae spectata rerum copia et praestantia cuivis pene statui proficua est, iam a teneris instituantur, idque eomagis, quo certius est opes naturae in Regno Hungariae large effuseque sparsas, plerumque manere sepultas, ea solum de causa, quod ignorentur, cet. cet. *)

b) A hazai történetek érdekében. Előre bocsátván, hogy a jézsuiták kezén állott iskolák az előtt csupán az egyetemes történetekből tanitottak részleteket, igy szólanak: Rebus alienis occupari, suas negligere, vitium est in privatis negotiis minime ignoscendum; muneri suo deesse tempusque ei destinatum in rebus aliis, utut laudabilibus, consumere turpe, ac non rare animadversione dignum. Quid ergo est causae, cur pubes hungarica in hoc vitium impellen-

*) §§. CXVII. pag. 188. és CXLVII. pag. 259.

da sit ut officio erga patriam, erga se cet. deesse cogatur? stb. *)

c) A jogismeret érdekében: Cum Instituti huius sit bonos formare cives: necesse utique est teneros adolescentes ad ea instituere officia, quibus explendis boni civis nomen obtinetur; quare cum officia Iure Naturae contineantur: quid vetat prima quaedam Iuris huius lineamenta, usui in posterum futura in mentibus eorundem ducere, ac ardens desiderium et cupiditatem erga hoc studium ingenerare stb. Id carendum unice, ne liber vanis subtilitatibus scateat; res duntaxat deligantur, quae momenti aliquid habent et dimanantia pro vita civili documenta, praesertim vero exempla ex Historia Hungariae depromta stb.... És tovább: Sicuti hominis cuiusvis est officiis hisce rite institutum esse: ita boni civis erit nosse leges suae Patriae.... quae ignorari non possunt sine luculento periculo in lites inexplicabiles incidendi ac propria amittendi. **)

d) A tértan érdekében: Inter disciplinas valde utiles imo necessarias non postremum sibi locum vendicat Geometria, qua juvenum ingenia ad recte cogitandum, verasque de rebus notiones formandas mire finguntur (alaki cél).... Illae duntaxat adferantur definitiones atque problemata, quorum adplicationes in vita communi usum habeant (anyagi cél),.... Operam dabit magister, ut ipsas terrae dimetiendae rationes non solum mathematice, sed etiam mechanice proponat stb. ***)

A nyelvek s irodalmak megbecslési okairól nem szólok, azokat mint humanisztikumokat a hagyomány iktatta be a latin iskolák körébe: de meg kell emlitenem, s ezt a legnagyobb elismeréssel, mikép ezek is, a saját tudományi s általános cél mellett sem esnek ki soha a szerkesztők reál és hazai látköréből, s ez irány ezek tárgyalásában is habár csak mellékesen, mindenütt követeltetik. ****)

---

*) §. CXXI. pag. 201.
**) §. CXXIX. pag. 222, 223.
***) §. CXXVIII. pap. 220. 221.
****) Olvastassék meg az egész CXVI. §. a 175—187 lapokon, a hol ezekre mindenütt világos utasitások találtatnak.

2. Említve volt fentebb, hogy a középtanodai egész folyam két, alsó és felső, szakaszra osztatott fel, amaz nyelvtani, ez humanisztikai iránynyal. Hogy ezek évek tekintetében mikép legyenek kiállitva: arra nézve a szerkesztők igy határoztak.

a) A növendék szabály szerint tiz éves korában vetessék fel a latin iskolába. Kivételnek csak a legkülönösb esetben lehet helye. *)

b) Az alsó vagy grammatikai folyam három évre szabatik, melyek legfelsője a szókötési osztály lészen **) s innen történik a különválás iskolából kilépőkre s a humanisztikai tudományokat tanulandó benmaradókra.

c) A felső vagy humanisztikai folyam két évet foglal magában, melyek közül az egyik poétikai, a másik rhetórikai irányban fogja a tanitványokat előkelőleg nevelni.

Azon apológiából itélve, mely a 228 laptól a 236-ig e kitüzött évek mennyiségének igazolásaul olvasható, ***) a szerkesztők, valamint már a tudományoknál, ugy itt is eltértek az addig fenállott rendtől, midőn a grammatikai tanfolyamra csak három évet szabtak a régi négy helyett. Az előadottakból látszik, hogy csakugyan érzették szükségét magok is felvilágositani: miért eléglenek kevesb évszámot is, bár a tudományokat megszaporitották, s hitök szerint szükségesekkel szaporitották meg, s mely szaporitás, természetesen az éveknek is szaporitását lett volna inkább maga után vonandó, mint sem megkevesbitését.

Okát annak, hogy a régibb mód ellenében miért

---

*) Quemadmodum non omnibus natura dona sua aequa lance distribuit, sed facultates animi apud alios serius, citius apud alios se explicant: ita in admittendis ad scholas discipulis aetas quidem spectari non debet: cavendum tamen ne quis ante decimum annum e vernaculis scholis ad latinas transire permittatur, nisi singularibus prorsus naturae dotibus ac ingenio praeditus esse animadvertatur. §. CVII. pag. 155.

**) Condiscendis scientiis (in Scholis Grammaticis) triennii tempus constituitur, quo elapso cursus Grammaticae terminatur. Suprema Grammaticae Classis seu Syntaxis ultimus est terminus U. o.

***) Cap. VII. Conclusio Instituti scholarum grammaticarum latinarum cet.

kellet a grammatikai folyam éveit megkevesbiteni, a szerkesztők egyenesen sehol be nem mutatják, nem fejtegetik. Csupán hozzávetőleg lehet megmondani azokból, a mik a 12 és 13 lapokon vannak előadva. Midőn t. i. felállitották a tanitványok azon kategóriáját, kik ez osztályok végezte utána tudós irányu iskolákból kilépve, a gyakorlati életnek és tanulásnak szentelik magokat; arra pedig, hogy belépjenek e szakkörbe nem csak képesnek látták a 13 éves tanulót, de szükségesnek is, hogy ideje legyen bele okulni ez új helyzetébe: azt hitték, hogy ez alapot megvetni elég, ha szavaik szerént, paucos in latinis scholis annos explent. Legalább én ezt vonom ki a következő szavakból: Expensis hisce conditionum ac statuum generibus: ex hoc ipso tempus studiorum horum curriculo assignandum facile determinabitur.

Azt, hogy lehet is kevesbiteni az évek számát, s hogy ez összesen öt év alattel is lehet cum successu végeznia kitüzött tudományokat, már elég bőven indokolják. Ez okok s módok a következők:

a) A szünidők összevonása. Régen több lehetett; most legyen hetenként egy nap; első félév végin néhány nap de nem a vidéken töltve, igy nagy ünnepeken is; őszszel szeptember 21-től november 1-jéig. *)

b) Óra rend készités, hogy minden átalános kötelezettségü tantárgy, minden héten, bizonyos számu órákon elő kerüljön. **)

c) A nem általános kötelezettségü tanokra bocsátás megszoritása, melyekre külön óra szabatik. ***)

d) Segédtanárok (korrepetitor) beállitása a rendkivüli tudományok előadása végett ****)

e) A real tudományok egymásután, nem egymás mellett előadása, fél fél évek szerént. †)

Ha végül ide irom még, hogy tanitásnyelvül a

*) §. CCXLII pag. 462, 463, 464, és 229 230. pag.

**) pag. 232.

***) Nec proinde juvenes promiscue ad ejusdem studium oportet admitti, sed diligentiores solum, cogendus vero nemo (Graeca, Geometria, Jus naturae, Consvetudo Regni Hungariae). Pag. 233.

****) Pag. 233

†) Pag. 235.

III-dik osztálytól fölfelé a latin van kitüzve: mindent elmondtam, a mi a Ratio Educationisban a gimnázialis iskolákat illetőleg leglényegesbnek tekinthető.

V.

Hosszasabban szóltam az epokhális intézvényről, mivel véleményem szerint megérdemlette azt azon nem mindennapi hatásánal fogva, melyet közoktatási ügyeinkre gyakorolt. Mert ha azon állása miatt, melyet a protestáns közjog ellenében elfoglalt, az egyházra nézve csak a különben is már elég számra telt sérelmeket szaporitá is: már ez által is ébresztőleg munkált a protestáns erély kitartó szivósságának gyarapodására. Más felől az oktatási körbe bevitt valóban életre való elvei által, habár a kivitel maga igen alant maradt, oly irányadó mozgalmakat keltett a reformált közönség kebelében is az iskolákat illetőleg, mellyeknek ereje még azután sem szünt meg nyilatkozni, mikor a közvetlen nyomás maga már rég eltávolittatott, s e hatást egyházunk iskolai reformjaiban időről időre egész az ujabb korig lehetetlen föl nem ismerni.

A mozgalmat egy magában véve ugyan helyes, de magyar protestáns jogi szempontból sérelmes következő cikke idézte fel: Scholae eorum, qui alienam a Romano Catholica Religionem profitentur, locis quam plurimis sunt collocatae, inquibus cum cives sucrescentes educentur, ad Regiam pertinet providentiam recta earundem administratio, quae quidem possessionem eorum jurium, quae in rebus suae religionis leges, atque Regiae concessiones iisdem contulerunt, turbare nullo modo intendit. Verum Reipublicae beatitas ex aequabili tractandorum studiorum forma plurimum pendens exigit sane, ut in variis eorundem scholis eadem tractentur doctrinae capita, eadem servetur norma, idem administrationis tenor, eadem morum disciplina, quae toti Regno et adnexis Provinciis universe praescripta est. *) Ez alapelvből kiindulva parancsoltatik a belső vagy tanszervezet szerinti átalakitáson felül még, hogy a protestáns iskolák felügyelői a tankerü-

*) Olvasd §. LXIV. pag. 91—93.

leti direktorok alá tartozzanak, félévi jelentések küldessenek fel, az iskolák vizsgálata ne akadályoztassék; az uj tanárok a kir. igazgatáshoz bejelentessenek; az iskolai könyvek a kir. egyetem birálata alá bocsáttassanak, s ezeknek az egyetem nyomdájában kell nyamatniok stb.

Mentül erélyesebben sürgette a közigazgatás, maga a vasakaratu II. József az elvek keresztül vitelét: annál inkább magasodtak az aggodalmak az egyház kormányzóiban. Ha megvolt is bennök a méltánylat az iránt, a mi a belső vagy tudományi szervezetet illetőleg a R. E.-ban igaz, helyes vala s mit sikerrel használhattak volna fel a protestáns közoktatásügy javitására; habár sok részletben a magok rendszerét célszerűbbnek nem tartották is; de, példák által elrettentve, s kevés vagy semmi jót sem várhatva az egyházra az elfogadás által, akkor midőn a kerületi direktorátusok legtöbbjei kath. papi kezeken voltak: természetes volt az idegenkedés az egész intézménytől, s benne még attól is, a mi netalán jó, annyival inkább, mert ennek elfogadása s az e miatt való szorongattatás által a vallás szabadságát is veszélyeztetve lenni látták. *)

Mi lett a kimenetelök a józsefi törekvéseknek, tudatik a polgári történelemből: t i. mint más egyébben, ugy itt is visszavonatott ez egész intézmény, s az $179^0/_1$. országgyülés megalkotta a XXVI. törvénycikkely 5. pontját, melyben az ország törvényes hatóságai által gyakorlandó, legfőbb felügyelési jognak épségben hagyása mellett, minden következő időkre szabadság adatik a protestánsoknak, hogy alsóbb és felsőbb iskolákat állithassanak, tanárokat, tanitókat hivhassanak, azok számát szaporithassák vagy kevesbithessék, iskola igazgatókat, felügyelőket saját keblökből választhassanak, a tanitás és tanulás módját, szerkezetét és rendét meghatározhassák.

VI.

Ezáltal s e szerint vissza helyeztetett a protestáns egyház a jogba, hogy iskolái kül és bel szervezetéről maga in-

---

*) Ez ügy törvényes szempontu viszonyaira nézve olvastassék meg Révész Imrétől: Vélemény a magyar protestáns egyházalkotmány fő pontjai felett, különös tekintettel a jövő törvényhozásra. Debreczenben, 1857. 15. §. 33—45 lap.

tézkedjék; s midőn a történetiró azt várná, hogy a budai zsinaton egybegyült atyák munkálatairól ez érdemben adatokat találjon: csodálkozva tapasztalja, mikép sem a kanonokban, sem a naplókban sehol egy betü sincs a belső ügyekről, a tanulás és tanitás módjáról stb., s minden csak a körül forog, mikép kormányoztassanak a tanodák s milyenek légyenek a tanárok; szóval: a belső reformról semmi szó.

Keresvén e hallgatás okait, e hármat lehetne fölvennünk:

a) Jónak tartották az akkori tanrendszert, mely tehát semmi módositást nem igényel.—Ez nem lehetett, mert több helyeken a szuperintendenciák már 1791-ben megkezdték a reformokat.

b) Alá vetették magokat az $179^{0}/_{1}$-diki ország gyülés határozatának, mely azt mondja: Coordinatione literariae institutionis, erga demissam statuum et Ordinum propositionem per suam Maitem determinanda, ad has perinde scholas, huc tamen haud intellectis religionis objectis, quae cuivis religioni propria manere debent, extendenda*), s mely miutánaz új Ratio Educationis 1793-ban vegyes (protestáns és nem protestáns) küldöttség által elkészittetett, abba is csakugyan bevitetett**) Ez nem lehetett, mert ama R. E. a törvénykönyvbe fel nem vétetvén, érvénybe nem lépett; de ha történt volna, sem lehet hinni, hogy a mit az 5. §. elején feltétlenül nyertek, arról a §. záradékában lemondjanak a protestánsok.

c) Legvalószinübb sőt bizonyosabb a 3-ik felvétel, mely szerint mindenik egyházkerületnek hallgatva fentartatott az eddigi jog, hogy a kebelbeli iskolák ügye felett önállólag intézkedjék, s nem tarták szükségét, hogy

---

*) Art. XXVI. § 5.

**) Ratio Educationis publicae totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas Posonii, 1826. fol. Pag X. Institutum hocce literarium omnibus statibus accomodatum, nullo religionum discrimine. És pag. XII. Rex Franciscus II in scholas publicas introduci voluit, ea declaratione, quod Evangelici in iis, quae pure sunt literaria, studiorum argumentis huic Normae sese conformare debeant. E küldöttség protestans tagjai voltak b. Podmaniczky József, báró Prónai Gábor, Vay István. Olvastassék meg e záradékra Révész Imrének fentebb emlitett könyve a 42—44. lapokon.

minden, a legkisebb vonásig egységes legyen mindenütt, (In necessariis unitas, in non necessariis libertas). Ezt olvasom ki azon szellemből, mely a budai zsinat 90. és 92. kanonaiban van.

Tehát az iskolák s közelebb a gimnáziumok reformjának ügye az egyes szuperintendenciák kezeibe tétetett le, s ekkép ez úton látjuk azt meginditva mindjárt a zsinat után, önállólag s egymástól függetlenül az egyházkerületek által.

VII.

Minden reformnak a szükség érzetéből kell kiindulnia. Ha nem onnan jő, akkor, vagy kort előzve, vagy a külön helyi s egyéni sajátságokat mellőzve, ront inkább, mint javit, s legjobb esetben az élet és tapasztalás használhatlannak fogja azt itélni, mely az életbe be nem foly. Ha onnan ered: akkor, gátolják bár darabig a kivitelt az akadályok, küzdjön bár ellene az egyéni szűknézetüség, elébb utóbb ki fogja vivni magának a helyet, s az egymást ingadoztató eszmék megtalálják a kor szavának közbenvetése mellett a kellő egyensulyt. Ez a képe röviden a reformált egyház javitásainak a tanügy körében 1791-től 1840-ig (kerek évet véve fel), a hol végződik t. i. az első korszak s kezdődik a reform idők második stadiuma.

Miután a Ratio Educationis, ha mindjárt tolva is, fölvetette a reform eszméjének szükségét s a kivitelhez a protestáns férfiak véleménye is meghallgattatott, és igénybe vétetett (a milyen volt Vay István is, ki a pesti tankerületnek lett igazgatója): önként következett, hogy hazánk fiai, akarva nem akarva, bele ereszkedjenek annak tanulmányozásába s nem tarthatni meglepőnek, ha e tanulmányozás után, bár az a kivitelre nézve eltérő véleménynek lett is eredményezője, az ismert elvek (a tudomány mellett az élet és nemzetiség elvei) teljes diadalt nyertek a gyakorlatibb gondolkozásuaknál. Ennek tulajdonitom én, hogy maga az $179^0/_1$ ki-országgyűlés dekretálta az oktatásügy reformjának szükségét, az országos választmány pedig alapelvekül épen a R. E. által kitüzött, s már emlitett hármas irányt fogadta el, tüzte ki az uj Tanszervezetben, habár a végrehajtás nem ölelte is

fel az eszközöket oly teljességben, mint az a R. E.nál feltalálható *)

Az 179^0/$_1$ -dik országgyűlésen a protestáns értelmiség feles számmal és kitünő férfiak által volt képviselve, s miután ezek előharcolása mellett lőn dekretálva az oktatásügy reformjának szüksége: természettel következett, hogy ez által ők azt is be vallották mintegy, mikép a protestáns status is érzi saját magára nézve is a reformok szükségét. A reformokat megindítá még 1791-ben az egyházi igazgatóság nem sokkal a budai zsinat bevégeztével, mind az ágostai, mind a reformált egyház iskoláiban, közelebb a közép tanodákra nézve.

Különösnek látszhatnék első tekintetre, de én természetesnek látom, hogy kik elannyira küzdöttek a R. E. ellen, most épen annak hármas elve (tudomány, nemzetiség, gyakorlati élet) nyomán indultak. Az eszme hatalma felküzdötte magát, tekintélyt vivott magának, s a gyakorlatiasb gondolkozásuak nem tagadhatták meg tőle az életre valóságot, s azt, hogy e vegyes irány közelebb hozza az iskolát nemcsak az élethez, de magához, az iskola magasb tanfolyamához, az akadémiához is. Az ó rendszer emberei, kirekesztőleges hivei a merev humanisztikai iránynak némi tolakodást láttak az uj irányu eszmék térfoglalásában s veszedelmet kiáltottak, mely a tudományok ügyét fenyegeti.**) Hatás és ellenhatás fejlődött ki, s előállott a küzdelem a humanisták és realisták közt változó szerencsével folyva közel félszázadig. Előkelő férfiak állottak mindenik felekezet élin, mert pártokká oszlottak fel, s mindenik keresett magának tért, hol eszméi mellett küzdjön, hol azokat életbe léptethesse. A vita leginkább e három körül forgott:

a) miket tanitsanak a gimnáziumban?

b) hány évig tartson a tanfolyam?

c) mely nyelven tanitsanak?

A küzdelmi tér, hol a zászlóvivő férfiak megpróbálkoztak, a két főiskola, a debreceni és sárospataki voltak, a töb-

*) Ratio Ed. sat. 1. 86 L

**) Sinai Miklósra egyért azértis haragudott a világi kar, mert ellene szegült, hogy Debrecenben az angol-holland tanrendszer megváltoztassék.

biek, ha tettek is önállólag lépést, csak másod rendüek maradtak hatásaikban, vagy s ez volt a számosabb eset, amaz elsőbb ranguakhoz csatlakoztak, s azok módja szerint idomitották magokat. Ilyenek voltak pl Pápa, Sziget, Kecskemét, Kőrös, Miskolc, Losonc sat.

VIII.

A) Reform ügyek 1791-től 1840-ig.

a) Debreceni dolgok.

Minemü változatokon ment által a gimnáziumi szervezet a debreceni főiskolában, s minő volt annak állapotja koronként az 1791-dik évtől fogva 1822-ig, a mikor állittatott be t. i. az a rend, melynek az 1840-ben meginditott s 1841-ben megállapitott új szervezet vetett volna véget *), arra nézve következő kútfők állanak a történetiró rendelkezésére:

a) Methodus, quam in Collegio helv. conf. Debreczinensi omnes scholas inferiores docentes, ab infima Elementariorum classe, usque ad Poëticam, Logicae et Oratoriae praepositam sequuntur. Debreczini, 1791. **)

b) A tanítók kötelességei, a tanitni valók és ezeknek rendi és módja a helv. vallástételt követő debreceni collégium alsó oskoláiban, a szerint, a mint ezek a Tiszántul levő Szuperintendentzia által helybehagyódtak. Nyomtatódott Debrecenben. 1795. ***)

3. Ratio Institutionis ex praescripto Conventus Superintendentiae Helv. Conf. Addictorum Trans-Tibiscanae d. 6. Octobris Anni 1804. habiti per Deputationem Literariam Almosdini diebus 27. 28. et 29. Decembris Anni ejusdem elaborata, Congregationi dein Superintendentiali Anno 1806.

---

*) Mondom: vetett volna; mert a huzás halasztás miatt csak később vétettek fel abból, akkor is csak némely részletek az iskolába.

**) Ez szolgál alapul a következő cikknek: Ratio Institutionis in Ill. Collegio ev. Helv. Conf. Debreczinensi (Annales Novi Eccles. Evang. Vol. I. Tom. IV. 1793. p. 20).

***) Erre vonatkozik a következő czikk: Nonnulla ad recentiorem Collegii Helv. Conf. Debrecinensis historiam spectantia (Annales Novi Eccl. Evang. Alterius Cursus Annui Tom. II. Anni 1794. Trim. II. p. 28).

diebus 18. et. 19. Aprilis celebratae exhibita, ab eademque approbata. Debrecini, 1807.*)

4. A tanitók kötelességei, a tanitni valók, ezeknek rendi és módja a helvétziai vallástételt követők debreczeni kollégiuma alsó oskoláiban, a szerint, a mint ezek a Tiszántul levő szuperintendentzia conzisztóriuma által jóvá hagyódtak. Kiterjesztődvén ebben a szuperintendentiában levő minden nemcsak fiu, hanem leány oskolákra is stb. Debrecenben, 1812. **)

Ezt követi időrendi sorozatnál fogva 1817-ből az a választmányi munkálat, mely hiteles értesülésem szerint az egyházkerületi levéltárban kilenc irott iven rajzolja tervét egy ujabb szervezetnek, gyanithatólag Budai É. Földvári J. és Sárvári P. által készitve, latin nyelven. Ez állapitotta meg azon rendet a gimnáziumra nézve, mely egész ez első korszak végeig 1840. fenállott. Valószinüleg ennek forditása lesz azon magyar nyelvü munkácska, mely 1821—1822-ben kiadva ***) épen oly formában adja az útasitásokat a tanitóknak, a mint az a mult időkre nézve a 2. 3. p. alattiakban olvasható.

E fölidézett kútfőkben letett adatok bő és elég tartalmas részleteket szolgáltatnak, hogy a történetiró a gimnáziumi oktatás rendezetéről Debrecenben világos képet formálhasson magának; de ugyan ennek másfelől nagy mérvü fluktuációjáról is tesznek tanubizonyságot az eszméknek, látván, hogy a szervezésbeli változatok mily gyorsan követék egymást az 1791. 1795 1806. 1812, 1821- éveken által,

*) Az Álmosdon tartott választmányi ülés elnöke Péchy Imre, jegyzője Budai Ézsaiás volt. A választmányi munkálat eredeti fogalmazványa Budai kezétől gyüjteményemben van: Relatio Deputationis Superintendentialis de Ordine Studiorum, dd o 28. Dec. 1804. Végül: Actum in Dep. Lit. Almosdini, diebus 27 et 28. Decembris, a 1084. Signatum per Esaim Budai, mp. Deputationis Actuarium. Hasonlitván a munkálatot a Ratio Institutionissal, a különbség nemcsak abban van, hogy a választmányi munkálat m a g y a r u l van fogalmazva, hanem némely részletek megváltoztatásában is.

**) E rendszert ismerteti rövidre vont átnézetben azon jelentés, mely az 1817. évi Tudományos Gyüjtemény X. kötete 120—130 lapjain olvasható, e cim alatt: Az alsó oskolákról a helv. vallástételt követőknek tiszántul való megyéjében.

***) Határozottan meg nem mondhatom, mert előttem nem fekszik. Az értesitést Imre S. urnak köszönöm.

tehát nem több, mint 30 év alatt ötször, midőn, egyegy rendezetre, egyre másra alig esik több hat évnél, a mi még próba időnek sem volna sok.

Minek jelenségeül vegyük e valóban felötlő tüneményt? Mert, hogy elegendő ok nélkül adtak volna az illetők helyt e valóban káros ingadozásnak: azt feltenni sem lehet. Én ugy látom, hogy az egyházkerület s ezáltal az iskola kormányán ülő férfiak a legsarkalatosb dologban, a gimnáziumi oktatás **céljában** birtak egymástól eltérő nézetekkel, mert különben lehetetlen, hogy ha ebben egyeznek, az eszközökben elannyira különböztek volna. Valóban, ha a részleteket gondosan egybevetettük, egybe azon tudományokat, melyek évrül évre most eltünnek, majd ismét megjelennek a többiek sorában, nincs kétség, hogy itt a human és reál irányok elvei vivtak egymással, több kevesebb eredménynyel mindig azon fél részére, a melyik hatalmasabban volt képviselve. A kimutatandók igazolni fogják, hogy a hagyományos (humán) irány volt az erősb, s az uj (reál) irány, akár mert egykedvübb akár mert könnyebben kifáradó kéz vezette ügyét, elvégre is a másik elől félre lett kénytelen vonulni.

Mit lehet tehát állitani az adatokból: mit tartottak a vitázó felek a gimnáziumi oktatás céljának? s ehez képest a fentebbi 3 pont irányában hogyan szervezték azt? A felidézett kutfők három stádiumát mutatják az eszmék változásának, ehez képest három fokozata lesz a vizsgálódásnak is. 1791. 1795.

Abban, hogy a gimnázium előkészitő pálya az első szervező humanisták, mind reálisták egyetértettek átalánosan: de a kört mindenik máskép szabta ki. A humanisták az előkészitést csak alakilag vették, hogy t. i. a növendék tehetségei kifejtessenek s megerősödést vegyenek a felsőbb tudományok sikerrel tanulhatására. *) A realisták az alanyi szempont mellett követelték az anyagi

---

*) Sokáig küzdött a mi iskolai világunk e scientiae altiores et inferiores nevezettel. Nem az irányban, nem a fajban, hanem a genusban kereste ezek mértékét: pl. a természettudományokra ráfogta, hogy azok sua natura felsőbbek, melyeket csak az akadémiában lehet előadni. Igy tartják ezt a felhozott szervezési munkálatok is.

előkészitést is, hogy a növendék a tanulhatási képességen felül azon tudományok (alsóbb foka) ismeretével is lépjen át az akadémiába, melyeket majd ott hallgatandó lészen. Kétség kivüli hatása a Ratio Educationis korában lett neveltetésnek, vagy legalább neveltetési elvek tanulmányozásának s méltatásának.

Hogyan lettek az érdekek az 1791. és 1795-ki felek közt kiegyenlitve: az 1. és 2. számu rendezetek mutatják. Ezek nyomán alkalmasint ezt a képet vonhatjuk el a (debreceni akkori) gimnáziumról: a gimnázium előkészitő iskola az akadémiai pályára, a hol a klasszikus latin nyelv s irodalom előadásán felül, helyt foglalhatnak némelyek azon reál irányu tudományok közül, a melyek a (debreceni) felsőbb kurszusban tanittatnak, de csak annyiban, mennyiben azt a latin nyelvnek mint főtudománynak előtérben maradhatása megengedi; s a mi fenn nem tanittatik, az ide se jöjön be. *)

A fejlődés e stádiumán következő tudományok vannak a gimnáziumba felvéve:

1. Vallástan, alapul véve minden osztályban a heidelbergi kátét, kapcsolatban a biblia folytonos olvasásával, énekekkel s imádságokkal.

2. Latin nyelv és irodalom, következő részletekben: a) nyelvtan (alak és szókötés). b) irálytan, elméletileg és gyakorlatilag. c) iródalom történet. d) régiségtan (egyházi és polgári). e) Forditmányok. α) latinra β) magyarra, a hol a kezdetet Langius kolloquiái teszik, a folytatás a klasszikusokon következő renddel megy: C. Nepos, Phaedrus, Jusztinus, Eutropius, Cicero Oratiói. De Oratore, Cato, P. Syrus, Ovidius, Terentius, Horatius, Virgilius.

3. Magyar nyelv tüzetesen nem adatva elő, hanem

*) E szerint elvettetett a R. E. azon elve, hogy az oly növendékekre is tekintet legyen, kik a gimnázium egy bizonyos körét megfutván, onnan az életbe lépnek vissza. Minden növendék, ki a gimnáziumba beiratta magát, olyba vétetett, mint academiae candidatus. Ez magyarázza meg, miért van a tudományok fölvételében kisebb tekintet a gyakorlati hasznu s jövendőjüekre, mint azt a R. E-nál láttuk.

a latin nyelvi fogalmazásokhoz kapcsolva a IV. osztályon kezdve körmondatok, értekezések s versek készittettek.

4. Történettan: bibliai (ó és uj szövetségi), a klasszikus irókhoz alapul az ókori világé, Magyarországé, az egyetemesé rövid átnézetben (IV. és VI. osztály).

5. Földrajz: egyetemes uj, Zsidóországé, ókori, Magyar és Erdélyországé, globológia.

6. Bölcsészet: gondolkodástan (V. oszt.)

7. Mennyiségtan: csupán az alsó számtan arábjegyekkel (négy alap művelet, egészekkel és törtekkel, hármas szabály).

8. Szép és folyó irás.

9. Egyházi éneklés, gyakorlatilag.

Ennyiek és ezek azok, melyek 1791-ben előirva voltak. De az átvizsgáló választmány, érezvén kétség kivül, hogy a prózai irodalom egy év alatt, mert ennyi volt rá kitűzve, kellő sikerrel át nem tanultatható, a rhetorikára 1795-ben még egy évet pótlott be a poétika eleibe, melynek teendői a következők lettek:

1. a klasszika irodalomban: Cicero Oratioi, J. Caesar, prózai irodalom történet, polgári régiségek, szónoklattan.

2. a történelemben: Magyarország története latinul. (10).

3. a természeti tudományokban: kisérleti természettan.

4. a bölcsészetben: a gondolkodástan ismétlése mellett lélektan (11).

A többiek maradtak, azzal a különbséggel, hogy az egyetemes történelem mind a IV. mind a VII. osztályból végkép kihagyatott, s e helyett a IV. osztályba „Magyarország konstituciójának ismerete“ vitetett be (12).

E tudományok előadására 1791-ben hat, 1795-ben VII. osztály, illetőleg hét évfolyam rendeltetett.

Megjegyzendő még, hogy a felhozott kútfők az ugy nevezett első éves diákok évét is idecsatolva emlitik, (VII. illetőleg VIII. osztályt) mint alsó iskolát, igy: Első esztendős deákok oskolája. Ennek szakjai csak a következők voltak:

1. Theologia Stosch szerint.

2. Latin stilizstika Scheller szerint, fogalmazás, Cicero de Oratore, Terentius (Rhetorika és Antiquitas ismételve).

3. Görög nyelvtan kezdete, mely Kebesz, Pythagorasz, Isokrates, Kszenofon és Hesziodosz olvasásával végződik.

4. Magyar fogalmazások prózában (1791-ben versben is).

5. Psükhológia, Metafizika, Logika ismétlése (de csak 1795-ben adva ide).

A tanitási nyelv csak a II. osztály 2. féléveig volt magyar kirekesztőleg, attól fogva mindig jobban latinosodott, a IV. felül pedig átalában diákul kellett tanitani.*)

Minő véleménynyel van valamely tanodai felsőség az egyes tudományok iránt, az legjobban kitetszik azon órák számából, a mennyit egyik vagy másiknak tárgyalására hetenkint kiszabott. S ezt mulhatatlannak látom szintén kimutatni, hogy meglássék, mennyit engedett a humanista párt, s mennyit nyertek a reálisták a kölcsönös kiegyezkedésnél. Kiszámitván a jó részletességü utasitásokból az óra mennyiségeket (bár ez nem jár minden baj nélkül, a mennyiben $1/2$ sőt $1/4$-résznyi óra is vétetik fel olykor olykor), következő lett az eredmény:

a) Vasárnap, Szerda, Szombat 3—3, a többiek 4—4-gyel adnak ki 25 órát egy egy osztályra, a mi nyolc osztályban 200 órát adna ki hetenkint. De a VIII. osztályra csak 15 óra levén számitva, marad csak 190-óra.

b) Ebből irás-példány átnézésre 6, ismétlésre 20, lecke felhagyásra 3 óra levén forditandó, e 29. hiával marad munkás órának 161.

c) A 161 az egyes tudományok közt igy oszlik meg:

*) A deák nyelven való beszélésre ne szoritsák (a tanitók) a gyermekeket elébb, hanem a Grammatikában (II.) itt is leginkább a második félesztendőben. A feljebb való oskolákban pedig már jobban is kell őket arra szoktatni és szoritani .... E végre szoros kötelessége lészen a tanitóknak, hogy ezen oskolabeli tanitványaikkal soha magyarul ne beszéljenek, és a tanitás közben is, a mennyire lehet, a Grammatisták és Syntaxisták oskolájában is a deák nyelvvel éljenek; az ezeknél feljebb való oskolákban pedig, kivévén a Catechismust mindenkor deák nyelven tanitsanak, ugy mindazáltal, hogy a nehezebb dolgokat magyarul is elmondják (A tanitók kötelességei stb. 1795 §. VIII. 10, 11 lap.

Vallásra . . .	22	Görög nyelvre .	4
Latin nyelvre . .	80	Magyar fogalmazásra	4
Bölcsészeti tanokra	12	Magyar államismére	2
Történelemre . .	9	Számtanra . .	12
Földrajzra . .	12	Éneklésre . . .	4

Fentebb olvasható volt, hogy a tapasztalati Természettan is előadandó a VI. osztályban. Kérdezhetni tehát: hol vannak az erre szánt órák? Megfelel a fent idézett utasitás 41. lapja, a hol ez találtatik: Az első fél esztendőben, a délesti órákon, f) A Physicából némely szükségesebb dolgokat (tanitson a tanitó), mig más könyv adódnék a kezébe, a Horváth Physicájából. **Válaszszon e végre és szakaszszon időt maga a tanitó.**

Hasonlitson az olvasó s ez adatokból vonja el magának a következtetést annak megbecslésére, mennyit vivtak ki a realisták az exact tudományok számára a humanistáktól.

1806. 1812.

Még nem mult el tiz év az 1795-diki tanszervezet beállitásától, s a humanisták már kezdték mutogatni elégületlenségöket az eredménnyel s szükségesnek mondák, hogy a gimnáziumi oktatásügy revizio alá vétessék. Ez idézte elö az Álmosdon tartott értekezletet; s ha figyelemmel átolvassuk az ez alapon alkotott Ratio Istitutionist: lehet látnunk az irányt, a honnan kiindultak s a mely felé törekedtek a humanizmus egyedül célirányos voltának vitatói a gimnáziumban.

Előre bocsátván, hogy nekünk protestáns magyaroknak saját szellemünkhöz alkalmazott s mintegy abból folyó oktatási szervezetre van szükségünk, kimondja az egyházkerület, hogy az eddigi kisérletek egyátalában célirányatlanok voltak, s melyeken ennél fogva változtatni kell *).

---

*) Cum instituendae juventutis nec una ratio sit, nec eadem in omnes omnium scholas cadat, magnam hac in re, et hominum, inter quos degas, quorumve ludum ordinatum cupias, vita, cultu, sorte, votis ac placitis, et eorum quos instituí velis, indole, aetate, fine, aliisque adiunctis, et illis ipsis, quibus Schola sustentatur, sub-

Az előadás további folyamából ugy látszik, hogy a latin klasszika irodalom szenvedett valami rövidséget, mert ennek nyomosabb előadása sürgettetik; s ha egy részt elismertetik is, hogy e jobbra fordulás fő kép az alkalmasb tanitóktól függ s feltételezhető: de más felől nem késnek az illetők a gyakorlati életre közvetlenebbül ható tudományokra is kimondani neheztelésöket, s azt, hogy azok, mint a melyeknek gyönyörködtető volta ellentétben van a komolyabb s nehezebb klasszikai studiumokkal, s azoknak hátrányára válik, a gimnáziumból irgalom nélkül kiküszöbölendők *) s a mi ne talán éthikai irányánál fogva meghagyathatik, az is ugy bele olvasztassék a latin irodalomba, hogy csupán ennek legyen vehikulamára. **)

Ime a fejlődés a gimnáziumi oktatás célja, és köre kitűzésében: alaki képzés egy felől (ad formanda ingenia), emáncipálás más felől minden mellék s anyagi tekintetek alól, ugy a gyakorlati élet, mint a felsőbb tanfolyamok tekintetében; s mind majdnem kirekesztőleg

---

sidiis et adminiculis, diversitatem adferentibus: nihil mirum est tentatam superioribus decenniis Scholarum H. c. Tr. Tibiscanarum, ad Exterorum instituta literaria accomodationem non omnino ex voto successisse. Sane, ut res nostrae sunt, non adscito quodam et peregrino, verum domestico, et quasi in medio nostri nato, opus nobis est Educationis Instituto, nisi genio nationis vim facere, nec quidquam minus, quam nobiscum habitare, curtamque nostram supellectilem nosse velimus (Pag. 1.).

*) Lingvam latinam iis apud nos omnibus, qui ad gradum doctrinae paulo insigniorem, muniaque publica contendant, imprimis esse necessariam, nulla eget demonstratione. Id tantum curandum esse videtur, ut juventus literarum latinarum studiosa eos nanciscatur magistros qui quantum aera lupinis distent, norint..... Quia vero juventus a severis doctrinae liberalis studiis facile ad res, difficultatis, molestiaeque nihil, multum contra oblectationis habent, delabitur earumque dulcedine capta, literas humaniores, quod hae labore constant, vel negligit penitus, vel tractat remissius: aberit a Scholis Latinis Studiorum, non tam ad formanda ingenia, quam te endos voluptate quadam animos idoneorum, illecebrae (Pag. 6.)

**) Például Magyarország históriája az V. a magyar Olvasókönyv a III. IV. osztályokban, sőt 1812-ben még a Vallástudomány némely ágai is csak arra valók, hogy stilgyakorlatokul latinra fordittassanak.

a latin klasszika nyelv és irodalom segélye által, mely hogy az alaki képző erővel előkelőleg bir, azt a hagyomány igazolja; s mert állitólag egyedül ez felel meg leginkább a magyar protestáns ember szükségeinek, hajlamainak stb. stb.

Ez elvekből kifolyólag kihagyattak a gimnáziumi pálya tudományai köréből az 1795-ki szervezethez képest a következő tudományok: Természettan, Magyar államismeret, Bölcsészet, *) Görög nyelv s irodalom, Egyetemes történelem; összevonatott a Magyartörténelem, egy évre; a latin előadásba olvasztatott a Magyartörténelem s reálirányu Magyar Khresztomáthia használata.

E változtatások után következőkben állapittattak meg a gimnáziumi tudományok:

1. Vallástan: bibliai hisztória, hitágazatok, erkölcstan, imádságok, énekek.

2. Latin nyelv s irodalom: a) Nyelvtan: alaktan, mondattan, irálytan (próza és vers); b) Klasszikusok: Langius és Schütz Khresztomáthiái, C. Nepos, Phaedrus, Terentius, I. Caesar, Cato, Ovidiusz, Virgiliusz, Horatius; Cicero (Oratiók és de Oratore). c) Régiségtan: egyházi, polgári és irodalomtörténeti. d) Fogalmazás: forditmányok magyarból α) reál irányu darabok **) β)

---

*) A bölcsészet többi ágairól, melyek számára egy előkészitő tanfolyam állittatott fel, nem szólván, a Logika kihagyását illető okokat ide irom: Ne vero institutionem Logicae, cuius in eloquentia usum magnopere praedicant, prorsus nunc a Schola hac, ad quam illa olim pertinuerat, seiunctam esse, mirum illis videbitur, qui perpenderint, longe aliter de dicsiplina hac, quam vulgo fieri soleat, statuendum esse. Quod si enim Logicam eo consilio tironibus explices, et ediscendum proponas, ut illa in cogitando et argumentando sit instar facis in praesidio: a fine tibi proposito non parum aberraveris. Habet illa locum in Philosophia, cuius pars haud facillima censetur, cum versetur circa notiones abstractissimas, nec modum et artem recte cogitandi docet, verum leges illas, quas mens in cogitando exponit.. Quare locum disciplinae, cui Schola haec nec satis maturuisse, nec sine aliarum rerum fini proposito magis consentanearum neglectu vacare posse censenda est, obtinebit Historia Hungariae (Az osztályok száma hétre tétetett) Pag. 9

**) E tárgy a választmánynak 1804-ki eredeti jegyzőkönyvében igy olvastatik: Magyarból deákra forditása azon könyvnek me-

Magyarország történetei γ) latin irod. története); átalakitások; eredetiek prózában, versben; e) Szavalás.

3. Történelem: Persák, görögök s rómaiak története segitségül C. Nepos mellé a IV. Magyarország története a VII. osztályban.

4. Földrajz: Magyarország, Osztrákbirodalom, Palesztina; egyetemes uj; egyetemes ó; azután ó és új egybehasonlitva.

5. Számtan: Négy alap mivelet, egyszerü és összetett formában egész számokkal; tört számok; hármas, társaság és vegyités szabályai.

6. Éneklés tan: mint tudomány, szabályok nyomán a hármóniás éneklés.

7. Szépirászat.

Magyar nyelv, mint önálló tudomány, nem tanittatott, hanem kapcsolatosan a latinnal s alkalmilag; de az V. osztálytól fölfelé fogalmazások történtek rajta, a latin fogalmazásra való beleszoktatásul.

Az előadási nyelv ügye meghagyatott az 1795-dik állapotban, valamint az óra szám is a latin nyelven kivül a többi tudományoknak; az elhagyott tanoktól felmaradt órák a latin irodalom javára irattak át, ekkép várván, hogy a hanyatlásnak indulni kezdett klasszikai erudicio vissza-nyerje a maga régi virágzását, melyet a tanulóságnak a kedvesebb tárgyakhoz csatlakozó hajlama egy kevéssé csökkentett volt.

A gimnáziumi összes folyam hét évre tüzetett ki *) az addig ugy nevezett első esztendős diákok osztálya elszakasztatván tőle, nem csak, de egészen fel is oszltattatván s a felül es k egészen máskép rendeztetvén.

---

lyet senior tiszt. Fazekas István uram készit. Fog az állani együttva ó b sz/é g tésekből, leve ekből. Históriából, és természetből vett Narrátió b l, Biográphiákból Gazdaságot illető dolgokból, erkölcsi regu akbol A III és IV. osztály számara volt rendelve a könyv, de tudtomra soha elnem készült.

*) Quod (t i. latinitas, quae ex Auctorum classicorum lectione paratur, quaeve sola elegantiae sensum quendam et intelligentiam adfert) cum majorem longe, quam vulgo credi solet, habet difficultatem: Scholis latinis septem anni ipsi tribuentur; quatuor quidem studiis Grammaticis, tres autem iis, quae nomen ab humanitate habent, Rhetoricis nimirum, Poëticisque disciplinis impendendi (Pag. 6.).

Mert e rendezésre szükség is volt. Miután ugyan is megbontatott a kapocs, mely 1795-ben legalább annyira a mennyire egybecsatlá a gimnáziumot s akadémiát, sőt e kettő egymástól teljesen elválasztatott, az alapul szolgáló tudományoknak a gimnáziumból kihagyása által: lehetetlen volt nem érezni a bajt, melynek okvetlen elő kell állania, mikor a növendék anyagi előkészültség nélkül léptettetik át a szaktudományok hallgatására.

A kisegitőt a választmány javaslatához képest az Egyházkerület egy Encziklopédikus kurszus felállitásában hitte feltalálni, két évi tanfolyammal, mely által készittessék a fiatal ember elő az akadémiai pályára, s melyet mindenkinek kivétel nélkül át kell tanulnia. Nem tartozik ugyan szorosan ide ez institutum tüzetes ismertetése: de annyit még is meg emlitek, hogy ennek tudományai a következők voltak: I. Theologia elemei, tiszta Mathezis, Logika és Metafizika, Görög nyelv elemei, Görög klasszikusok közül Kébesz, Isokratesz, Pithágoras, Anakreon, Latin irodalom s klasszikusokból P Szirusz, Horácz levele a Pizókhoz, Cicero de Oratore. II. Ó és ujkori egyetemes történelem, Természettan elemei az alkalmazott Mathezissel együtt, Erkölcsi filozofia, Ujtestamentom az eredeti nyelven, Livius. Mindkét évben latin fogalmazások. *)

Mint látszik nem egyéb, mint az 1795-ki VIII-d. osztály csak hogy két évre kihosszabbitva, egy pár tudománynyal megpótolva s akkép választva el a gimnáziumtól, hogy

*) Az indokolást az eredeti jegyzőkönyvből érdekesnek tartom ide iktatni: Általmenvén a deákságra a tanulók, hasznosnak, sőt szükségesnek látszik, hogy elsőben valamely Encyclopaedicus Cursusra vivődjenek: mind azért, hogy a kik közzűlök sok időt a Collegiumba nem töltheinek, minden felsőbb tudományokban való tinctura nélkül ne menjenek ki, mind azért, hogy a kik tovább akarnak tanulni magoknak előre generalis conspectust és ismeretet szerezzenek a tudományokban (a latinban igy: possint omnium artium et disciplinarum, quasquidem apud nos audiendi opportunitas sit, orbem lustrare et emetiri), azok közzül különösen akármelyikhez is jobb kedvvel és készülettel foghassanak, s benne jobban boldogulhassanak; természeti dolog levén, hogy a mire az ember másod izben forditja elméjét és figyelmetességét, azt sokkal inkább értse és esmérje.

ne annyira annak legyen bevégezője, mint inkább megkezdő alapja az akadémiai felsőbb tanfolyamnak.

Alig telt el öt év a beállitástól (nov. 1. 1806), s már a gyakorlat szükségesnek mutatta a reviziót. Az 1812 történt átvizsgálat alapban nem tett ugyan semmi lényeges változtatást: de a Mennyiségtanba csak ugyan viszsza helyheztette az elemi Tértant és Algebrát; és sürgeti a gyakorlati élet szempontjából a mértékek ismeretét (V. VI. VII), bevitte a Vallástanba a Magyar és Erdélyországi reformácio történetét, a különböző felekezetek ismeretét történelmileg és dogmailag, s ezt önmagában és hasonlitva; az Énekléstant kóták szerint rendelte tanittatni.*) A reál irányu Olvasókönyv a latinra forditandók közül elhagyatott, s helyét a ker. erkölcstan s a magyar reformáció története fogalta el. A szavalásra különös figyelem ajánltatott forditattni.

Többiben megmaradt az 1806-ki szervezet, mind az osztályok számában, mind a tanitási nyelvben, mind az órák átalános és egyes tanokra rendelt külön mennyiségében, azon különbséggel, hogy a mathezis újan behozott részei előadására hetenként egy óra rendeltetet a latin nyelvből átvétetni.

1817. 1821.

Ez utolsó stádium a humanizmus teljes diadalra jutásának korszaka, mely még egy felől eltolt maga mellől minden idegennek vélt elemet, másfelől, a mik éthikai iránynál fogva igényelheték vala a humanistika s tudományok között a meghagyatást, azokat magába felolvasztá s egyszersmind, részint a pályának teljesen elfoglalása végett, részint hogy az irodalmi részleteket erősitse, uj elemeket is vőn fel.

Az alkalom épen kedvezőleg jött: az akadémiában új tanszék állittatott fel a természeti tudományok még eddig nélkülözött ágai (Ásvány, Növénytan, Vegytan s ezek

*) Jellemzőnek tartom, hogy a nem egyházi ének kitiltatott az iskolából. Igy szól az Utasitás: Vasárnaponként a délutáni isteni tisztelet végződvén, tanitsák a közönséges tanitók a vallást, vagy pedig az éneklés mesterségét: de dallokra tanitani, azoknak énekeltetésével tanitványaikat fárasztani(!) az időt tölteni, nem szabad. (Tanitók kötelességei, 1812, 8. lap)

alkalmazása, a Tekhnologia) számára, s a választott tanár 1818-ra már már beállandó vala hivatalába. Szükségesnek látszott, hogy e tudományok számára idő tüzessék ki, de ugy, hogy ez által a tanpálya tartama se szaporittassék, számitva az I. gimnáziumi osztálytól egész addig, mig valaki a szakéveket is teljesen bevégezi.

Igy bocsátatott ki az 1817-ki Választmány, mely 1820-ra be is végezé azon munkálatot, mely a debreceni gimnázium belszervezését leghosszabb időre alapitá meg, a menynyiben érvénye egész 1840-ig tartott, minden további fontosb s lényegbe vágó változtatások nélkül.

Mit mivelt e választmány: azt röviden meg lehet mondani a következőkben :

a) Elhagyta a tanitandók sorából az algebrát, a tértant, sőt el a magyar történelmet is; legalább ez utolsó mindinkább kevesb figyelemben részesittetett, ugy hogy végre (saját értemre) csak a Lossonczi István féle Kis Tükör fordittatott latinra tüzetes tanitás helyett.

b) Beolvasztotta az Ókor történelmét a latin tanitásba, részint az által, hogy csak egy bizonyos zárt időt tüzött ki számára, részint, hogy azt csupán latinra forditatta.

c) Fölvette a görög nyelvet az V. a németet a III. osztályon kezdve tanitandónak *)

d. S végre a mi leglényegesb a hét osztályt összevonta hatra, oly módon hogy a 2-dik és 3-dik grammatikai osztályokat egybe olvasztotta, a mi által lett egy alaktani, és két szókötési esztendő. Ugy látszik ebben az 1807-ki országos választmány által készitett Rendszer állott az alkotók előtt példányul, mely a katholikus iskolákba be-

---

*) Az inditványt ugy látszik a tudományos Gyüjtemény 1817: X kötetének A. jegyü irója (Varga István theol. tanár). tette, a 129 lapon: A tudományoknak csatornái lévén az olyan nyelvek, melyeken hajdan és ma a tudományok legnagyobb virágjokban voltak és vagynak; és a nyelvek tanulására legalkalmasabb lévén az ifjui kor: ohajtanám, hogy az oskolai közintézetek rendeltetése szerint az ifjuságnak szolgáltatódnék mód a deák nyelven kivül, legalább a görög és német nyelvek megtanulhatására is, minek előtte az a felsőbb tudományok hallgatására lépne, hogy igy lenne előre kész az út, melyen a tudományok mélyebbjére ereszkedhetne. Foglaltatnék össze mindenik nyelvvel annak jó izléssel előadott literaturája.

vive, szinte ennyi évet rendelt a gimnáziumok számára, ellenkezőleg az ágostai hitvallásuakkal hol öt, s az erdélyi helvét hitvallásuakkal, hol hét évig tartott a gimnáziumi pálya, még e korszakon is túl egész 1849-ig.

Többiben maradt a tanszervezet a régi, s rajta még a kor elébb haladó fejleménye sem változtatott semmit. Egyedül az előadási nyelven látszott a hatás, mely hova tovább magyarrá vált, ha a feleleteknél nem is, de a tanári széken, a magyarázatokban annál inkább. Azonban 1830-on innen 1840 felé a növendékekre nézve is nemzeti irányt vett a szellem, sőt arról is komolyan kezdettek gondolkozni, hogy a klasszika irodalom segédtudományaira is magyar nyelvü kézi könyvek szerveztessenek s azon nyelven adják feleleteiket a tanitványok. *)

IX.

b) *Sárospataki dolgok.*

Azon adatok, melyek a sárospataki gimnáziumi ügy dolgait illetőleg a felvett korszakban rendelkezésemre állanak a következők:

1. Historia Scholae seu Collegii Ref Sárospatakiensis. Delineata a Johanne Szombathi. Sárospatak, 1860 **)

2. Az 1810-dik esztendőben junius hó 13. napjain Miskolcon egybeült literária deputacio által készitett, s a julius 15—20 napjain végbement vizsgálatok alkalmával tartatott gyülésekben megerősitett gimnáziumi rend (A jegyzőkönyvből kiirva, előttem).

3. Az 1828-ban megállapitott gimnáziumi Systema (A Sárospatakon, 1828. julius 9-én tartott egyházkerületi közgyülés jegyzőkönyvéből (15. 16 17 szám (kiirva, előttem).

A tudományok évenkénti beosztása, ezeknek órák szerint felosztása, megerősitve az 1837 év Szentmihályhava

---

*) Addig Budai É. Régi Tudós Világ Históriáján kivül (Debreczenben, 1802. azután a latin klasszikusokról szóló rész ujból is) ide tartozó könyv alig volt. De az ekképp készült uj könyvek is kéziratban maradtak (Dorka I. Latinnyelvtana, Szél S. Mythologiája stb).

**) Ugyanaz a könyv, melyre már. mint a Magy. prot. tört. emlékek I. kötetére fentebb hivatkoztam.

27-én Sárospatakon tartott egyházkerületi közgyűlés által. Jegyzőkönyvi 213. szám.

5. Jegyzetek a sárospataki iskolában a gimnáziumi tanügy koronkénti fejlődéséről, H. L-től. *)

A reform eszméket a sárospataki főiskolára nézve is a Ratio Educationis inditotta meg, s még a józsefi korszak letűnése előtt. Fő része volt ebben az egyházkerületi főgondnoknak, Vay Istvánnak, sőt mondhatni, ő vala annak mozgató szelleme. Arra nézve, hogy ő helyeslette amaz oktatási elveket, melyeket a R. E. a nevelésben irányadókul kitüzött, ha semmi más adatunk nem volna is, elég az, mi szerint kész volt 1788-ban letenni főgondnoki hivatalát, hogy a kormány által neki ajánlott pécsi kerületi tanulmány igazgatói állomást elfogadhassa. **) S azt hiszem, hogy valamint az 1785, s 1786-ki e tárgyu munkálkodások az ő közvetlen mozgatásának voltak kifolyásai: ugy az ő hatásának tulajdonitható az 1789-ki az a tanácskozmány is, mely már most tüzetesebben dolgozott a tanügyi reformon. ***) A II. József halálát követő események megszakasztották az ügyek menetelét, s mint fentebb előadám, az csak 1791-ben, a budai zsinat bezárta után vette folytatását, megkezdve a tiszántuli egyházkerület által.

Mikor a józsefi korszak nyomása alatt volt az egyház: többször érezték a felekezet ügyvezetői szükségét az egységes összetartásnak, s azt, hogy szolidáris magatartás nagy suly az ellentörekvésü hatalom ellenében. Ugy látom, ennek tudata alkottatá azon konvenciót az egyház főbbjeivel, mely (1785) Pesten létre jöve elhatározá, hogy a két főiskola minden ügyeiben jövőre egyetértve munkálkodjanak az egyházkerületek, s a mennyire lehet

---

*) E jegyzeteket Hegedűs László ur tette az egyházkerületi jegyzőkönyvek nyomán.

**) Anno 1788. initiis januarii, spect. dnus Stephanus Vay, regius scholarum in districtu quinqueecclesiensi director constitutus, officium supremi curatoratus superattendentiae cis- tibiscanae et collegii sárospatakiensis resignavit. Szombathi eml. könyve, 208. 209. lap.

**) Anno 1789. Die 10. martii, rev. Franc. Szőke ecclesiastes rimaszombatiensis fuit Patakini, et mox diebus 11. et 12. cum professoribus de nova studiorum norma consultavit. Tandem opinio professorum de norma studiorum, nec non opinio rev. Fr. Szőke, scripto tenus spect. curatori (Patay József) submissa. U. o. 209. l.

egyenlő lábra állitsák mind a kettőnek intézvényeit, s alkalmasint hozzá tették azt is, hogy egyik fél se tegyen semmi lényeges lépést és megállapodást a másiknak ha nem beleegyezése nélkül is, de legalább tudtán kivül, s a főbb elvek ellenére. *)

Zsinat után, ugy látszik, erre nem igen gondoltak. Debrecen sietett első lenni; s mire Patak az autonom reformokat megkezdheté: Debrecen már nemcsak bevégzé 1791-ben, hanem revideálta is 1795-re.

A pataki gimnáziumi reform ügyben 1795. máj. 10—13. napjain ült össze az egyházkerületi választmány Vay István elnöksége alatt, ki mellé tagokul tekintélyes egyházi és világi férfiak voltak adva, résztvevén a tanárok közül is öten. **) A munkálat némi változtatásokkal 1796-ban erősittetett meg s hirdettetett ki Patakon, julius 11-kén. ***)

1796.

„Methodus nova, ab antiquis immensum quantum diversa, introducta est“ Igy tesz róla átalában jelentést Szombathi. ****) Sajnálom, hogy az évek szerinti kimutatást nem adhatom, hogy az kezemnél nincs; de ha azokat miket egyes részletek gyanánt, mint ujakat Szombathi elszámlál, megtekintjük, s azt, mit Hegedüs L. jegyzeteiben mond (s ezeket az előtte feküdt hivatalos adatok nyomán mondja), elfogadjuk: igen meghatározhatjuk az átalános irányt s a szellemet, melyben van tartva, s mely szerint alkottatott az egész szervezeti mű.

Hegedüs igy ir: A sárospataki iskola életében nevezetes idő pont az 1796-dik év. Ekkor lépett életbe, több évi előkészület után azon uj tanrendszer, melynek célja volt a főiskolát a kor kivánatához idomitani, több tudományokat nagyobb terjedelemben s több tanár által tanittatni, a klaszszika literatura mellett a reálismereteket is

*) Anno 1785. 12. septembris, Pestini conferentia patronorum super statu futuro, fundoque interimali et stabili collegiorum debrecinensis et patakiensis, inducendaque si poterit, in utrisque collegiis uniformitate. U. o. 207. lap.

**) Szombathi munkájában a 213. 214. lapokon személy szerint el vannak számlálva.

***) Szombatinál 214. lap.

****) Emlitett munka 163. lap

felölelni. A középtanoda nyolc osztályra szabatott, ugy mindazáltal, hogy a két alsó osztályban semmi latin nem taníttatott. A négy felsőbb osztályba állandó tanárok állittattak. A tanitási nyelvre kimondatott hogy, a mennyire a körülmény megengedi, magyar legyen.

Szombathi a következőket irja: Erant constitutae octo classes inferiores, qaue sunt: a) nationalis s. elementariorum 1-a; b) nationalis 2. c) conjugistarum; d) grammatica; e) syntactica, f) rhetorica; g) poëtica; h) logica. Továbbá: Constitutum simul, ut mathesis, juspatrium, geographia universa, historia naturalis, historia Hungariae, ars graphidis, cet. in classibus quoque inferioribus tractentur. (215. lap).

Látszik e részletekből, hogy az alkotók között Vay István ült elől, ki az egyetemes humanisztikai képzettségen felül azt is követelte az iskolától, hogy az neveljen a hazának is, a gyakorlati életnek is, s nem csak mint eddig indirekt, hanem közvetlenül, egyenes úton is.

Volt-e Vay és társai előtt az az eszme, hogy növendék a gimnáziumból is léphet ki az életbe, ki felsőbb tudományos miveltségre nem törekedik, s hogy ennél fogva ezekre is tekintettel kell lenni a szervezéskor: nem állithatom, mert az adatokat nem ismerem; de hogyha csupán az akadémiára előkészitő intézetnek tekinték is azt, mégis látkörük szélesebb volt a gimnáziumi oktatás céljának meghatározásában: az a felhozattak után világos, a mennyiben azt látom kitüzve, hogy mindenesetre előtérben álló latin klasszika irodalom mellett mindazon tudományok elemei előadassanak, melyek csak felsőbb szempontból a legszélesb körü akadémiában (de a magokéban mindenesetre) előszoktak adatni; ugy hogy e szempontból véve a sárospataki gimnázium valóban önálló körpálya is volt előkészitő természetén felül.

Csak azt nem határozhatom meg, mint ezt a debreceni szervezetnél tevém, hogy a humán és reál tanoknál hogyan volt az arány az órák száma által kiszabva; pedig ezt érdekes volna tudni az alkotók tudomány megbecslő elveik ismeretének tekintetében.

1803.

Az 1796-ban beállitott tanrendszernek a latin klasszika irodalomra tett, ugy látszik erősb hatásával nem voltak megelégedve a humanizmus hivei, panaszt emeltek, hogy el vannak nyomva, s ez által a fiatalság egyetemes humanisztikus irányu képzése is ki van mozditva rendes folyamából. 1803. aug. 1. napján Cekeházán ült össze a tudományos küldöttség, mely kihallgassa a panaszt s az orvoslásra módokat találjon *). Vay József, már ekkor főgondnok, erősen állott a reáltudományok megtartása mellett, s ugy állitotta fel a tételt, hogy ha a klasszika irodalomnak csakugyan nagyobb tér kell, miről nem lehet kételkedni: az ne a többi tudományok elhagyása, hanem inkább a tanulási évek megszaporitása által eszközöltessék. Ebben lett a megállapodás. Mihezképest az előkészitő magyar osztályok száma egyre redukáltatott, ez által alant nyert a latin nyelv egy évet (alsó és felső szókötés); a logikán felül még egy uj osztály állittatott, „Ismétlő" névvel (repetensek), mi által a szoros értelemben vett gimnázium nyolc osztályra tágittatott ki. A legfelső osztályba uj tudományokul bevitettek Magyarország történetei, egyetemes földrajz; elrendeltetett hogy hetenként egy nagyobb fogalmazatot nyujtsanak be a növendékek s nevezetes érdekü tárgyairól az előadásoknak vitatkozások tartassanak. **)

Igy mentette meg Vay a reál és hazai irányt akkor Patakon, midőn a purista humanisták, kivált az első ellen komolyan gondolkoztak már Debrecenben is, a táborozást meginditani, mit 1804-ben ott megis inditottak, s nagy sikerrel keresztül is vittek.

1810.

A siker, melyet a humanisták törekvései arattak a debreceni s átalán véve a tiszántuli gimnáziumokra nézve

---

*) Anno 1803. Die 1. augusti, deputatio Cekeházini, in negotio studiorum lingvae latinae cet. Szombathinál, 220. 221. lap.

**) A választmány az ismétlő osztályba a görög nyelvet is felveendőnek véleményezte: de az egyházkerületi gyűlés azt az akadémiai pályára tette át.

1806-ban, felbátoritá a tiszáninnenieket is, ugyan ezt próbálni Patakon. Magok a világiak közt voltak nehányan, kik féltek a klasszikai irodalom iránti hajlam csökkenésétől a reál tanulmányok miatt, melyeket hova tovább jobban kezdett a fiatalság, azok intuitiv természeténél fogva kedvelleni. Maga Lónyai Gábor, a segédfőgondnok, a humanistákhoz tartozott, fájlalta a latin beszélésnek divatból mind inkább kimentét, mi pedig, mint mondá, az ország akkori állásához képest még a magyar embernek életszükség. De Vay állott most is a dolgok élén, elhatározottan, nem hátrálni egy tapodtat sem az elfoglalt térről, az levén egyik fő elve, hogy a tudományokat anyanyelven kell tanitani, s a latint, mint holt nyelvet, nem a tanárok leckéiből, hanem magokból a klasszikus irókból kell meriteni.

Az 1803-ki tanrendszer átnézete a felszólalások következtében elhatároztatván, a választmány 1810. jun. 13. Miskolcon csakugyan egybeült. *) Munkálata Patakon a nyári közvizsgálatok alatt előterjesztetett, megrostáltatott s elfogadtatott. De nem kárára az addig fennállott hármas, tudományi hazai és reál iránynak, sőt még szorosabbá tétetett közöttük a kapocs, ellenkezőleg mint Debrecenben, hol a humán törekvések egészen elnyelték ama másik kettőt. **)

Az előttem fekvő részletes kimutatás szerint következőkép állapittatott meg a tanulmányi rendezet:

1. Vallástan: bibliai történetek, egyháztörténet, hit és erkölcstan, szimbolikus vallástan (I—VIII).

2. Latin nyelv és irodalom: alaktan (I. II.); szókötés (III. IV.); szónoklat (V.); költészet (VI); irodalom-

---

*) Anno 1810. die 13. junii, Miskolcini deputatio literaria vi determinationis superintendentialis celebrata est. E collegio adfuerunt clar. Jos. Rozgonyi rector, item clar. Fr. Nagy humaniorum professor.

**) E közvizsgálatokon s egyházkerü'eti gyüléseken jelen voltak a debreceni iskolától Budai Ézsaiás és Magyar professorok. Nem állitom, de valószinü, hogy az ő megjelenésök utmutató gyanánt akart szolgálni a tanügyi vitáknál. Azonban eredmény nélkül; sőt még a Budai kedvenc eszméje, az enciklopedikus tanfolyam sorsa is egészen máskép ütött ki Patakon, mint az Debrecenben felállittatott, itt felibe a gimnáziumnak, Patakon bele csatolva abba. Szombathi, 227. lap.

történet (VII. VIII.); klasszikusok közől: Langius Colloquiái, C. Nepos, Phädrus, Cicero (de Oratore és Orationes), Ovid, Virgil, Horác, Terentius, J. Caesar, Livius; régiségtanból: polgári stb. és egyháziak; fogalmazások, forditmányok latiura. (I—VIII.).

3. Magyar nyelvtan: alaktan, szókötés, szónoklat s költészet; fogalmazás prózában és versben (I—VIII.).

4. Görög nyelv elemei (VIII.).

5. Németnyelv: alak és szókötéstan, s olvasmányok (III—VIII).

6. Bölcsészet: Kis logika (IV.) tapasztalati lélektan (VII), logika (VIII).

7. Természeti tudományok: kis erőtan és állattan (II.) növénytan (III.) ásványtan (IV.) magasabb folyamon ismételve: állattan (V.) növény- s ásványtan (VI.) természettan (VII. VIII.).

8. Mennyiségtan: Közszámvetés egész és törtekkel, hármas szabály egyszerüen (I. II.) előjegyes számvetés ismerete; betü számvetés négy művelete, s a tértan átalános átnézete (III. IV.), a felsőbb folyamon: algebrai négy művelet, kiterjesztve a törtekre is: síkmértan (V.) hatványozás, gyökvonás és tömegtan (VI.) tiszta mennyiségtanból a végesek analizise (VII) sorozat, logarithmus, trigonometria (VIII.).

9. Történelem: Magyarország történetei átnézete (I. II.) ugyanaz bővebben (V.) óvilág átalános története (VII).

10. Földrajz: Magyarország, osztrák birodalom, ó világ, europai uj, mértani földrajz (I—IV.) a felsőbb folyamon az ujvilág ismerete, különösebben kereskedelmi szempontból (V—VIII.).

11. Éneklés: elébb kóta ismeret, azután hármoniás éneklés (II—VIII).

12. Államtudományok közül: magyar törvény (III.) diplomátikai és cimertani előismeretek (VIII).

13. Szép és folyóirás (I—VIII).

Eltekintvén attól, hogy a 12 pont két utolsó ágát nem igen lehet indokolni, hogy a 9. pont igen csonkán veszi fel a valóban nagy éthikai fontosságu kört, s hogy a 7. pontbeli erőműtan alkalmasb helyen lett volna a IV. osztályba áttéve, a többi részleteket illetőleg meg kell hajol-

nunk azon férfiak emlékezete előtt, kik azon korban, 1810-ben már oly gyönyörü alkotmányát tudták feláll̇itani, s oly mélyen gondolt elvek szerint a gimnáziumi oktatásnak, melynél különbet, nem hiszem, hogy a külföld is mutathatna fel, s mely mai nap is, ha nem mintául de induló pontul bizonynyal elfogadható. S ha kimondom egyfelől, hogy véleményem szerint az 1806-ki debreceni szervezet remeke a klasszika irodalom egyedülies elvéből indult s arra alapitott szervezetnek: másfelől azt sem titkolhatom el, hogy a pataki 1810-ki sem áll alább a tanitni valók együttes felfogásának, s akképen való egybeállitásának érdemében, a mint azt (Budai Ézsaiás kimondá és helyesen mondá) hogy az előhaladás legbiztosb utja, ha ismételve, uj meg uj pályakörökben ujból elővéve tanittatnak a tudományok (mint erről fentebb emlékeztem volt).

A tudományok elszámlálásánál észre vehette az olvasó, hogy a gimnázium nyolc év folyamunak meghagyatott, habár lehettek volna is, kik a debreceni, s talán az országos választmány példájára szerették volna is össze vonni azt, hogy a növendék a tanulói pályát annál hamarabb végezhesse. De Vay, mert akarta az ismert hármas célt, nem engedheté az eszközt ki kezéből, tudván, hogy az évek elestével buknia kellene okvetlen a reál irány ügyének is. *)

A tannyelvről kell még emlitenem, hogy az magyarnak dekretáltatott, tulnyomólag, ellenkezőleg mint Debrecenben, hol a latinnyelvü oktatás már a III. osztályban egész erővel követeltetett.

Az ekkép beállitott s tagadhatatlanul életre való tanrendszer ellen a latin nyelv barátai az előadási nyelv miatt, mivel az alkalmat szolgáltatott arra, hogy a latin nyelv közéleti használata mindinkább szükebb határok közé vonuljon vissza, nem sokára ismét szót emeltek. Igy 1815-ikben Lónyai Gábor tett panaszt és vádat, hogy ez a magyarokra nézve még mindig közigazgatási nyelv elhanyagoltatik. Hathatós rendszabályt sürgetett, most sikerrel, a mennyiben Vay József szavai ellenére is oda nyilatkozott

*) Hogy ily nézet csakugyan forgott fenn: látni fogjuk később midőn a gimnázium hat évre degradáltatott.

az egyházkerület, hogy a hittanon kivül s a szókötési osztályokon felül a tanitások latin nyelven folyjanak, de anyanyelven is magyaráztassanak. Természetes, hogy ez több tekintetből, névszerint a reáltanokra nézve kétszeres akadálylyal járt, mivel a kézi könyvek (ilyenekkel a pataki tanári kar koronként ellátta az iskolát) legnagyobb részt magyar nyelvüek voltanak (a mathezisre volt latin a prof. Kézy munkája). A próba nem felelt meg a várakozásnak; Vay ismét vissza foglalta a tért a nemzeti tannyelv számára, azon feltétellel, hogy az ifjak csak az akadémiai pályán köteleztessenek arra, hogy a latin nyelvet a tudományok tanulásában gyakorolják, oly formán, hogy a tudományok latin és magyar nyelven adatván elő, az ifjak is tartoztak felelni mind az egyiken mind a másikon. *)

De a szerkezet lényege illetetlen maradt.

1828.

Vay József 1821. december 30-án meghalt, s már a következő évben nyilatkoztak az ő antagonistái a tanrendszer átvizsgálata iránt. Előttök volt ismét a debreceni példa; ott épen ez időben tették az utolsó lépést a szigoruan humanisztikus irány visszahozására, s a hat osztályu gimnázium beállittatott, a honnan rögtön ad scientias altiores mehet át az ifju. Az egész rendszer, mint nyolc évfolyamu organikus egész nem forgattatott ugyan fel: de annyi eredménye mégis lett a sürgetésnek, hogy a latin nyelv tulsulyba tétetett az előadásnál, a reáliak pedig kisebb körbe szorittattak. A változtatás a következőkben állott:

1. A német nyelv, az alsóbbosztályokból kihagyatván, áttétetett az V—VIII.-ba.

2. A bölcsészetből a lélektan elmaradt, a logika az V és VIII-ba tétetett át, amoda mint segéd tudomány a szónoklathoz, ide mint önálló tanszak.

3. A természeti tudományok közül elhagyatott a kis Mekhánika (II), valamint az V. VI. VII. minden efféle, egyedül a VIII-ra szorittatott az átalános természettan, mintegy bevezetésül a fiilozófiai pályához.

4 A mennyiségtanból az I—IV. osztályok csak az arábjegyü közszámvetésre redukáltattak; a betü-

*) Hegedűs L. adatai szerint.

számtan s geometria az V—VIII-ra tétettek át egészen; de a trigonometria teljesen kihagyatott.

5. A magyar törvény a IV-be jött; oklevél és czimertan elhagyatták.

6. Az ének léstan I—IV-ig csak egyhangu khorálokra szoritkozott; a hármóniás éneklés az V—VIII-ba tétetett által.

7. A történelemből az I—IV-ben semmi se rendeltetett tanittatni; az V-be tétetett az ó k o r, a VI-ba Magyarország.

Az ekkép meggazdálkodott idő a latin nyelv és irodalom előadásának javára forditattott, melynek rendje sokkal tömörebben lett egybe szerkesztve.

Legfontosbnak látom az egész szervezetnél, hogy a mit az 1810-ki alkotók mintegy ösztönszerüleg eltaláltak, a tanitásba bevittek: t. i. a tudományok előadásában, a gimnáziumi pályán alsó és felső fokozatot különböztetni meg az osztályok I—IV. és V—VIII-ra, kétfelé csoportositása által, azt az 1828-ki tervezők, talán mint feleslegest, szükségtelent, elhagyták, s e helyett a tudományok nyolc éven keresztüli egyszeres folytonosságát tették: Pedig ez igen szerencsés alkalmazása volt a Budai Ézs. ismétlési elvének, s a tanitás alsóbb fokán, a minő körben mozog a gimnázium, kétségtelenül nagy hasznu, a mitől felszámithatatlan sok függött a növendékek előhaladására nézve, ugy az alanyi kifejlődésben, mint a tudományos gyarapodásban. A reáliak t. i. csak alárendelt terjedelemmel jelenvén meg a humaniórák túl ereje mellett, az azokban lehető nyomos gyarapodás csak ez ismételő modor által vala leginkább biztositható.

Az 1828-diki rendszer Patakon 1837-ig állott fenn.

1837.

Az 1837-ki év a kiegyezkedés éve. A humanisták ismét megkisérték a csatát a reálistákkal. Nem volt többé Vay, s mentül több idő folyt el halálátul: annál inkább halványodtak az elvek, melyeket ő képviselt, védett, ellenben a más iskolai példák nyomán annál jobban terjedt a humanisták serege, kik a latin irodalomnak vissza vágytak hóditani az egykori tulsulyt, mely e korra már igen sok

okoknál fogva csak ugyan hanyatlóra hajlott. A küzdelem, mint mondám, kiegyezkedéssel végződött. Először a nemzeti iskola szélesbittetett két évre, hova a második a gimnáziumtól szakittatott el. Azután felülről a logikai osztály tétetett át az akadémiába, személyes érdekből, Majoros A. professzort akarván ez által jutalmazni öregségében. Lett ez által a gimnázium hat osztályuvá (két évi tisztán magyar preparándiával, hol semmi latin nem taníttatott) melyek közül I—III. grammatiko- szintaktikai irányban, IV—VI, humanisztikai körrel munkálkodott. A bölcsészetből az elemi logika maradt meg szónoklati alap tudományul a IV-ben; a történelemből az ókor átadatott a III-ba, az újkor a IV-be; a természetiek (t. rajz és t. tan) bevégeztettek egyszer az I—III-ban: másodszor ismétlőleg az V—VI-ban; a mennyiségtani közszámvetés esett az I—III-ra, a betűszámtan és tértan a IV—VI-ra, magyar törvény is adatott a II-ban.

Roncsolt töredékei a Vay József alkotmányának; s kétségtelenül a legértéktelenebb vaskora a pataki gimnázium életében, mely a kevés év miatt nem volt, nem lehetett képes, hogy eredményeivel akár a humanisták, akár a reálisták várakozásának megfelelhessen.

A kisebb iskolák, valamint eleinte, ugy később is, bár közülök némelyek mint a pápai, kecskeméti főiskolai rangra emelkedtek, vagy Debrecenhez, vagy Patakhoz szabták magokat. Legalább azon apróbb értesitésekből, melyeket a Tudományos Gyüjtemény darabjaiban évről évre olvashatni, azt lehet következtetnünk. Pápa egyenesen Patakhoz szitott nyolc osztályu gimnázium által; Kecskemét Debrecenhez a hatnál fogva. Bár lenne, hogy ezekről is mentül kimeritőbb adatok jelennének meg, hogy a leendő történetiró azokat egykor sikerrel használhatná fel minden bizonnyal szükséges és érdekes munkájában*)

*) Egészen sajátságos kivételt tesz e korszak ingadozásai között Hari Péter azon szervezete, melyet ő a szigeti iskolának már 1802. adott, a hol e hat osztályra humanistiko-reálirányban alkotott tanterv huzamos ideig fenállva, bizonyos állandó kharaktert nyomott az egész tanintézetre. Nem felejtem megjegyezni, hogy ez a derék Pogány Lajos korában történt, s annak egyik nem kis dicsőségét tette és fogja tenni mindenkor. Lásd: A szigeti helv. vallástételt tartók Főoskolájának tanitásbeli Systemája. Ki-

X.

B) Reform törekvések 1840–1848-ig.

Mi egyes kiváló tehetségü s erélyü férfiaknak, sőt testületeknek az egymás ellenében kifejtett kölcsönös visszahatás miatt nem sikerült; kiengesztelni egymással az élveket, s a szétágazó véleményeket a gimnáziumok tudománybeli rendezésére nézve egységre hozni, s egy közérvényü czélban öszpontositani, azt félszázad lefolyta után az idő hozta meg: az egyértelmüséget t. i. abban, hogy bármely osztályba tartozó tanodának sem szabad többé mellőznie az ifjuság képzésében a közéleti (reál) irányt, ha akarjuk, hogy az ür, mely iskolát és életet egymástól eddigelé elválasztott, elenyésztessék, s az oktatás a kor igényeinek megfeleljen.

Magyarországon e korszak századunk negyedik tizedével kezdődik kiválóbban. Attulere sitim tempora! Mentül jobban haladott az ország az anyagiak terén előre, mentül több nemei lettek nálunk ismeretessekké a gyakorlatiasb szellemü tudományokon alapult ipar-ágaknak: annál jobban érezték az illetők nem csak azt, hogy a fiatalság mily kevéssé van képesitve résztvenni e mozgalmakban; hanem azt is, hogy a mennyiben e hátramaradottságért a felelősség sulyának legterhesebbje magokra a tanintézetekre esik, égető napi szükséggé lett immár, fölvetni kérdését egy átalános tanodai reformnak s gondolkodni komolyan a jövő nemzedéknek a kor beállott szükségeihez mért képezéséről.

Azok után, miket eddig elmondottam, tudni fogja az olvasó, hogy gimnáziumainkat, belszervezetöknél fogva két kategóriába osztva találta az 1840-dik év: voltak tisztán humanisztikusok, mint a debreceni s a hozzá csatlakozott dunatájiak; s ezeké vala a legnagyobb szám; voltak vegyes (humanistiko-reál) irányuak, mint a pataki s a tiszaiak*), nem sokan.

---

adta Hari Péter, mint a nevezett oskola rectora, egyik professora s a nevelésnek egyik igazgatója. Kolozsváratt, 1802.

*) Az ágostai hitvallásuakéi is mind ilyenek voltak. Ide tartozott a szigeti ref. tanoda is, eltérve a kerületi főtől a debrecenitől.

A kor szavának követelése alól nem formálhattak ugyan magoknak kivételt a vegyes irányu iskolák sem, a menynyiben organizációjuk, ha megfelelt is egykor az alkottatási idő nézeteinek, de a mainak többé bizonyára nem: azonban az intés különösen a humanistákhoz szólott s közvetlenebbül őket érdekelte s valóban épen is az ő körükben s körükből indult ki és meg a mozgalom.

A kor szavának tolmácslójává b. Vay Miklós tette magát, segédfőgondnoki széke elfoglalásakor, 1840. Debrecenben *). Világos kötelezteté́se az egyházi főkormánynak (igy szóla többek közt **), hogy intézkedései oda irányoztassanak, hogy a felekezethez tartozó minden polgártársak, sorsuk, helyheztetésük és velek született tehetségeikhez képest a vallásos és erkölcsi, szellemi és anyagi kiformáltatásban kellő mértékben részesülvén, elégséges készülettel léphessenek a polgári életbe, abban az emberi, polgári és keresztyéni kötelességeknek eleget tehessenek! Hivatkozván Europának erkölcsileg hatalmas nemzeteire, igy nyilatkozik tovább: ***) Nem csak hogy rég időktől fogva megvagynak nálok az emberi összes erők kifejlődését és nevekedését, a tudományos ismeretek terjedését, közhasznuvá tételét elősegitő intézetek, hanem a közönséges előhaladás örökitésére és az ipar táplálására nagy gonddal, fáradhatlan és minden áldozatra kész törekvéssel szaporittatnak azok s időről időre tökéletesittetnek! És folytatva: ****) „A mint az emberi nemzet a pallérozódásban elébb megyen, a mint növelkedik a miveltség a társaságban: a szerént szaporodnak a szélesb miveltségre vezető nevelés szükségei is; és a szerint szükség időről időre változni a nevelő és tudományos intézetek formájának és szerkesztetésének.“ Valóban semmi által sem adhatja egyházi főkormányunk világosb tanubizonyságát, hogy reá is sikerrel hat ki az ujabb, sokban jobb lelke az időnek, mely az előitéleteken győ-

*) M. vajai b. Vay Miklós... ő nga, mint a h. v. t. k. tiszántuli egyházkerület segéd főkurátora ezen hivatalába 1840. január 13. lett ünnepélyes beiktatásának emléke. Debrecen, 1840.

**) Az emlitett beszéd 12. lap.

***) U. o. 13. lap.

****) U. o. 15. lap.

zedelmeskedni, és az elismert jobbat mindenben, bár új és szokatlan legyen is az, közönségessé tenni törekszik, mint az által, ha . . . . képező és tanitó intézeteinek belső elrendelését munkába veszi és azokat bölcs belátással ujból alakitja! stb

A kimondott szó nem hangzott el pusztában, s mindenütt, magát Debrecent sem véve ki, hol ily irányu szavak évtizedek óta nem hallatszottak már, csakugyan megindultak az uj elvek szerinti reformok mozgalmai, törekvései. Bele szólott maga az irodalom az 1842-ben megindult Prot. Egyházi és Iskolai lap utján, s elmondható, hogy az eszmék tisztázásának minden feltételeit, eszközeit birta az egyház, hogy e nagy kor és élet-kérdések körül eligazodhassék.

Mik történtek a kijelölt nyolc évi időköz alatt az egyes egyházkerületekben: a következők fogják mutatni.

XI

a) Tiszántuli egyházkerület.

B. Vay M.-nak 1840-ben tett inditványa folytán a tudományos küldöttség 1841. október 8-án neveztetett ki, *) s december 28-án ült össze Debrecenben Szoboszlai Pap István püspök s b. Vay Miklós egyházkerületi főgondnok elölülése alatt. A kiküldetés célját a főgondnok akképen határozta meg, miszerint annak az a feladata, hogy az egyházkerületben fennálló iskolai rendszert, a tanitás rendét s minőségét, s az iskolák alkotmányos elrendezését gondosan megvizsgálja, a hiányokat felkeresse s a lehetőségig kipótolja. A kipótláson azonban nem azt érté előadó, s más által sem azt akarta értetni, hogy netalán valami előszeretettel viseltetvén a fennálló rendszer iránt, csak azért, mert az régi és megszokott, annál fogva annak toldozgatásával és foltozgatásával bibelődni a küldöttség elégnek tartsa. Itélete szerint vagy teljesen kielégitőknek és kiegészitőknek kell lenni a kipótlásoknak, vagy ha olyakat a régi rendszer meg nem engedne, ujból is kész legyen a küldöttség előállitani olyat, mely a nevelésben és tanitásban a kor ki-

---

*) E küldöttség munkálatai olvashatók a protestáns egyházi és iskolai lap 1842 évi folyamának 1. 2. 11 és 12-ik számaiban.

vánatainak és szükségeinek, legalább közelitőleg megfeleljen! Előadván folytatólag, hogy az utolsó tized alatt a nemzet minden viszonyaiban tetemes haladást tön, azt tűzi ki szervezeti vezérelvül, miszerint a megváltozott gondolkodásmód, körülmények, nemzeti helyzet, politikai rendszabályok és törvényes határozatok szerint azon kell törekedni az iskolák rendezésében, hogy az iskolai nevelés és tudományos készités által a magyar nemzetnek a kifejlésre oly szerencsésen indult erkölcsi ereje, átalános mivelődése, polgári jobb, szebb és kényelmesb léte elősegittessék és egy boldogabb jövendője eszközöltessék.

A küldöttség munkálkodásának legközelebbi tárgya, mint máskor, ugy most is, a debreceni tanoda volt, melyben szervezendő gimnázium fogott aztán mintául szolgálni a vidéki kisebbeknek, kik magokat kisebb nagyobb mérvben a központihoz legyenek alkalmazandók.

A bizotmányban az elnök a hiányokat s kivánalmakat e pontokban formulázta:

a) A főtanodában az iskoláknak minden nemei, melyek léteznek, egyesitve vannak, s az iskolai rendszer által annyira egy testté alkottattak, hogy egyik a másiktól függ, egyik a másik által feltételeztetik, vagy egyik a másik nélkül el nem lehet, fenn nem álhat. Ez nem csak nem jó, nem helyes, de káros is. Nem jó közelebb a tanitási rendszer javithatása tekintetében, mert nehezíti azt, hátramaradást, alkalmatlanságot, vagy épen kárt is okozván egyiknek vagy másiknak. Ebben látja előadó okát, ha nem mindenben is, de sokban, hogy az idő szerinti elöljárók az iskolák egyes nemeinek eddigelé jobb, alkalmasb formát, célszerűbb tanitásbeli rendszert nem adhattak.

b) Sürgettetik s nem ok nélkül, hogy az iskolákban életre szükséges dolgok is tanittassanak, hogy kiki az egyedek közül ott céljához megkivántató ismereteket szerezhessen. Ezek közé tartozik az idegen élőnyelvek tanulása és tudása is.

c) A tanulásbeli előmenetel biztositására ne ugyanazon egy tanitó által kivántassék már a gimnáziumban minden tárgyakat tanitani.

d) Az egész oktatás s berendezés a tehetségek átalános,

individuális és hármóniás kifejtésére irányoztassék, s e tekintetből gondoskodás legyen a zene, rajz (s testgyakorlat) tanitásáról, az éthikai irányu tanok természetes ezutánra is felvétetvén.

Röviden egybe vonva ez elveket, s mint egyetemeseket a gimnáziumra alkalmazva, igy nevezhetjük meg e kivánalmakat:

a) Kell, hogy a gimnázium az alaki képzésen felül az anyagiakra is gondot forditson (reál, művészeti és éthikai irányban).

b) A gimnázium, a mellett hogy függ mind az alsóbb mind a felsőbb foku iskolától, önállással is bírjon a maga saját céljaihoz képest, melyek nem csak átalánosak, hanem különösek is.

c) Kivánatos a szaktanári rendszer behozatala a gimnáziumba is.

Mélyen gondolt elvek s irány eszmék voltak ezek; s ha mellé vesszük még a Péczely József által a küldöttség előtt felmutatott terv alap elvei közül azt, hogy a tanulmányok bizonyos kurszusonként ismételtessenek (mint ez már Budai Ézsaiástól 1806-ban elfogadtatott): semmi kétség sem foroghatna fenn iránta, hogy az ekképen készitendő gimnáziumi szervezet a lehető legjobb legyen.

Azonban a tapasztalás azt mutatja (s ez igen gyakori eset a történetben), hogy elveket csinálni s rendszert alkotni, két különböző képesség, s a kivitel legtöbbször nem igen felel meg a várakozásnak. Igen oly formán ütött ki a dolog a debreceni küldöttségnél is. Mindenkinek volt valami betoldani valója, nem ritkán egymástól eltérők, s utoljára is némi kiegyezkedési út látszik, hogy követtetett a végmegállapodásban. *)

Annak előre bocsátása mellett, hogy az elemi négy osztályon felül egy három osztályu „reáliskola“ is szerveztetett a polgári pályások számára, s hogy a reál tudományok nélkülözhetetlen alkotórészekül ismertettek

*) Péczely, Csécsi, Kis B. és Szőnyi terveik állottak a küldöttség rendelkezésére. Az utolsóé választatott, de hitelesen tudom, annyira elváltoztatva, hogy a késztő alig ismerhető többé sajátjának.

el a gimnáziumokban is, a gimnázium szervezetébe a tudományok ekképen vétettek fel.

1. Vallástan. a) Keresztyén egyháztörténet (I. II. oszt.) b) Különböző vallások ismérete (III.) c) Magyarországon a protestánsok törvényes állása (V.) d) konfirmációi tanitás (IV.) e) Szimbólikus könyvek ismerete s keresztyén vallástan (VI.) összesen 12. óra.

2. Latin nyelv s irodalom. a) Nyelvtan (I—IV.) b) Egyházi és polgári stb. régiségek alkalmilag (IV—VI.) Sem az, hogy mely klasszikusok olvastassanak osztályonkint, sem az, hogy nyelvtani gyakorlatok mely arányban s mikép★ tartassanak, közelebbrül nincsenek kimutatva. Összesen 54 óra.

3. Magyar nyelv a) Folytatólag a fogalmazás, mely végig megy (II—VI.) a IV. osztályon kezdve a szónoklati és versműveken b) szónoklat és költészettan (IV—VI.) c) műbirálat (IV—VI.) (A nyelvtan, mint olyan, nem adatik.) összesen 15 óra.

4. Görög nyelv. A nyelv alaktana (V. VI.) összesen 12 óra.

5. Német nyelv. Folytatólag tanitás a nyelvtanban, fogalmazásban s olvasmányok forditásában (I—VI.) összesen 26 óra.

6. Történelem. a) Rövid áttekintése a világtörténetnek s benne a rómaiaké különösebb figyelemmel (III.) b) Magyarország története (IV.) c) Óvilág története, benne a görögök kiemelve (V.) d) Róma történetei (VI.) e) Középkor (VI.) összesen 14 óra.

7. Föld és országismeret. Folytatva és ismételve a felső elemihez kapcsolódva a) Átalános földrajz és osztrák s német ország (I.) b) Európa (II.) c) Óvilág; az ujból az Európán kivüliek (III.) d) Eddigiek ismétlése (IV.) s mellette Magyarország alkotmánya és magyar jogtan (IV.) e) Az egész ujvilág (V.) f) Mathematikai földrajz; Ó és uj világ egybehasonlitva (VI.) Térképek készitése mindenütt, összesen 17 óra.

8. Természeti tudományok a) Rendszerismeret a növényekről, s jegectan (I.) b) Növény és ásványtan rendszerben, tekhnologiai figyelmeztetésekkel (II.) c) Geologia, állattan, természettan (III.) d) Géptan (VI.) összesen 12 óra.

9. Mennyiségtan. Folytatásaul az elemi iskolai tanulmányoknak a) hármas, társaságszabály; szerek, egyenszerek; kamatszámitás; mértékek ismérete (I.) b) Ismétlés mellett a tizestörtek (II.) c) Az egész arábjegyü számvetés ismétlése (III.) d) Mértan (IV.) e) Mértan. Betüszámvetés (V). f) Egyenletek. Háromszögtan (VI.) összesen 17 órán.

10. Szépirás, magyarul s németül, ugy a rajz (I—III). összesen 9 órán.

11. Énekléstan. Folytatása az elemi iskolában tanultaknak, a II. osztályba behozva a világi dalok is. (I—II.) összesen 4 órán.

12. Testgyakorlat. Mindenik osztályban összesen 12 óra.

Mindenik osztályban a heti órák száma 34; az összes osztályoké együtt véve 204. s mint látszik, az osztályok száma hat, mindenik egyegy évfolyammal.

A tanitásmódot illetőleg az ment határozatba, hogy a debreceni gimnáziumban szakrendszer legyen, de a vidéki pártfogóságoknak szabadságukra hagyassék erejökhöz képest intézkedni. A tanárok száma a gimnáziumi hat, s a polgári 5 osztályt véve fel 18-ban állapittatott meg. Egy egy tanárra maximum gyanánt 24 óra, minimumul 20 tüzetett ki, azzal a kikötéssel, hogy egy tanár háromnál több osztályban nem foglalkozhatik.

A tanitási nyelv magyar.

A naponkénti tanitásórák száma, miután a szünnapok vasárnap és szerda délutánjára szorittattak, 5—6 közt váltakozik.

E kimutatásból látszik, mennyire hátramaradt a kivitel az alapul letett elvektől.

Először is a gimnáziumnak követelményképen felállitott önállóságából semmi sem lett. Ezt mutatja egy felől az a sok helyen olvasható „folytatás;“ más felől az, hogy több tudomány, ha kezdetet itt veszen is, de bevégeztetést nem itt, hanem az akadémiában nyer. Nincs e szerint a gimnáziumnak semmi öncélja, sem az alsó (polgári), sem a felső (akadémiai) tanfolyam irányában önállása. Lába alantabb, feje fentebb van, mint az ő köre; függ ég és föld között, melynek léte igazán csak az elemi és akadémiai tanfolyamtól feltételeztetik. Pedig b. Vay elve volt, a hálóból

szabaditani ki a gimnáziumot is. Valóban az 1795-ki rendszer, de még az 1806-ki is, sokkal nagyobb függetlenséggel volt alkotva.

Azután a Péczely által ajánlt repetitorius elv teljesen félre értetett, vagy nem is alkalmaztatott. Az nem azt tette, hogy pl. az I. osztály tanulmányai közül némelyek ismételtessenek a II-ban. Az valami egészen mást tett Budai Ézsaiásnál, s annak igazi elve az: hogy a tudományok egyszer mind bevégeztetvén, egy uj kurszusban ujra elővétessenek mind. Igy van pl. alkotva 1806-ban az enciklopédiai tanfolyam.

Továbbá nincs meg a tudománynemnek ágai által való kontinuitása, mint pl. a természetieknél tapasztalható; nincs meg a sorkövetkezés, mint a történelmieknél stb.

A vallási téren, mely a szivnek volna dolga és a kedélynek, majd mindig csak a történelemmel van foglalkozás. S maga a biblia sehol sem érintetik.

Gondosb elmélkedés bizonyára fölfedezte már akkor e főbb hiányokat; s alkalmasint ennek lett következménye, hogy e rendszer egészben soha be nem állíttatott. Hallottam akkor tekintélyes férfiaktól, hogy a mennyiben a kellő siker igen problemátikusnak látszik (tekinteni kell csak az órák arányát): a próba csak részletességben fog megtétetni. Mennyiben lett ez megkisértve, nem tudom; de azt igen, hogy Debrecennek még 1848-ban sem volt véglegesen beállitott gimnáziumi szervezete. A régit elveték, az ujat be nem vivék.

A vidék pedig maradt legnagyobb részt a réginél.

A debreceni mozgalmak Szigeten 1843-ban találtak pártolókra, különösebben az elhatározottan reál irányu tanár Sasku Károly meginditása mellett. Vezérszó itt is az életre ható gyakorlati tudományok terjedelmesb behozása volt, mint a mily mértékben azok eddig a Hari rendszerénél fogva tanittattak. Sziget a realizmusnak mindig barátja volt ugyan: de a Sasku inditványa elfogadása által egész a szélsőségig ment, szélsőségig a tömeg aránya, de még inkább a tanévek számának leszállitása által. A tudományokat nem számlálom el: azok közt minden ág ott van, s nem épen helytelenül berendezve az I-ső elemi iskolától kezdve, a VI-ik tanévig;

de azt mint felette nagy mohóságu sietséget ki kell emelnem, hogy a régi hat latin osztályt négyre vonták össze, két grammatikára s két humanitásira. Még különösb pedig az inditványozó azon elve, hogy a hat magyar osztály után, a kik latin iskolákat járni nem kivánnak, bocsáttassanak filozofiára, s folytatólag jogra; a kik latin irodalmat akarnak tanulni: azok a reáliák mellett kezdjék ezt az 5. évben, s a VI. osztályt pótolják még két humanitási évvel, s csak akkor menjenek filozófiát hallgatni (tehát amazok 12, ezek 14 éves korukban). Betegsége volt az időnek akkor tájban e mohó sietséggel futás, hogy minél hamarabb kijusson a fiatal ember az életbe, mint az egyetlen valódi iskolába. Mondták: az idő pénz, melyet az iskola padain pazarolni vétek; s aztán, mivel a reáliák felhasználása által összhangzatosban s a több oldali érdekeltetésnél fogva hamarább fejlődnek a lélektehetségei: hamarább is lehet őket felsőbb pályára is bocsátani. A próbát megtette Sziget, de később eltért attól, s vissza ment a régi alapra, körülbelül azon rendezettel, a mint azt Debrecen elhatározta volt, részben alkalmazásával a szak szerint való tanitásnak a közép osztályokban, másmás tanár kezébe tevén a nyelvek s reáltudományok tanitását.

XII.

b) Dunamelléki egyházkerület.

A dunamelléki reform. egyházkerület tanügyi reformdolgait illetőleg legfontosbak a Pesten felállittatni szándéklott főiskola körül történt intézkedések. Megnyervén ez eszme mind a négy egyházkerület jóváhagyását (1840), a dunamelléki egyházkerület 1841. egy 30 tagból álló választmányt bizott meg, hogy az a cél elérésére, a mit a körülményekhez képest jónak találand, mindent elkövessen. Legfontosb levén e tekintetből az anyagi erőn kivül a mikép berendezés, még azon évi julius 1-ső napján pályázatra hivta fel e választmány a hozzáértőket egy kimeritő terv készitése iránt, kitüzvén az irányt is (bár nem kötelezőleg), a mely felé a pályázóknak figyelmöket forditani kell. E pontok közül a nevezetesbek s átalánosb érdeküek a következők voltak (célunkhoz tartozólag):

*

a) A közép osztályban (gimnázium) a régi literatura részint uj nyelvek, részint (reál) tudományok által sulyegyenben tartassék, s a filozofiai karhoz tartozó tudományok elemei már itt tanittassanak.

b) Főelve legyen a tanitásnak az ismétlés, vagy is ujra meg ujra a tanitandóknak előadása.

c) Kivántatik figyelem forditása a szép művészetekre és testgyakorlatra.

d) Kivántatik meghatározása annak, hogy mindenik nemére az iskolának (s igy a gimnáziumnak is) hány évi pálya lenne szükséges.

e) Átalában a tervezet korszerü és hazánk körülményeihez legyen akalmazva.

Tudatik, hogy a beadott 12. pályamunka közül az első jutalmat Hetényi János nyerte, a másodikat Tatai András ěs Karika János egyesülten. Ezeken kivül még öt mű aratott dicséretet s mellékjutalmat. A művek két kötetben, 1843. jelentek meg következő cimmel: A Pesten felállitandó protestáns főiskola tanitási rendét tervező pályamunkák, a dunamelléki h. h. egyházkerület közgyűlése által 1841. jul. 1-jén kitüzött jutalom kérdésre. Kecskemét, 1843. I. II. kötet. *)

A mit e munkák becséről átalánvéve a Prot. E. és I. lap mond, **) mely szerint azok összesen a nevelés és tanitásban szem előtt tartandó s alkalmazandó elveknek, szemléleti (elméleti) s tapasztalati, lélek s emberismereti fogalmaknak s igazságoknak, pedagógikai s didaktikai józan szabályoknak valóságos kincstára, az több tekintetben igaz ugyan, bár egynémelyik értekezőnek vannak állitásai, melyek a komolyabb birálatot semmi módon ki nem állanák; azonban e helyt nem ez elveket, hanem a valódi szervezeti reformot illető gyakorlati kivitelt akarván ismer-

*) Az I kötet tartalmazza Hetényi és Tatai Karika műveit; a II ban Péterfy Albert, Szabó György. Vajda Péter és Spiller P. munkái foglaltatnak ez utóbbi kivonatban és magyar forditásban, mivel eredetileg németül iratott. Szőnyi Pal a maga művét vissza vette.

**) Protestáns egyházi és iskolai lap. 1842. 11. lap, szerkesztői jegyzet.

tetni, mint közvetlenebb reform törekvést, amazokat mellőzve, ezekről teszek egy pár pontban emlitést.

Hogy a kort és hazaiszerüséget mindenik pályázó sürgeti s ennél fogva a reál és humán irányokat, a feladathoz képest is, kiki kölcsönösen követendőnek vallja a gimnáziumi pályán, azt csupán megemlitem; ahhoz mint átalános elvhez, nincs több mit szóllani. De a részletességek, értem a kivitelieket, nagy fontosságu dolgokat tartalmazván, méltók hogy közelebb megláttassanak. Ilyenek a következők: a) Minő arányt állitottak a reál s humántudományok között? b) Mi viszonyban tették a gimnáziumot az alatta és felette álló intézetekkel? c) Mennyire határozták a gimnáziumi pálya évei számát? d) Hogyan értelmezték a pályakérdésnek az ismételtetésre vonatkozó szavait? e) Minő felfogással voltak a felvett tudományok tárgyalásánál természetére s irányára nézve. Nevezetes pontok, melyekre nézve a ki jól köt, bizonyosan jól is old; s ha láttuk a felölök nyilatkozott véleményeket: látjuk ez által a reform törekvések anyagi oldalait is, melyek a dunamellékieknél többé kevésbé elismerésre találtak.

a) A humán és reál tudományok arányáról Hetényi semmit sem szól. Ezt természetesen az egyes tanokra szánt heti órák számából lehetett volna meghatározni: de ő ez iránt azt nyilvánitja, hogy azt előlegesen adni nem lehet. Nagy csalódás. S az ő egész tervének sikere felől ez támasztja a legnagyobb kétséget *) A kecskeméti tanárok a humán tudományokra $^2/_3$ időt szántak; a többiek véleménye is alkalmasint e számra redukálható. Egyedül Vajda Péter állitotta fel azt a bizarr eszmét, hogy a gimnáziumokban a latin és görög nyelvek csak rendkivüli tudományok levén, elég nekiek hetenkint 2. óra. **) Ezeket elég csak megemlitenem: a birálatot kiki megteheti; de meg azon szomoru tapasztalást is, mennyire igazságtalan lehet valaki a természetiek iránti

---

*) Ha jól emlékszem, a Prot. egyh. iskolai lapban erről volt is egykor szó, Bocsor által támasztva, melyre Hetényi Palinogoniasával felelt. De a sok, átalánosságban tartott beszédből sem jött ki, hogy ez arányszám meghatározása szükségtelen volna Hetényi szavait lásd Pályamunkák I. köt. 103 lap.

**) Pályamunkák, II. kötet. 254 lap.

mély elfogultságában a klasszika irodalom irányában, midőn pl. a latin nyelvet csak az ügyvédeknek szánja és csak azért türi meg a tanodában, mivel a Corpus jurist különben nem lehetne megérteni.

b) Azon viszonynak felállitása, melyben a gimnázium az alatta (elemi) és felette (akadémiai) álló pályákhoz legyen: döntő befolyással bir annak elhatározására, minek, milyen intézetnek tartották a tervezők a gimnáziumot? Hetényi szinkretista, a mennyiben a gimnázium két alsó osztályát beolvasztja az alsó polgári iskola 2. és 3-dik osztályába, s a reál és humanitási osztályba lépendő addig együtt tanult növendékek, a latin nyelv tanulásának 2-dik éve után válnak el egymástól. Igy mutatja ezt az A. tábla. 2. rovata. *) Szabó Gy. is ily szinkretista, de csak a földrajz és természeti tudományok tanitásában, ki szinte csak folytatja a gimnáziumban ezeket. Más szóval: ők ketten nem tették függetlenné a gimnáziumot az elemi iskolától.

A kecskeméti tanárok, Vajda, Spiller mindnyájan határozott vonalat vontak a kettő közt, s az iskola nemétől vett ismétlés elvéből indulva, minden tudománprogram újból kezdetnek a gimnáziasztákkal, csak hogy magasb szempontból egy kevéssé, s más iránynyal. Péterfi is csatlakozik hozzájok az egy német nyelvet kivéve, melyet folytattat.

Kétségen felül áll, hogy a helyesség szavazata az utóbbiak részén van.

c) A gimnáziumi pálya évei számáról felette különbözőképen vélekedtek ugyan a tervezők, de egyben mindnyájan egyezni látszanak: az addig fennállottaknak leszállitásában. Láttunk 1840 előtt elébb 6-ot, majd 7-et, majd 8-at, majd ismét 6-ot, különböző fázisaival az eredményeknek s különös, mentül inkább szaporodott a teendők száma a reáliák behozogatásával: annál inkább fogyatták a tanulási éveket. 1840-re, mikor még ugy szólván csak csemege gyanánt volt beadva

*) Mejegyzem, hogy ez összeállitás bizonynyal hibás lesz, a mennyiben a Quinta semmi latin nyelvet nem foglal magában, holott a könyv 86. lapja szerint a klasszikai nyelv tanitónak már a közép iskolában el kell kezdeni e nyelv tanitását.

egyegy kis részlet a gimnáziumnak a reálféle tanokból, végre oda értünk, hogy az egész magyarhoni ref. status középiskoláiban 6 volt a normális évszám (Erdélyben 1848-ig: 7). A tervezők közül a magyarországiak ezt is sokallották.

A két erdélyi pályázó hat évet ajánl, hármat grammatikai, hármat humanisztikai iránynyal.

Hetényi boldogoknak mond bennünket, ha a hatból egyet megnyerhetünk, meggazdálkodhatunk (a latin nyelv gyakorlati tanitása által). Neki hát kell két grammatika és három humanitási osztály (ezek közül is a két első beolvadva a polgáriba).

A kecskeméti tanároknak ez is sok: ők elégnek tartanak kettőt a grammatikára, kettőt a humáni órákra. De mivel ekkorra nagyon fiatal még a növendék, aztán az eddigi 4 év alatt a tanulmányok csak darabokra adattak elő s végre, mert kell, hogy a filozofiai pályára is tétessék valami saját előkészület: azért még egy 5-ik évet kapcsolnak a gimnáziumhoz enciklopédikus tanfolyam névvel.

Vajda Péter épen még a négy évet is sokallani látszik. De megnyugtatja magát, mert ugy mond: van elégtenni való e 4 évre. Azon felül a tudományokat is szaporitandónak vélvén, ez által ugy hiszi meglesz a kellő suly a növendék számára (Jusson eszünkbe, hogy a klasszikus nyelveket ő rendkivülieknek veszi 2 órával hetenként).

Valóban bámulnia kell az embernek a tüneményeken. Vessünk csak számot az idővel. Abban mindenik megegyezik, hogy a gyermek hét éves kora kezdetekor megyen iskolába. Hetényi szerint 10-dik éves korában felső évi gimnázista levén, mikor a 14 évet betöltötte, bevégezte a gimnáziumot is, s 15-dik évében kezdi a tulajdonképi filozofiai tudományokat akadémiai modorban hallgatni. A kecskeméti tanárok szerint 11-ik évébe léptekor megy a gyermek gimnáziumba, 16-ikba léptekor kezdi a filozofiát s igy tovább. Kérdhetjük: képes-e erre gyermek?

Tekintsük még meg ehhez akár a Hetényi, akár a kecskemétiek utasitását

d) A tudományok tárgyalási modorára nézve: s lehetetlen ei nem csodálkoznunk a különösségen, s azon, hogy irhattak igy tapasztalással birt férfiak, még inkább,

hogy köthettek a birálók annyi reményt ily eljárás sikeréhez, (ha az csakugyan megpróbáltatott volna is), ha meggondolták vala a lelki tehetségek fejlődésének periodusait, azok természetét s erejét? Hetényi a III. osztályba gyakorlati logikát s embertant; a IV-be lélek és erénytant; az V-be felsőbb logikát helyez. A kecskeméti tanárok az I. osztályban a természetrajzot természetfilozófiai nézetekkel, a történeteket pragmatiszmussal kivánják adatni. A II. osztályba az algebrából a hatványozási mütételeken felül a két ismeretlenü egyenleteket is behozzák. A III. osztály a mithologiát filozofiai magyarázatokkal hallgatja; egymás elbeszélléseit, orációit stb. birálgatja, másodrangu egyenleteket fejt, a geometriát analitikai lehozásokkal tanulja stb. stb. hogy többet ne emlitsek, a mely erőt felülmuló dolgokat a könyvben mind megláthatja az olvasó. S mindezeket 11. 12. 13. éves gyermekek. Legyen, hogy káros, ha későn lép az életbe a fiatal ember az iskolai pálya hosszu volta miatt: de valóban ez ily teher meg még az iskolában satnyitja s öli el a nemzedéket. Ugy látszik 1840-körül ez a sietés nagyon kor és hazaiszerü eszme lehetett. Lehetett az; de hogy nem áldásos, az kétségtelen.

e) Az ismétlési modort különösen figyelembe ajánlotta a választmány. A pályázók közül igen kevesen értették e pont élit. Az, mikor tanrendszerről van szó, egyátalában nem azt teszi, hogy egy bizonyos tudomány valamelyik részletét egy következő évben ujra elő vegyük: az tanfolyamot feltételez, melynek határán tul, némi ujak feltétele mellett, a következő tanfolyam egészben ismételje a multat, felsőbb szempontból. Spiller áll e tekintetből társ nélkül a kellő szinvonalon, a maga elemi, reál és gimnáziumi hármas fokozatu iskolájával. Ezek közül az elemiszak tanulmányai ismételtetnek a reálirányu 3 év alatt, ezek a felvett latin nyelvnél fogva, nála a gimnáziumnak is alsó folyamát teszik; a reál iskola tanulmányai ismét rendesen áttanultatnak a gimnázium 3 éve alatt. A kecskeméti tanárok enciklopédiai osztálya épen ily ismétlő, a megelőző négy évre. De a kivitel nagyon alant maradt.

Meg kell még emlitenem, hogy a külső szervezetet tekintve, hol mindnyájan, hol csak némelyek a pályázók közül ajánlatba teszik.

a) az érettségi vizsgálatok behozását a gimnáziumi pálya végin, mielőtt a növendékek az akadémiába bocsáttatnának;

b) az osztálykönyveket, mint az osztályokban történtek naplóit;

c) a tanári értekezleteket didaktiko pedagógikus eszmecserék végett;

d) a szakrendszert a tudományok előadásában *)

Sokat beszéltem e tervekről: de nem árt, ugy hiszem, emléköket felfrisiteni. Még csak azt teszem ide, hogy miután 1848-ig a pesti főiskola nem létesült: ezek is csak tervek maradtak, s a gyakorlat sem egyik, sem másik felett itéletet nem mondhatott. De a fenálló választmányról sem tudom, hogy alkotott-e e sokból egyet, s a diskordiát miképen változtatta volna konkordiává.

Varga János kőrösi tanártól is a Prot. e. és iskol. lap hozott gimnáziumi tervezeteket. De azok is csak tervben maradtak, minden további hatás és eredmény nélkül anynyival inkább, mert elébb az akkori idők nem kedveztek az efféle munkáknak, az azután következők pedig épen végkép utat vágtak előttök.

XIII.

c) Dunántuli egyházkerület.

A dunántuli egyházkerület főiskolájában Pápán az uj irányu reformmozgalmak még 1837-ben megindultak; 1839-ben értek véget s 1840 ben léptek életbe. Itt is a vegyes, vagy humanisztiko-reál irány fogadtatott el a gimnáziumra nézve. Az addig fenállott nyolc osztály hatra vonatott össze, mérséklett szakrendszer szerinti tanitással. *) A főtanitmányok sorába ezek vétettek fel. 1. Vallás és vallás történet. 2. Nyelvek magyar, latin, hellén, német. 3. Reáltudományok szám, történet, természettan, földleirás stb. 4. Szépművészetek: karének, szépirás.***)

*) A szakrendszer ajánlatában Hetényi legtöbbet ir; a szak- és osztályrendszer összehasonlitásáról Szabó György értekezik legnyomosabban és kimeritőbben.

**) Abból a tudósitásból a mi a Prot. e. isk. lap 1842 évi folyama 204. lapján Székitől olvasható, egyenesen a szakrendszer jő ki, nem pedig az osztályrendszer, a mint ott mondva van.

***) E rendszer inditványozójául s alapban tervezőjeül Bocsor

d) Tiszamelléki egyházkerület.

Emlitve volt a pataki gimnáziumról, hogy utolsó kialkuvásakor a reálisták és humanistáknak hat osztályu latin iskola jött létre. Hegedűs L. jegyzetei szerint e rendszernek igen fanyar lett a gyümölcse. Se a humanizmus, se a realizmus nem diszlett. Érezték ezt igen, s épen ez okból az alsózempléni egyházmegye a tanrendszer átvizsgálását inditványozta 1846-ban. A megbizott válaszmány a munkálatot 1847. julius havában el is készitette. Tervezett nyolc osztályu szoros értelemben vett gimnáziumot, visszatéve ide a logikát is. Igyekezett a realizmust és humanizmust szerencsésebben párositani, mint az 1837-ki rendszer. A tannyelv, természetesen, magyar vala. De közbe jövén a viharos idők, az egyházkerület nem szentesithette a tervezetet s igy az életbe sem léphetett.

XIV.

Egy van még hátra az eddig vázolt korszakok s ezek irányainak ismeretéből: látni őket működéseikben, látni eredményeiket.

Ha igaz, a mit Meierotto mond, hogy: Schola, quae seculi genio se accomodat, est splendidissima: akkor a mi iskoláinkról régibb szervezetök állapotában nem tagadhatjuk meg, hogy azok splendidák voltak. A régibb kor, nemcsak nálunk, de az összes Európában arra törekedett, hogy felsőbb foku iskolái által tudósembereket (eruditos et literatos) formáljon; s ha Budai Ézsaiás, mint egyik előkelő képviselője nálunk a klasszika irodalomnak s erudiciónak, még 1802-ben is azt vallotta, hogy tudós emberek egyedül deák oskolákban neveltethetnek *) mennyivel inkább igy kellett meggyőződve lenniök atyáinknak a megelőző időkben? Ha az a kérdés: a magok korában megfeleltek-e régibb iskoláink e célnak? tétova nélkül mondhatjuk ki az igen-t, s például elég hivatkoznunk azon nagy nevü

István tanár emlittetik a fentebbi tudósitásban Részletesb ismertetést nem olvastam, s igy közelebbről nem szólhatok felőle.

*) Régi tudós világ historiája. Készítette Budai Ésaiás. Debrecenben, 1802. VIII. lap.

klasszikus miveltségü férfiainkra, kiknek neveit irodalom történetünk a jövő maradék számára fentartotta. Nem vagyok ugyan abban a hitben, hogy e férfiakat csak a latin alapon szervezett gimnáziumok képezték volna egyedül, félre ismerném akkor azon rendeltetést, azt a kört, mely ezek számára kitüzve volt; de, ha igaz, hogy jól letett alapra jól lehet épiteni: kétségtelennek kell tartanunk, hogy a klasszikai erudiciónak több mint csupán elemeit lehetett s kellett is akkor ez osztályokban megvetni, ha eszünkbe veszszük, mily kevés idő, csekély kör jutott az akadémiában az e nemü tanok tárgyalására, a hol ezek, mint csupán hivatkozmányok jelenhettek meg jobbadán. Oly nemü példák, mint Debrecenben Maróthi, Szilágyi S. Németi Pál, *) Péczely, maga Budai, Patakon Kézi stb. feljogositnak rá, elismernünk, miszerint a latin egyeduralmi korszak nem dicsőség nélkül munkált és hatott az akkor divatos müveltség terjesztésében.

Természetes, vetélytársai nem voltak a gimnáziumi körben; a mikkel meg kelle is osztani órait: csak alárendeltek, s mintegy szolgákul jelenhetének meg mellette.

Láttuk, hogy a R. Educationis utján a humanisták közébe csapott a reál élet szelleme, gyengén ugyan, mert idegen hatalom tolta, de mégis elég erővel birt arra, hogy magát csak megmutatván, azonnal egy kis, de határozott tábor keletkezzék körülte. A tér mind inkább kezdett szükké lenni a humanizmus körül; magok a növendékek résziről (ugy tapasztalták) nem találkoztak ellenszenvvel a gyakorlati érvényü uj eszmék, s a réginek hivei megdöbbenve vették észre, hogy az uj propaganda nem sikertelenül dolgozik; hiszen maga az élet, maga az a gyönyörrel vonzó tulajdonság szólt a reáltudományok mellett, a mi ellen hiába prédikálunk, mert annak szeretete észrevétlen foglal, akaratlanul is hódit.

Itt lett volna az idő, hogy a humanisták, mert az ügy, melyet védtek, csakugyan érdemlette ezt a fáradságot, komolyan lássanak a dologhoz. Kellett volna a klasszika irodalom érdekében felkeresni azt a hiányt, mely az eddigi előadásmódban van, mely merev szárazságánál fogva nem engedi, hogy a nyelvtanitás szépségben, képző és vonzó

---

*) Lásd rólok u. o. a IX—XII. lapokat.

erőben az intuitiv természetü reál tudományokkal versenyt álljon. Nem azt kellett volna tenni, hogy kimondván, mikép e tudomány „severa disciplina," a reál tanok csupa „deliciae et dulcedines," s amazok utjában ezek csak gátul állanak frivolitásuk által, a feltörekvő iránynak igyekezzenek gátot emelni: hanem a nyelvtanitás módszerét kellett volna átvizsgálniok, javitaniok, s igy hóditani vissza az elpártolni kész elméket magokhoz. Mert, ha azt a „Methodus Cellarianát," ha jó lehetett is a maga korában, az előhaladott neveléstani szellem régen tul szárnyalta már.

Mit tettek a mi humanistáink? A helyett hogy a módszer javitásról hallani is akarnának (mert akár a Budai Rudimentái, akár a Márton Deáknyelv kezdete vajjon haladás-e Cellariushoz képest?) kényszerről gondoskodtak, mely a már hülni kezdő hajlamokat ekkép terelje vissza a latin grammatizmus aklába (compelle intrare.) *) Okolták a tanitókat, hogy nem beszélnek eleget latinul tanitványaikkal; eltiltották a tanitványoktól egymás közt a magyar beszédet, szignum-ot hoztak be a vétkezők ellen, obszervátorokat állitottak, kik leskődjenek társaik után stb. stb. Ime a javitott módszerü kodex, melyből 1835-ig körülbelől kellett volna növendékeinknek a latin nyelvet tanulni s megmenteni azt a végképalásülyedéstől! Mit lehetett várni e kétségbe esett eszközöktől jót? S megmenték-e hát a klasszika erudiciót ez eszközök. Lett-e általok kedvesebbé a növendékek előtt s hatóbb azok lelkére a klasszikus nyelv s annak tanitása? Hunfalvy P. vallja, s hihetünk neki, a klasszikai miveltségü férfiunak: A latin nyelvtanitás, bátran állítom, (ma) nem képző; annyira messze van tőlünk a tudat: mi által lesz képzővé a nyelv. Innen magyarázható igen parányi sikere; mert midőn elhagyjuk az iskolát: csakugyan ritka tud latinul, s még ritkább érti Róma szellemét. **)

Igaz, hogy 1840-en innen gondolkozóbb tanáraink kezdék ismerni a baj valódi fészkét, s igyekeztek célszerűbb módszert vinni a tankönyvekbe: de immár sokkal

*) Olvastassanak meg az 1795. 1812-ki utasitások Debrecen számára, melyekből fentebb egyes adatok közölve is vannak.

**) Athenaeum, 1841. I-ső félév, 275. lap.

jobban meg volt rendülve a klasszika nyelv s irodalom h i t e l e a fiatal nemzedéknél, mintsem azt mit évtizedek rontottak, egy pár év helyre hozhatta volna. Aztán valljuk meg: a tanári munkásság sem igen kitünő volt a cél nagyságához képest; s elmondhatjuk: Európában tán egy mivelt nemzet sincs, mely oly keveset tett volna a humanizmus iránti érdek felébresztésére iskoláiban célszerü segédeszközök létrehozása által, mint épen a magyar. Az elv hivei voltak a legrestebbek.

A r e a l i z m u s elve ez idő alatt csendesen haladt, a tért mindinkább foglalgatta. Nem volt az neki nehéz. Nem hogy ellene de inkább mellette küzdött az é l e t maga. Tranquilla potestas; de a mi aztán legbiztosabban ért célt. Az irodalom sem volt rest. A mint a szükség elő állt: megtermettek az eszközök is, hogy azon segitve legyen. A hatás nem maradt el, nem csak abban, hogy a tudományos látkör szélesedett közöttünk, egész egy u j o r s z á g hódittatván meg számunkra a müvelődésnek, a jövő jobb létnek, anyagi és szellemi gyarapodásnak: hanem az által is, hogy növendékeink, mintegy ösztönszerüleg átadva magokat azon hatásnak, a mely az u j e l v e k nyomán mindenfelé keletkezett, észrevétlenül é l e t k é p e s e b b e k k é fejlődtek, hogy igy fejezzem ki magamat, j e l l e m b e n és k ü l s ő viseletben. Emlékezem, hogy a nemrég multban protestáns fiaink két kategóriába soroztattak: z á r k o z o t t g r a v i t á s u, s z i g o r u p u r i t á n o k r a, kevés é l e t-jártassággal, annál több humanisztikai ismeretekkel, és s z a b a d a b b l e h ü r e a l i s t á k r a, kik kevésbé ismerték talán az ó v i l á g o t, de annál jobban tudtak alkalmazkodni a j e l e n h e z. *) Haragudtunk akkor e megkülönböztetésért; de nem volt igazságunk: az itélet igaz vala. S ha keressük e tünemény alapját: jusson eszünkbe a közoktatásban követett két principium, s ne tagadjuk, hogy quo semel est imbuta recens, servabit odorem testa diu.

Ime rövid vonalakban a hatás, mit a mult a gyakorlati életre nézve is eredményezett.

*) Azt hiszem, ha nyiltabban nem szólok is, értenek engem a kiknek kell.

XV.

Az 1848. év ugy indult, hogy az több tekintetből nevezetes légyen a magyar közoktatásügy történetében. Az $184^7/_8$-diki országgyűlés XX. tv. cikkének 4. §-sa a szabad iskolázást kimondván s megállapitván, ez által lerontotta a korlátot, mely a nem protestáns növendékeket a protestáns iskolák látogatásától eltiltotta. Kétségtelen, hogy e törvény életbe léphetésének s a kimondott elv alkalmazásának nagy befolyása lett volna nem csak arra, hogy a protestáns alsó és felső iskolák, az illető egyházi kormánytestek által teljes és gyökeres reform alá vétessenek, s ekkép a bel, vagy tudományos szervezet ez immár közös igényeknek az akkori tudományos álláshoz képest megfeleljen: hanem arra is, hogy az eddig elé fennállott annyira szétágazó különbözések egyformásittassanak, s a fentartandó konfesszionális külön jellem mellett, a lényegesekben bármely felekezeti iskolák egyenlően, habár nem azon módon legyenek berendezve. Azonban az idők fejlődő folyása nem volt kedvező. Magán úton igen sok elmondatott e tárgyban, a hozzáértők a hirlapokat nem késtek igénybe venni, hogy főleg a gimnáziumok javitása körül gondolataikat előadják: *) de az egyházi kormányok gondjait egyéb dolgok vették igénybe. Az államélet zaklatottsága miatt nem látszék alkalmasnak az idő, hogy az egyéni felszóllamlások tekintetbe vétessenek, akár uj szervezet készitésére, a hol ilyen még nem volt, akár életbe léptetésére egy már megalkotottnak, sőt még arra sem, hogy az addig fenállón valami javitó módositások tétessenek. E helyett a magyar közoktatási miniszter által előtérbe állitva inkább az anyagiak, s ez úton kifejlődve a közjogi viszony az egyház és állam között képezték a nap kérdéseit. Alkalmat erre a közoktatási miniszternek egy protestáns egyházelőljáróihoz intézett körlevele szolgáltatott, mely azokat, mint magát kifejezi, az 1848. 20. törv. cikk 3. §-sának teljesitése végett az egyházi és iskolai reformokról tartandó érteke-

*) Lásd az 1848. évi Protestán e. és iskolai lap következő cikkeit: 1. A pozsonyi ev. főiskolai tanárok:k a lyceum átalakulását illető javaslata (30. 52). 2. Prot. gimnáziumaink s főtanodáink gyökeres átalakitása. Tatay I. (33. 52). 3, A nevelési miniszterium teendői Warga J. (17, s köv. 52) és még többek.

zésre hivja meg. *) Mik lehettek volna a miniszter célba vett intézkedései közelebb a gimnáziumi tanügyre nézve, miután iránta semmi határozott előterjesztés nem történt, meg nem mondható. **) Az egész értekezlet csupán annyiban nevezetes célunkhoz képest, a mennyiben a protestáns, közelebb a helv. hitv. egyház képviselői nyiltan kifejezték, hogy iskoláik reformja kérdésében autonomiájokat jövőre nézve is fenn kivánják tartani. Az értekezleti jegyzőkönyv szerint igy szól az értekezleti tagok nyilatkozata: A mennyiben a miniszteri meghivó levélben az iskolai reform is emlitve van, nem mellőzhetjük kinyilatkoztatni, hogy, noha mint apáink is már mindenkor a reformációtól fogva, eddigi helyzetünkben is, és igy nemcsak magunkra hagyatva, de inkább nyomatva, mint segittetve, erőnk megfeszitésével, tetemes áldozattételekkel igyekeztünk iskoláinkat virágoztatni s mindinkább tökéletesiteni, noha szerénység sérelme nélkül vallhatjuk, hogy iskoláink minden szegénységünk mellett is a honbeli más hitüek iskolainál ha előbb nem, de hátrább sem állanak; noha talán azzal is szabad dicsekednünk, hogy iskoláink az értelmesség, tudományosság, világosodás, szabadság, egyenlőség, testvériség terjesztésében, ugy szintén nemzetiségünknek és anyanyelvünknek érdekében nem siker nélkül működtek, s ekképen ugy a hazának, mint az emberiségnek hasznos szolgálatot tettek: mindazonáltal elismerjük, hogy ezzel az ohajtott tökélytől mind eddig messze maradtak, s hogy reájok nézve, a kor kivánataihoz képest, sok még a teendő, minek teljesedését akkorig nem akaratunk és igyekezetünk, de erőnknek korlátoltsága gátolta, hogy ennélfogva reformra van iskoláinknak szüksége; mely reformok most, miután ezen intézeteket is az álladalom anyagilag felkarolta, kivihetőknek tekintetvén, örömmel üdvözöljük e téren a nyitott alkalmat, örömmel fogad-

*) A körlevél (april 27), augusztus 1-jét, majd később (jul. 10), szeptember 1-jét tűzte ki tanácskozmányra. Az ez utóbbi napon tartatott meg Pesten.

**) Annyi mégis egy augusztus 24-dikén kelt hirdetésből kitűnik, hogy a minisztérium a gimnáziumba a szaktanitást behozni szándékozott, hogy szerette az államgimnázium eszméjét s ilyet egyelőre tizet szándékozott az országban feállitani, de hogy sok számmal létezzenek gimnáziumok, azt nem tartá kivánatosnak, (Lásd prot. e. isk. lap. 1848. 45. sz.).

juk és használjuk fel az álladalomnak is törvény adta iskolakormányzati jogainkkal öszszeférhető befolyását.

És alább: Miután legujabb törvény keletkezte s ennek nyomán történt össze hivatásunk óta egy (közös) iskolaügyi törvényjavaslat, melynek pedig meghallgattatásunk előtt nem kell vala és nem lehetett közbe jönni, csakugyan közbejött s törvényhozás eleibe került *) az (átalában) s az abban előforduló iskolák közösségét (mint különösb reformtörekvést) illetőleg kötelességünknek ismerjük kinyilatkoztatni, mely szerint a közös iskolák ügyét, oly értelemben, hogy ilyes iskolákban minden hitfelekezetü iskolák s a mieink is szükségkép beolvasztassanak, jelen értekezletünk tárgyai közé nem sorolhatjuk, jövendőre is pedig, mind addig, mig állásunk ugy az állam, mint más hitfelekezetek irányában teljesen biztositva nem leend, e tárgyban felekezeti lételünk veszélyeztetése nélkül nem tanácskozhatunk.

S végül: Előforduló körülményekhez képest uj iskolákat állithatni, a most fenállókban a tanitókat szükséghez képest szaporitani jogunkat és szabadságunkat fentartjuk, s ezt ugy átalánosan mint egyes pontokra nézve (kétségkivül a reform többi ágaira nézve is) zsinórmértékül vétetni és megtartatni kivánjuk. **)

Hogy ez értekezleteknek iskoláinkra nézve semmi reális eredménye nem lett, nem lehetett: azt, mint köztudomásu tényt, elég csupán megemliteni. De ennyit mégis a történeti szakadatlanság érdekéből e vázlatba fölvenni szükségesnek s érdemesnek itéltem, tartottam.

XVI.

Az 1848—49-ki zivataros események egy évi szünetet idéztek elő a magyarországi iskolák életében, s e szüne-

*) Az elemi iskolákat illette e törvény javaslat.

**) Jegyzőkönyve a vallás és közoktatási miniszter rendeletei következtében az egyesült Magyarhon protestáns és unitárius hitfelekezetek által 1848. évi augustus végső és szeptember első napjaiban Buda-Pesten közösen tartott tanácskozásoknak. (A szigeti ref. tanoda könyvtárában).

tet 1850-ben az osztrák birodalmi minisztérium orgánikus intézkedései váltották fel.

A birodalmi minisztérium már 1848-ban bocsátott volt ki egy előtervet az oktatásügy különösen gimnáziumi ágát illetőleg, indittatván erre azon felhivások s javállatoknál fogva, melyek hozzá több felől s többször intéztettek a közoktatás egész addig fenállott rendszerének gyökeres átalakitása iránt Ausztriában. *) Kiadta pedig azért, hogy a dologhoz értőknek módot és alkalmat szolgáltasson nézeteiket iránta előterjeszteni, egyszersmind, hogy a közoktatás ügye iránt a közvélemény annál könnyebben nyilatkozhassék, kivánatait, itéleteit legyen mifelé irányozni, kapcsolni. Az észrevételek nem maradtak el; hozzá szólottak a tanárok, hozzá a sajtó, sőt maga a külföld sem vonta el tőle figyelmét s nyomos észrevételeket tőn a munkálat felett. **) Ez észrevételek használata mellett készült aztán el 1849-ben az a mű, mely Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich. Vom Minizsterium des Cultus und Unterrichts. Wien. 1849. kiadatott, s melyhez, mint szabályozóhoz kellett magát minden fenálló gimnáziumnak alkalmaztatnia, átalakitván magát, összevonva vagy kitoldva azon határozványok szerint, melyek minden egyes, kisebb vagy nagyobb terjedelmű gimnáziumokra nézve a határvonalat s kört megvonják, kitűzik. ***)

E szervezeti munkálat eredetileg csak az örökös tartományoknak volt szánva, mint a hova terjedett ki kirekesztőleg az osztrák miniszteri hatóság; miután azonban az ollmützi (1849, mart. 4-ki manifesztumnak az 1849-évi aug. 13-a végdiadalt szerzett: egyaránt kötelezővé lett az indikálva Magyarországra is, s az 1849. nov. 6-ki Geringerféle rendelet alapján ****) beállitott iskolatanácsosok 1850-ben megkezdették azt gimnáziumainkba bevezetni.

*) Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesens in Oesterreich Wien, 1848 (4-drét, 15 lap).

**) Figyelemre különösen méltók azon észrevételek, melyek a berlini Zeitschrift für das Gymnasialwesen, 1848-ki folyamának decemberi füzetében Mützell-től a 924—950 lapokon olvashatók.

***) Nem minden módositása nélkül az eredeti tervezetnek. Igy pl. a héber nyelv a tanitni valók közzül kimaradt, a mely a leendő theologusokért vétetett volt fel.

A 'Gimnáziumi szervezet' két szempontból érdemli a vizsgáló s történetiró figyelmét: egyszer, átalában, mint tudományközlő mód, másodszor, különösebben magyar protestáns felfogás szerint, mint státus jogi intézmény.

I. A tudományi szerkezet megállapitásában az oktatás célja' és eszközei vannak, mint vezérpontok, kitűzve. Ezek iránt következő részletek szerint nyilatkozik a munkálat.

a) Cél a gimnáziumi oktatásban magasb irányu átalános képzettségre segiteni a növendékeket (különösb felhasználásával az ó klasszikai nyelvek és irodalmaknak), ez által egyszersmind őket az egyetemi tanok hallgatására előkésziteni; e felett oda munkálni, hogy e fiatal emberek, a tudományok hatásánál fogva művelt nemes jellemüekké válhassanak. *)

b) A kitüzött célhoz, mint eszközök vannak felhasználva a tudományok, ezeknek osztályok szerint berendezése s a tanárok.

aa) Mely tudományok legyenek behozva a gimnáziumi oktatatás körébe: abban az az elv van felállitva, hogy onnan semmiki ne maradjon, valami csak az **egyetemes** (alaki és anyagi) képzésre megkivántatik. **) E szempontból indulva ki, elhagyván az Ausztriában addig hagyományos tért, a merő humanisztikus irányt, helyet juttat a kor kivánalma, s a német középtanodák ***) példája nyomán azon reáltudományoknak is, melyek eddigelé nem voltak az oktatási körbe felvéve, egyszersmind a többieknek (mathesis, történelem) szélesebb tért

****) Gyüjteménye a legfelsőbb szózatoknak és manifesztumoknak. Buda, 1849. CXXXIV. körrendelet.

*) Zweck der Gymnasien ist, eine höhere allgemeine Bildung, unter wesentlicher Benützung der alten klassischen Sprachen und ihrer Literatur zu gewähren, und hiedurch zugleich für das Universitätsstudium vorzubereiten (§. 1.) Das letzte Ziel aller Jugendbildung ist, ein gebildeter, edler Charakter (Vorbemerkungen, Seite 7.).

**) Der Lehrplan des vorliegenden Entwurfes umfasst diejenigen Gegenstände, welche aus dem Begriffe der allgemeinen Bildung sich ergeben, und daher an allen als gut organisirt anerkannten Gymnasien wircklich gelehrt werden (Vorbemerkungen, Seite 5).

***) Az Organisations Entwurf a külföldi példányok közzül határozottan a déli németországi gimnáziumokat vette mintául.

nagyobb terjedelmet ad, a mint a minő formában azok eddigelé tárgyaltattak, azon szempontból, hogy a gimnáziumok valóban előkészitők legyenek az egyetemi tanulásra. Kitűzi ugyan, hogy tudományos gimnáziumban főcél a klasszikus nyelvek és irodalmak, mint a humanizmus kimerithetlen kutforrásai: de azért az oktatás sulypontja nem a nyelvekben keresendő, hanem az összes tudomány ágak kölcsönös egymásra hatásában, azzal a megjegyzéssel, hogy a reál természetű tudományokat se mulaszsza el az oktatás a humanizmus érdekében felhasználni, *) a mi által egy igen nevezetes szempont adatik arra nézve, hogy a reáltanok, természetileg nem lehetnek ellentétben a tudományos gimnáziumok feladatával.

Ez elvek nyomán a tudományok sorozata következőkben van megállapitva:

1. Vallástan, minden közelebbi részletezés nélkül, a mennyiben ez az illető egyházi hatóságoknak hagyatott fenn.

2. Nyelvek s irodalmak: a) latin, b) görög, német s az anyanyelv, s irodalma olvasmányokban s történelemben előadva.

3. Mennyiségtan, mind a szám-, mind a tértani ágazatban, kiterjedve amott a köz és betüszámvetésre, itt a geometriára, trigonometriára, analytikára.

4. Természettan mind két, u. m. természetrajzi s természettani ágban, befoglalásával itt a vegytannak, ott a fiziologiának.

*) Als der Gegenstand, in welchem an Gymnasien gleichsam der Schwerpunkt des ganzen Unterrichtes zu ruhen habe, hat man bekanntlich die klassischen Sprachen angesehen; die Durchführung jenes Gedankens wurde aber allerwärts immer schwieriger, je mehr Raum und selbständige Geltung die sogenannten Realien forderten, und sich zu erobern verstanden, und sie ist gegenwärtig unmöglich. Mathematik und Naturvissenschaften lassen sich nicht ignoriren; sie gestatten auch nicht, dass man die Kraft ihres Lebens zum leeren Schatten irgend einer andern von ihnen wesentlich verschiedenen Disciplin mache. Der vorliegende Lehrplan verschmäht jeden falschen Schein; sein Schwerpunkt liegt nicht in der klassischen Literatur, sondern in der wechselseitigen Beziehung aller Unterrichtsgegenstände aufeinander. Dieser nach allen Seiten nachzugehen, und dabei die humanistischen Elemente, welche auch in den Naturwissenschaften in reicher Fülle vorhanden sind, überall

5. Történelem s földrajz: egyetemes és honismereti irányban. *)

6. Bölcsészet. Az elötudományokra, u. m. logikára és lélektanra szoritkozva.

7. Ezekhez járulnak még a szépirás, rajz, éneklés stb. s a hol lehet testgyakorlat.

Ez itt felhivott tudományok megbecslésében nevezetes körülmény az ugy mondatott viszonylagosan kötelezettségi elv behozatala a nyelvek közzé. Átalános kötelezettségüek közzé soroztatván a latin, görög s minden növendékre nézve a maga anya nyelve, az országé, melyhez a növendék tartozik, teljesen kihagyatott ezek közül, vagy is, minden ország, mint ilyen, elvesztette e tekintetben jogosultságát, s helyébe az osztrák összes állam állittatván fel, mint egy, ennek német nyelve foglalta el az országos nyelv helyét, egyszer mint mivelt s gazdag irodalommal biró, másodszor, mint a Gesammtmonarchia diplomatikus nyelve. **) Az országok nyelvei, mint a magyar, lengyel, cseh stb. a viszonylagos kötelezettségüek közzé estek, azaz, csak azon növendékek tartoztak tanulni, kik azon néphez számittatnak születetésöknél fogva.

bb) A felszámlált tudományoknak részint tanfolyamokhoz részint évekhez mért beosztásában követ-

---

mit Sorgfalt zu benützen, scheint gegenwärtig die Aufgabe zu sein (Vorbemeberkungen, Seite 7. 8)

*) Késöbbi magyarázatok a „Vaterland“ alatt Ausztriát kivánták értetni.

**) Kimondja ugyan t. i egy felöl, hogy nyelv kényszernek helye nincs: de másfelöl igy folytatja: Wenn aber hienach die deutsche Sprache eine Ausnahmstellung zu haben sheint, weil sie an allen Gymnasien belehrt werden soll, andere Sprachen hingegen nur an sämmtlicher Gymnasien des Kronlandes, in welchem sie leben : so ist diess nicht eine Ungleicheit des Rechtes, sondern des Bedürfnisses ..... eines mächtigen Reiches, dass wenigstens die Gebildeten, sich untereinander zu verstehen die Fähigkeit haben; diese Fähigkeit wird am leichtesten erworben durch Erlernung der unter den gebildeten Klassen bereits am meisten verbreiteten Sprache; und es ist die Pflicht der Regierung, im Interesse des groszen Ganzen zu sorgen, dass die Befriedigung eines so wichtigen Bedürfnisses denjenigen, welche es wünschen, möglich sei (Vorbem. Seite 6. 7).

kező elvek szolgálnak zsinórmértékül, némelyek világosan kimondva, mások csak a kivitel által rámutatva:

α) Az abstrakt természetü nyelvek, az anyanyelv kivételével, csak egymást követő évek után következzenek. Igy elébb csak a latin adatik, ehhez csak később járul a görög. Igy a bölcselet is.

β) A reáltanok egymás mellett adatnak ugyan, de azzal a különböztetéssel, hogy azon egy tudomány egyes ágai egymásután következnek. Igy a természetieknél a természetrajz megelőzi a természettant, közszámvetés az algebrát, hasonlólag a földrajz a történelmet, az elsőbbek mindnyájan, mint alapjai a második rendbelieknek, s rájok nézve az egymás mellettiség csak akkor áll elő, mikor egymást már kölcsönösen ugyszólva áthatották, s a megértetést vagy mélyebb ismeretü gyakorlatiasságot csak igy egymás összemunkálása által eszközölhetik egyedül célirányosan.

γ) Ugy valamely tudomány egésznek, mint az egyes ágaknak beosztásában elhatározó befolyással bir megtekintése azon különbségnek, mely a tanodát járó növendékek gyermeki és serdülő kora között a képzettségi s képződési fokokra nézve természettel van. E szempontból bármely tudományt sem lehet ugy beosztani, hogy az az egész gimnáziumi tanfolyamon keresztül a tudományos rendszernek megszakadás nélküli azon egy sora szerint adassék elő *) Ennek nyomán történik, hogy

A nyelvek egy folyamulag ugyan deelébb grammatikai, később irodalmi szempontból tárgyaltatnak.

A reáliák, mivel itt a tárgy mindig ugyanaz, hanem a mélyebb és alsóbb felfogás teszik a tárgyalás könynyebb vagy nehezebb voltát, ismétlőfolyam alá vettetvék (Igy a mathezis, igy a történelem, igy a természeti tudományok), de a mi tulajdonképen csak névleg ismétlete a tudománynak, mert a valóság valóban uj. **)

---

*) Es ist nicht möglich, und wurde auch bisher nicht versucht irgend einen Lehrgegenstand durch 8—9 Jahre in einer ununterbrochenen Reihe nach seiner wissenschaftlich, systematischen Ordnung den Schülern vorzutragen, ohne frühere Theile desselben in den späteren Jahrgangen mit grösserer Ausführlichkeit und strengerer Begründung zu wiederholen (Vorbem. s. 3).

**) Diese (höhere Unterricht) ist nur eine Wiederholung in

cc) Az ekkép kifejtett alapelvekre van fektetve a gimnáziumi tanítás folyamainak meghatározása. Két szakaszból áll az oktatás, ugy szólván periodusból, szorosan kitűzött körrel az évekre, s a módra, irányra, a mely szerint kell a fölvett tudományoknak a növendékek fejlődési fokozatához mérten előadatniok: alsó és felső folyamból, neveztetvén az első algimnáziumnak, a második felgimnáziumnak.

Az elemeket e felosztáshoz készen adta már maga a megelőző korszak (mert az látszik, hogy minden hajlandóság mellett is a németországi szervezethez alkalmazkodni, mégsem ignoráltatott az Ausztriában addig fenálló instituciók hagyományos állása). Ott volt a gimnáziumoknak grammatikai és humanitási két, bár egyenlőtlen évekre terjedt tanfolyamra osztása; s nincs kétség, hogy a kiindulás e hagyományos álláspontból történt, ha bár az a kivitelben messze tul szárnyaltatott is. S hogy az induló pont csakugyan itt vala: eléggé bizonyitja azon körülmény, miszerint a gimnáziumi oktatásban, mint főcél, a két ó klasszikus nyelv és irodalom előadása tüzetett ki. Régen is ez vala, s e jellemet az Organisatió sem akarta eltörleni, még a reáltanok behozása által sem.

Az első tankört a négy (addig) grammatikai év adja: a nyelvekre nézve főkép a nyelv (szó és mondat) alakok határáig terjedve (az irodalmi művek is csak mint eszközök használtatnak fel s épen csak e célra); a többi tudományok előadásában pedig a népiesség, gyakorlatiasság és inkább csak tárgygyal ismerkedő adatgyüjtésre szoritkozva. *)

A második vagy felső tankörhöz két évvel a régi humanitási osztályok járulnak (poétika, rhetorika), másik két évet ugyancsak a filozofiai évek adnak, ugy a mint azok az előtt fenállottak, szervezve voltak (logika és fizika). Az organisatio t. i. különbséget tesz a

---

Bezug auf den Namen des Lehrgegenstandes, der Inhalt muss ein wesen lich neuer sein (Vorbem. s. 4).

*) Das Untergymnasium die Lehrgegenstände, auch die Sprachen nicht ausgenommen, in minder umfassender, mehr populär Weise, und was schon für die Belebung des Unterrichtes wünschenswert ist, mit praktischen Anwendungen, soweit diese möglich sind, behandelt (Vorbemerk. s 3).

filozofiai előadások közt ugy, a mint azok az akadémiákon és az egyetemeken divatoztak s innen azt következteti, hogy a mennyiben az akadémiai tárgyalások tulajdonképen nem igen voltak egyebek, mint a gimnáziumi egyetemes oktatás folytatásai mind tanban, mind formában: bizvást lehetett azokat lecsatlani a gimnáziumi folyamhoz annak kiegészitéséhez, legalább azon tudományokra nézve, a melyek előkészitők a tulajdonképi bölcsészetre, mely maga, mint olyan megmarad az akadémiában. *) E felső osztályok tantárgyai épen azok, melyek az alsó körben is előadattak (a bölcsészeti propädeütika hozzáadásával), de a tárgyalásmód szorosan tudományos, mi a nyelveknél az irodalmi fokozat, a több tudományoknál pedig a tudományos rendszer által eszközöltetik. **)

Jóllehet ezek szerint a gimnáziumi oktatás egész organizmusában két folyamból áll, nyolc külön évvel: mind a mellett az alsó négy osztályra nézve az van megállapitva, hogy a mennyiben a tudományokon egyszer alsóbb szempontból keresztül mennek, ez alapon azok egy, viszonylagosan bevégzett egészet is alkotnak, azon alapitva e határozotot, mert innen némely növendékek (14—15 évesek), részint hogy reáliskolákban folytassák tanulásaikat, részint, hogy a tanulást átalában félbeszakasztván, a gyakorlati életbe menjenek vissza, kilépnek, s annálfogva ezeket sem szabad minden oldalu bár alsóbb foku jártasság nélkül a reáltudományokban főkép, kibocsátani az iskolából. ***)

dd) A tanító erők alkalmazásában következő határozványok vannak megállapítva:

α) Egész gimnáziumban legkevesebb szám: 12, kik közül egy igazgatói tisztet is visz. Ezeken kivül vannak a segéd és melléktanárok, ezek a melléktudományokra nézve.

---

*) Die philosophischen obligat Curse waren ihren Natur nach eine Fortsetzung des Gymnasiums, sie müssen von dem Universitäten ausgeschieden werden, sobald diesen durch Ertheilung der Lehr-und Lernfreiheit ihr Recht wiederfährt (Vorbem. S. 2).

**) Das Obergymnasium soll dieselben erweitern und strenger begründen (Vorbem S. 3).

***) Das Untergymnasium soll zugleich ein relativ abgeschlossenes Ganzes von Bildung gewehren welches die Schüler sowohl zum Uebertritte in die höhere Stufe der Realschulen, als auch zum Eintritte in manche Berufe des praktischen Lebens befähiget (Vorbem S. 3).

β) A tanítás elhatározottan szakrendszer szerént történik, meg nem engedtetvén, hogy azon egy osztály tanulmányai azon egy tanár kezében legyenek, sőt még a tanok többségének sem szabad egy azon tanárra bizatnia. *)

γ) Hogy azonban az osztályok vezetésében az egység meglegyen: a rendes tanárok közül egy osztály főnök lesz, azzal a körrel körülbelől, melylyel régen az osztályrendszer mellett az osztálytanárok birták **).

Az eredeti terv szerint a szakrendszer nem volt ily merevségben inditványozva; kimondva csak az vala, hogy az alsóbb osztályok inkább az osztályrendszert tartsák, csak a felsőbbek a szakrendszert: de ugy látszik, a beküldött vélemények idézték elő az elsőtől megválást, s csatlakozást a másodikhoz, mint tanárra nézve tagadhatatlanul könnyebbhez.

Egy egy tanár heti órái számának legtöbbje 20-ra tüzetett ki; az igazgató 8—14-re. A tanítványok hetenként 24—26 órát tartoztak nyilvános tanításokon, s kötelezett tantárgyakkal elfoglalva lenni.

Körülbelül ezek azok, melyek e szervezetben, mint leglényegesb alapelvek a tudományi rendezetre nézve megállapittattak. A hozzájok csatlott utasitások leginkább a módszerekre vonatkozva, sok jó dolgokat foglalnak magokban. Nem mellőzik illető helyeken a hazai iránvok figyelembe ajánltatását sem, de természetesen mindenütt az osztrák birodalmat értvén az alatt, a speciális honi érdekek sehol egy szóval sem érdekeltetvén. Egyebekben mindenütt az egyetemesség a vezér irány.

II. Az iskolák, közöttök a gimnáziumok státusjogi viszonya tetemesen az állami hatalom alá van ren-

---

*) Es können nicht fernerhin alle, oder fast alle Lehrgegenstände einer Klasse in der Hand eines einzigen Lehrers sein (§. 95).

**) Érdekesnek tartom Mützell már emlitett birálatának ide vonatkozó részét e helyen közleni: Diese Unterscheidung trifft im Ganzen mit der in den meisten Theilen Deutschlands bestehenden Praxis überein. Sie wäre nicht einmal unbezweifelt richtig, wenn unsere Schulen nur Unterrichtsanstalten wären. Weil aber unsere Schulen Bildungs und Erzihungsanstalten sind, so halten wir das Aufgeben des Klassensystems in der Oberklassen für ein Unrecht, oder für ein Unglück (Zeitschrift für das Gymnazialwesen, 1848; 935).

delve. Onnan indul ki a szervezet, melyszerint a közoktatásnak elhatározó befolyása levén a jövő polgárnemzedék érzületére, jelen alakulására, a státus, mint olyan nem lehet egykedvű az iránt, mikép növeltessék a fiatalság, ennélfogva szükség, hogy a státus maga szabja meg a kört, a korlátokat, a módot az összes közoktatás ügyben, magok a tanoda fentartó testületek számára is, kik csak azon határok között lehetnek feljogosítva mozogniok, intézkedniök, a melyeket számokra az államhatalom felhagyni, saját céljainak veszélyeztetése nélkül jónak lát *).

E kimondott elvnek következményei a következő határozványok:

a) Minden gimnázium a státus hatalom irányában vagy állami (status-gimnázium), vagy magángimnázium.

b) Az állami gimnázium egyuttal nyilvános is, azaz, bizonyitványai az államhatóság által érvényeseknek tekintetnek.

c) A magángimnáziumokat nyilvánossági joggal csak az állam ruházhatja fel, ha t. i. mindazon feltételeknek elég tétetett, melyek a szervezetben, mint lényegesek ki vannak tűzve,

d) különben a gimnázium nem nyilvános, s bizonyitványai jogerővel nem birnak.

Különösen megemlitendők e jogosulhatási feltételek közül ezek:

a) Valamely gimnázium vagy 4, vagy 8. osztályból kell hogy álljon. A régi két humanitási osztály nem kap-

*) Was in dem vorliegenden Entwurfe über die bezeichneten Verhältnisse vorgeschlagen ist, muss vorläufig als Gegenstand einer völlig offenen Frage betrachtet werden; wenn jedoch wahre Freiheit nicht darin besteht, dass Jemand seine eigenen Angelegenheiten selbst besorgen könnte, falls er wolte, sondern darin, dass er sie innerhalb des Spielraumes, welchen die Rücksicht auf die Interessen der Gesamtheit gestaltet wirklich selbst besorgt, so möchten künftig im Geiste solcher Freiheit wohl auch Regierung und Regierte es zuträglich finden, dass diese bei den unmittelbaren Besorgung der Unterrichtsangelegenheiten sich mehr betheiligen, als bisher in dem grössten Theile der oesterreichischen Monarchie geschehen ist, jene hingegen mit fester Hand den Einfluss übe, dessen es bedarf, um zu verhüten, dass der öffenliche Unterricht aus Mangel an Pflege verkümmere, oder dass er die bürgerliche Gesellschaft untergrabe (Vorbem. S. 13).

csolható a grammatikális osztályokhoz; s a hol mód nincs, hogy a 4. felső osztály is felálljon: ott meg kell elégedni az algimnáziumi körrel.

b) A tudományi szervezetet egész teljességében életbe kell léptetni.

c) Tanárokat a nem állam gimnáziumba választhat ugyan a fentartó testület: de ezek állam vizsgát tartoznak letenni, s a hivatalokban megerősités a minisztérium joga.

d) Az intézet az állami tanhatóság felügyelete alá tartozik, s az igazgatók s tanárok ennek, nem a fentartó testületeknek felelősek; kik jelentéseiket is ide tartoznak tenni.

e) Iskolai könyvek csak az államhatóság tudtával vétethetnek be a tanodába, akkor is csak olyanok, melyeket ez jóváhagyásával ellátott.

f) Az egyház szabad rendelkezésére csak a vallásügy hagyatik fenn, de a kézikönyvek e tekintetben az állam reviziója alá tartoznak.

g) A tanítás nyelvet meghatározni azon testület jogában áll, mely a gimnáziumot fentartja.

h) A mely gimnázium csak részben is segélyt vesz az álladalomtól, ott az igazgatót a minisztérium nevezi ki.

És még többek, melyek közzül csak a legéletbevágóbbakat emlitém fel annak kitüntetésére, hogy az oktatás minden szálait mennyire öszpontosította kezében az államhatóság, ugy annyira, hogy protestáns jogi szempontból alig maradt az egyháznak egyéb a tehernél, viselni a közoktatás költségeit, élvezete nélkül azon jogoknak, melyek őt, mint pátrónust jogosan illetik, s addigelő törvény értelmében gyakorlott is folytonosan, eleitől fogva.

Végül meg kell még emlitenem, hogy ez orgánikus határozatok a birodalmi vallás és közoktatásügyi miniszternek 1849. október 9-én kelt rendelvényével szállittattak át Magyarországra, átküldetvén azok b. Geringer K., polgári ügyekben teljhatalmu cs. biztozhoz kihirdetés végett, azon meghagyással, hogy az életbeléptetést végrehajtandó kerületi tanoda felügyelők iránt haladéktalanul rendelés tétessék *). S mint már emlitém, 1850-ben csakugyan meg is kezdették a kinevezettek átalakitó munkálkodásaikat.

*) Nem mellőzhetem el ez alkalommal a k. o. miniszter által b. Geringer utján közzé tétetni rendelt Ideiglenes szerveze-

XVII.

Igy levén a gimnáziumi oktatásügy módja minden tekintetből körülirva: mit tett a protestáns státus? mit közelebbrül a reformált egyház? mi állást foglalt el szemben a kormánynyal? mit, különösen azok kiküldötteivel, a szervező vagy legalább a szervezkedést sürgető iskola felügyelőkkel?

Mint a polgári, ugy az egyházi közélet is hazánkban akkor a Haynau-rendszer nyomása alatt állott, s tudatik, hogy a protestáns egyház-igazgatás a rendes gyülések

---

ti alapelveknek megemlitését, melyek a már idézett Gyüjteményben a CXXXIV. szám alatti közrendelet csatlékaul olvashatók. Az I-§. a felügyelést a házioktatásra is kiterjeszti 2-§ A nemállam tanodákat az állam nyilvánithatja köztanodákká. 6 §. Gimnázium nevet csak ugy viselhet a magántanoda ha szerkezete az állami középtanodákéval egyezik, melyben leglényegesb a 4 vagy 8 évfolyam. A vallásügyet az egyházi hatóság az álladalommal egyetértőleg vezeti; a többi ágról egyedül az állam gondoskodik. Valamely gimnáziumba más vallásu tanuló is járhat. A középtanodában oktatási nyelv az országban divatozó mindenik nyelv is lehet. 12 §. Kivált a jogtanodák, ha országlati szempontból veszélyesek, vagy elegendő tanárokkal el nem láttatnak, a felügyelők által bezárathatnak. 13. §. Kétségtelen, hogy Magyarországban a gimnáziumok, akadémiák száma aránylag nagy, ellenben legtöbbek nem a valódi képzettség előmozditására, hanem politikai izgatásokban károsügyesség terjesztésére valának képesek. Ezért szükséges, hogy a gimnáziumok egy része egészen feloszlattassék, vagy egyedül alsóbb műtanodákká alakittassék, más része négy osztályu alsó gimnáziumokra leszállittassék; hogy hasonlóképen az akadémiák némelyike a tökéletlen jogtanulmány megszüntetése mellett az eddigi bölcsészeti tanulmány hozzáadása által nyolc osztályu teljes gimnáziummá változtattassék, a jogtanulmányok pedig csak ott tartassanak meg, a hol bölcsészeti szakot olyképen lehet azok mellé állitani, mint az az egyetemeknél szerkezendő, mire leginkább oly helyek lesznek alkalmasak, melyekben már fenáll egy felsőbb theologiai intézet. Ugy hiszem, itt van alapja letéve, miért találtak a protestánsok már kezdettől fogva annyi akadályra tanintézeteiknek a hagyományos polcon s terjedelemben megtartására nézve a helytartóságoknál.

köréből, ezek eltiltatása által, elvonatván, az az elöljárók kezeiben központosittatott, kik legfeljebb is bizalmi férfiakat vehettek magok mellé, hogy azokkal együtt választmányképen intézhessék a fontosb egyházi s iskolai ügyeket. Való, hogy az egész organizáció, protestáns szempontból, már mint ilyen, mely nem az egyházi kormány ténye, kifolyása, sérelmes volt: de az aggodalom fő fokát az ugy mondatott nyilvánossági jog s a bizonyitványoknak ebből következő érvényes volta vagy érvénytelensége okozá, mely által a tanuló növendékség jövője, existenciája jött kérdés alá. Az egyházi kormány főnökei nem tartózkodtak ugyan a tanoda felügyelők előtt felemliteni (de csak is felemliteni), a protestáns egyház törvényekben gyökerező jogát, iskolái felett autonómikus módon intézkedni *): de a viszonyok nem voltak alkalmasok érvényt is szerzeni e kijelentésnek, annyival inkább, mert a felügyelők bátrak voltak a törvénynek magyarázatot adni s onnan keresni alapot a kötelezettségre az Entwurf elfogadtatását illetőleg. Végre is a közjogi fordulatra kilátás reménytelenségének nyomasztó érzete csüggedni engedé a ragaszkodást az egyház jogához, egymás után látjuk a patrónátusokat mozogni, hogy az organizációt kisebb nagyobb mérvű fokozattal befogadják s iskoláikat annak utasításai szerént rendezzék, átalakítsák. A liceumok elhagyták a jogi tanfolyamot, s a filozófia lecsatlása által nyolc osztályú gimnáziumokká lettek **); a humanitási iskolák négy osztályú algimnáziumokká szállottak alá, az ugynevezett pártikulák feloszlattattak, több helyt kormányi rendeletnél fogva, sat.

---

*) Az 1791; XXVI. 5. igy szól: Scholas retinere, altiores (accedente tamen praevie quoad hasce assensu Regio) erigere, stb. ibique rationem, normam et ordinem docendi atque discendi (salva Suae Mattis quoad Scholas Regiae Supremae Inspectionis, via legalium Regni Dicasteriorum exercendae potestate) ordinare, futuris semper temporibus liceat Evangelicis utriusque Confessionis, Coordinatione tamen Literariae Institutionis, per suam Mattem determinanda, ad has perinde Scholas extendenda. Tanuja voltam annak, hogy a felügyelő e szavakra hivatkozott, s ez alapon követelte elfogadtatását az Entwurfnak.

**) Ha jól emlékezem, Kőrös hirdette magát első szervezett helv. hitv. gimnáziumnak.

szóval kezdett bekövetkezni az eset, hogy a miniszteri kivánalomhoz képest, minél kevesebb számmal állhassanak fel protestáns főtanodák. Igy aztán csak elkövetkezett lassan lassan, hogy néhány, magát nagy ügygyel bajjal szervezett tanoda megnyerte a nyilvánosságot, s 1856-ra körülbelől tán csak a sárospataki és miskolci főgimnáziumok voltak azok, melyek ily kormányi elismerésben nem részesültek, nem mintha a belszervezést nem eszközölték volna: de mivel azon államjogi igényeknek nem tettek eleget, melyeket tőlök a felső hatóság még a tanulmány ügyön felűl követelt *).

Az átalkotások tehát megtörténtek. De ez nem ment minden nehézség nélkűl, s azon adatokból, melyek előttem vannak, ugy látszik, embereink, kiken a dolog kivitele megfordult, több tekintetből nem voltak jártasok ez idegen eredetű növény természetének ismeretében. Nem említvén a fizikai akadályokat, minő volt pl. az anyagi erőnek melylyel egyes pátrónátusok rendelkezhettek, csekélysége a tanárok normális 12 számához képest, (a mely körülmény buktatta meg legtöbb intézeteinket), legyen elég utalnom csupán a szakrendszer alkalmazására a tanításban, mely (ha bár egykét iskolánk megpróbálta is már alkalmazni kisebb mérvűleg) a gimnáziumi körre nézve még mindig ismeretlen quantitás volt a nagyobb közönség előtt (dacára annak, hogy kivált a pesti prot. főiskola felállitását

*) Sokszor volt szó arról, hogy Patak az Entwurf irányában önálló függetlenségét mindvégig megtartotta. Mily értelemben történt ez: érdemesnek tartom hiteles adat nyomán ide jegyezni: S. Patak a gimnázium szervezésének alapjául elfogadta az Org. Entwurfot, részint a szülék érdekéből, hogy gyermekeik érvényes bizonyitványt nyerjenek, részint a különböző tanodák egyformasága tekintetéből, részint mert az egyházkerület is épen reformálni akarta tanrendszerét: de elvettettek az Entwurf mindazon czikkei, melyek a protestáns egyház önkormányzatával s az 1790. XXVI: 5-el ellenkeznek, jelesen, a melyek a tanodák állitását, elnevezését, bezárását, a tanárok képesitését, választását, megerősitését, a szünidők meghatározását, kézikönyvek készitését, birálatát, megerősitését, a direktor választását, viszonyát illetik. Szóval az egyházkerület elismerve az állami főfelügyeletet, önkormányzati jogát fenntartja iskoláira nézve. A tannyelv a magyar és kizárólag a magyar. Olvastassék még ehhez az 1856. julius 14-én a kerületi iskolatanácsossal tartott konferenciáról szóló tudósitás a Sárospataki Füzetek I folyamának 193—200 lapjain.

tárgyazó pályamunkák pro et contra elég sokat beszéltek felőle), mert gyakorlati kivitelét még nem volt elég módja az eredményben szemlélhetni, annál kevésbé méltányolni. Szabad legyen például felhoznom a dunamelléki egyházkerület iskolaügyi bizottmányának Pesten, 1851. május 5-kén kelt véleményét, mely a szaktanárok alkalmazásában elannyira tulságba ment, hogy a hány tudomány esett valamely osztályra, majd nem annyi tanárt kivánt abban alkalmazni. Igy az 1-be tett 6-ot; a 2-ba 6-ot s igy tovább, de egyikbe sem kevesbet soha hatnál, ugy hogy a tulajdonképi osztály tanár soha sem foglalkozik több mint 11 óránál a maga közvetlen ügyelete alá eső növendékekkel. Oly tulság, melynek hátrányos következménye sehol, a hol csak ez eljárás próbáltatott meg, el nem maradt, el nem maradhatott. És ez lett egyik akhilleszi sarka az Entwurfnak köznevelési szempontból, mert, mondjuk ki, a helyett, hogy, ha már egyszer kényszerítve voltunk egy kétes eredményű szervezetet elfogadni, felkerestük volna abban a veszélyessé válható részeket, azokat előre látólag, igyekeztünk volna az alkalmazás által mérgöktől megfosztani, önkénytelenűl magunk mentünk át arra az oldalra, a hol a tulság kétségtelenűl kellett hogy kedvetlen gyümölcsöt teremjen számunkra. Nyertünk ez eljárás által tudományilag talán több oldalúlag képzett növendékeket: de a nevelési oldal minden bizonynyal szenvedett, s alkalmasint több helyen, mint nem a vezetésbeli egység meglazultsága miatt. Tíz tizennégy éves gyermekek akadémiai ifju modorában vezettettek, s ezen, nem emancipálás, hanem kényelmes magára hagyás az, a minek itt ott mutatkozott eredményeivel, jelenségeivel nem lehetett az okos nevelés barát soha megelégedve, kibékülve.

Efféle jelenségek után mondom én azt egész bátorsággal, hogy egy ily alkatrészekből ekkép egybeszerkesztett organizáció kiadása ha már ránk magyar protestánsokra nézve jogi szempontból sem igazolható: még kevésbé volt az jogosulva, akár a birodalomban akár Magyarországon, a tanítás mód iránti fogalmaknak közöttünk azon korbeli állását tekintve. Érzem a szükséget, hogy a kimondott szót igazoljam.

Ha magának az Entwurfnak a tanárokról szólló pontjaiból csupán nem is: *) de a tanárjelöltek vizsgálatáról kiadott utasítás után, méginkább pedig saját magunk reformátusok 1848-ig fenállott gimnáziumi tanításunk szervezetéből következtetve nyiltan kimondhatjuk, hogy arra képzett tanárok dolgában, kik a szakrendszerü tanításnak kellő sikerrel fogjanak neki, ugy azonban hogy a nevelésbeli célok se téveszttessenek el, nem voltunk ellátva sehogy. A kormány a Magyarországon kivüli iskolákba, hol a tanításnyelv német, képes lehete ugyan Németországból már gyakorlott tanárokat hozatni, s ez által ott a szükségen segíthetett: **) de mi nálunk, magyar reformátusoknál, hol volt a készleteknek, vagy csak succrescentiáknak e hazája? Nem tagadjuk, hogy az iskolai patronátusok némelyei gondoskodtak már gimnáziumi állandó tanárokról (Patak, Miskolcz, Sziget stb.): de mi volt ez egy két hely annyi szükséghez képest? Fenálló institucióink szerint évenként felváltva pályavégzett fiatal növendékek állíttattak az osztályok élére, kik egy, legfeljebb két év mulva megváltak a tiszttől másoknak adván helyt, s magok is más, állandó pályát keresvén, e mondhatni legideiglenesb állapot helyett (mint magokat kifejezni szokták); s e rendnek annyira barátai voltak az egyházkerületi elöljárók, hogy megváltoztatásáról még 1848 körül sem akartak hallani, ajánlván azt természetesen anyagi kevés erőnkhöz mérve ennek költségtelenebb volta is. S iskoláinknak nagyobb része volt ilyen; s ha emelkedtek is itt amott szózatok tanár képző intézetekről: azok vagy pusztában hangzottak el, vagy a szükség elismerése mellett, az anyagi tehetség nem léte miatt elnapoltatott boldogabb időkre azok felállítása. Az eredmény pedig az lett, hogy külön „tanárságra készült“ em-

*) Bár az első kiadás csakugyan kétségeskedik, vajjon lehet-e azonnal elegendő számu tanárokat találni, kik az Organizációt egész teljességében életbe léptessék.

**) Láttuk, hogy épen ezt tette, elébb kivül, azután bent is Magyarországon, miután t. i. itt is államgimnáziumokat állitott német tanitási nyelvvel. Volt-e benne nyereség; ki tudná megmondani? Annyi igaz, hogy a magyar nemzet iránti ignorántiájokkal egész ellenszenvet költöttek magok ellen. E sajátságosan furcsa állásukat még 1848-ban előre megmondta felőlök Mützell (Zeitschrift für das Gymn. w. 1848. 928 lap.).

bereink nem voltak elegendő számmal, s ily állapotunkban követelték prot. státusunktól, hogy szakrendszerrel tanító gimnáziumokat állítson.

Ehhez járul, miszerint minden csak a maga idejében legjobb, s akkor, ha azaz illetők szükségérzetéből foly ki, ott gyökeredzik. Igaz, nálunk 1842. óta igen sok elmondatott az iskolák reformjának szükségéről, s a gimnáziumokat illetőleg igen sok iratott is ezen felül, sőt 1848-ban, Warga J., Ballagi M., Tatay I., s a soproniak majdnem aféléket, sokszor ugyanazokat mondják a kormányhoz való viszonyról, sőt tán még többet engednek át, mint a mennyit az Entwurf is követel: de meg kell jegyeznem egyfelől, hogy mig egyfelől magyar nemzeti kormányról szóllanak: másfelől e szózatok, javallatok soha próbára nem tétettek, maradtak csupán kimondott szó, minden további eredmény nélkül, jele gyanánt annak, hogy e németföldről átvett, de nem honosítható merevségben átvett eszmék a speciális magyar protestáns felfogáshoz képest mind végig idegenek maradtak. Arra egy patronátus sem adta magát, hogy próbát tegyen velök, pedig az elméket e gyakorlati eredmény készítette volna elő minden következőnek elfogadhatására. Az Entwurf igy nem kapott maga számára politikailag elkészített földet; volt érzete nálunk a reform szükségének: de egy ilyen részletü organumokból egybeszerkesztett reform-terv tulszárnyalta a speciális ohajtásokat. Véleményem szerint Eötvös miniszter helyesben tett, midőn szándéklott reformjainak utat készítendő, mintagimnáziumok felállításával akarta azt megkezdeni, hogy kiki látván az eredményt, onnan tegyen majd összehasonlítást, s ugy induljon meg saját gimnáziumát reformálni átalakítani. Az osztrák miniszterium is ha ekképen tesz, ha ugy szólván publikumot képez elveinek, s igy ébreszt szükségérzetet épen ily reform után: kétség kivül nagyobb szolgálatot tesz mind a közönség nyugalmának, mind különösen az oktatásügy kifejlődésének Magyarországon, mely most erőszakolt siettetés miatt nem hogy tisztult volna felfogásban, de meglehetős konfuziót idézett elő, mit amabilisnak csak azért nem mondhatunk, mert meglehetősen keserü.

XVIII.

Mindezek mellett is a megindított munka folyt, tapogatódzva többször, olykor bukdácsolva állhatatos kitürésével a tanári karoknak; s talán, ha a csendes munkálkodást semmi nem háborítja, sikerült volna kitisztázni a még kétes derengésü fogalmakat, s az ismeretes szivósságu protestáns türelem megtalálta volna az álláspontot, melyből tekintve s melyhez mérve az Entwurfból végre, egy a szükségnek megfelelő tanrendezet (értvén mindig csak a tudományi oldalt) alakulhatott volna ki, mely megtisztulva a merő theorián alapuló kétes sikerü részletektől, valóban gyakorlati érvényünek bizonyította volna magát mind az iskola, mind a közéletre hatás tekintetéből.

De ez nem történhetett meg.

A kerületi helytartóságok egyfelől, maga a miniszterium másfelől évről évre mindig hoztak valami pótlékot, változtatást, magyarázatot, melyek most a patronátusokat, majd a tanárokat, vagy a tanuló fiatalságot tarták zaklattatásban. Már 1853-ban megváltoztattatott a vallásfelekezetek vegyes iskolázása a protestánsokra nézve; s mig egyfelől felsőbb engedelemtől tétetett függővé kath. növendéknek prot. gimnáziumba felvétele: másfelől ez is csak azon helyekre szoríttatott, a hol a katholikusok aequivalens gimnáziummal nem birnak. Majd 1855—6-ban a nyelv-viszonyok szabályozásának cime alatt a német nyelv tétetetett előadási nyelvvé a felső osztályokra, oly fokozatos szaporításával évről évre a tantárgyaknak, hogy 1860-ra épen csak a vallást és magyar nyelvet lehetett volna magyarul előadni, ellenére az 1849 iki alaprajznak, mely az iskolákból minden nyelvkényszert kizárt. 1855-től fogva már egy tanárkartól sem akartak a helytartóságok magyar nyelvü jelentéseket elfogadni, ha csak melléjek latin vagy német fordítás nem mellékeltetett stb. Egyidejüleg ezekkel jöttek a tantárgyakat illető változtatások is. Tagadhatatlan, hogy ezek némelyei tökéletesítésére szolgáltak az eredeti tanbeosztásnak*): de másfelől olyanok is kerültek elé,

*) Ilyenek a következők: a) a logika és lélektan külön külön egy egy évet (VII. VIII) foglaljanak el. b) a görög és ró-

melyek magyar emberre nézve sok tekintetben leverőleg hatottak. Ilyen pl. az, hogy a Gesammtmonarchia eszméjénél fogva önálló Magyarország nem levén: nem lehete annak multját, történetét sem a magyar növendékeknek előadni; s bár mint küzdöttek is egyes iskolák tanárai e mellett: végre is engedniök kellett a hatalmasb erőnek *). Röviden mindent egybe vonva: 1855-től fogva mindinkább előtérbe lépett a miniszteri irány, mely szerint a tudomány is cél ugyan, de még nagyobb a Deutschthum, s ehez képest ama másik csupán csak eszköz. „Deutsche Bildung und deutsche Gesittung:" ez az a feladat, melyet a kormányon ülő férfiak a helytartóságok által a gimnáziumi tanárokhoz utasításképen leküldtek,**) hogy az, mint valami ultima Thule lebegjen szemeik előtt munkálkodásaikban.

Mi lett következménye ez erőszakosan űzött prozelitizmusnak, mely a német haza földét akarta néhány száz mértfölddel kiebb tolni keletre?

A protestáns reform. tanárokon, mondhatjuk, megtört a szándék. S ha máskép nem lehetett, indirekt uton tett munkáik folytán nem szenvedett a magyarság ügye. Növendékeik, hazafiui érzetekben nem állnak hátrább a mult korok növendékeinél. De végre is mit tehettek volna tovább a tanárok? Kifáradás, elcsüggedés fogott bekövetkezni, mint természetes eredménye az egyenlőtlen erőkkel vivott küzdelemnek, mely a növendék fiatalságra nézve éreztette volna káros hatását, hogy azt a szomoru kilátást, mely a protestáns egyházra okvetetlen várt, ne is említsem. Az anyagi erő immár ki volt merülve: most az erkölcsi elzsibbadás korszakának látszottak fenyegető előjelei.

Elérkezett a teljes idő, hogy az egyház egyeteme, mint olyan, fölemelje szavát.

---

mai történetekre külön külön egy félév fordittassék (V: 2, és VI I.) c) a természetrajz a felgimnáziumban ugy tétetik az V. és VI-ba két évfolyammal, hogy a VIII-ból átvéve itt adassanak elő a fiziologia, paleontologia s geologia is. d) a VIII-ban a mathematikai tudományok enciklopédiája adassék elő, mint egy átnézetéül az addig tanultaknak. Bár a többiek is revideáltattak volna!

*) Szeparatizmusra vezet a magyar történetek külön előadása: ez volt a válasz Sziget sürgetésére Kassáról. Be van olvasztva az ország: szükség, hogy a története is beolvasztassék. Magyarország csak Heimat, a Vaterland, az Ausztria.

**) Kassai utasitás szavai Szigetre.

A Haynau-féle kor véget ért. A tanácskozások termei megnyiltak. Megadatott a szó: számon kérhetni az eddigi kezelőktől, mikép cselekedtek a bajnehéz napokban? mi lett eredménye fáradozásaiknak, s ha van baj, a mint hogy volt, hol fekszik annak oka, alapja?

Tudtomra a tiszántuli egyházkerület volt első, ki e tárgyat tanácskozás tárgyává tevén, s azon elvből indulva ki, hogy az egyházi élet az iskolaiból nő ki, a kettő egymást feltételezi s főleg az iskolai nevelést, rendszert, mint alapot kell gondosan tekintetbe venni, hogy igazi protestáns egyházi élet nőhessen ki abból, már az 1856-ki oktoberben tartatott egyházkerületi közgyülésből egy központi választmányt nevezett ki, mely előmunkálatot készítsen, adatokat gyüjtsön az egyházi mellett az iskolai szervezet ügyében is, hogy azok egy, remélhetőleg összehivandó egyetemes zsinaton tanácskozási zsinórmértékül s tájékozásul szolgálhassanak *). Remény volt t. i. akkor hozzá, hogy zsinattartásra engedély fog adatni. Ez nem történt meg. Két évi hiában lett várakozás után egy érdembe vágó lépésre határozta el magát az egyházkerület. Egy választmányt küldött ki, hogy az adjon javaslatot egy uj tanrendezet felől a gimnáziumokra, mely speciális magyar és protestáns elemeinél fogva ugy az egyház, mint a hazai igényeknek megfeleljen, nem, mint ez az egyetemes és német irányu Entwurfban tapasztalható. Kelt e megbizás 1858. áprilisben. A megkészült uj terv az augusztusi közgyülésen felolvastatott, megvítattatott, megállapíttatott, az $185^{8}/_{9}$-dik iskolai évvel életbe léptetése, az áprilisi határozathoz képest végzésileg ujból kimondatott, egyszersmind legfelsőbb tudomásul-vétel végett a felséghez felküldése megrendeltetett. **)

---

*) Jegyzőkönyvi kivonata a helv. hitv. tiszántuli Egyházkerület Debrecenben 1856. oktober 5. s több napjain folytatólag tartott közgyülésének. 4. szám (Kőnyomatu példanyban, előttem).

**) E tanterv kiadatott Debrecenben következő czim alatt: Gimnáziumi szervezet és főiskolai felügyelet, melyeket a helv. hitv. tiszántuli egyházkerületi közgyülés 1858. augusztus hóban megállapitott. (Ivrét, 17. lap). E tervezet, ugy látszik, még kéziratban közöltetett volt a választmány által, hogy iránta véleményt adjanak, a sárospataki tanári karral. A vélemény olvasható a Sárospataki Füzetek II. folyamának 593—596 lapjain. Lett-e ezeknek valami hatása: nem tudom, miután előttem csak a nyoma-

*

Hallottam akkor mindjárt azt az észrevételt, hogy ez a tervezet, sem nem uj, sem nem a régi hanem csak az Entwurfnak módositása, ezt az elégületlenség hangján hallottam mondatni. Az észrevételt annyiban kellett helyen kivül valónak mondanom, mert a viszonyok mindig parancsolnak, ha a társiskolák, a hova a kath. felekezetéit is befoglalom, egy bizonyos körhöz vannak szorítva, e közélettől nem lehet egy nyilvános rendeltetésű tanintézetnek magát rögtön elszakasztva izolálni, nem magára, hanem a benne levő növendék fiatalság közországos érdekeire nézve, mindaddig, mig ezek is nem változnak, hacsak azok jövő pályáján a céléréat meggátolni, vagy sokszor teljesen is elzárolni nem akarja. Tökéletesen helyes a mint a sárospatakiak e tárgyban nyilatkoztak. A tiszáninneni egyházkerület nyolc év előtt elfogadván a m. kormány által kiadott gimnáziumi tantervet (rendezési alapul): a sárospataki gimnáziumi tanári kar még eddig csak ezen tanterven igyekezett a hiányokat fölfedezni; ugy hiszi, hogy e téren is következetes maradt maga iránt, mert a már egyszer elfogadott tanterv hiányait igyekezett elébb kipuhatolni s orvosolni és csak később szándékozik, midőn az általa legközelebb tett változtatással sem lesz orvosolható a hiány, a fogyatkozás, egy uj s rendszeresen kidolgozott tantervvel föllépni.

A debreceni tanterv nevezetesb mozzanatai a következők:

a) A gimnáziumnak alsó és felső szakaszra osztása meghagyatik, a teljes pálya 8 évet foglalván magában.

b) A tantárgyak megmaradnak mind, épen ugy, mint azok az államgimnáziumokba fel vannak véve.

c) Az idegen nyelvek 2—2 évi időközzel következzenek egymásután. E szerint az I. kezdi a latint; III. a németet; V. a görögöt, azon tapasztalati alapnál fogva, mert eredményesebb valamely tárgyat kevesb év, de több óra alatt tanítani hetenként.

d) Mértani tudományok beosztásában az az elv, hogy csak miután az egyszeres számmiveletek bevégeztettek, akkor kezdessék meg a tértani alaktan; s mivel amazokra két év adatik: ez a III-ban kezdetik. A betü-

tott példány ismeretes, mely csak augusztus után jött ki sajtó alól, a kézirat pedig még juliusban küldetett Patakra.

számtan áttétetik a felső szakaszba; a III. és IV. osztályt a hasonlitó és hatványozási müveletek foglalván el arábjegyekkel.

e) Az anyanyelv, mint alap, szélesb körü előadást nyer órákban egyszer, másodszor az által, hogy az alsó szakasz, mint kinyomata kicsinyben a felsőnek, a IV-ben az irodalom történet vázlatát is befoglalja.

f) A földrajz, mint gyakorlatilag nagy hasznu tudomány önállásra emeltetvén, az alsó szakasz mindenik osztályában, mint ilyen előadatik.

g) A magyar nemzet történelme beiktattatik a tantárgyak közzé, a felső szakaszban a VIII. az alsóban a II. III. osztályokat foglalván el; az egyetemes világ történet rövid vázlatú átnézete az alsó szakasz IV. osztályára szoríttatván. Indul pedig a történelmi tanítás a hazából, s bevégeztetik ugyan csak a hazáéval.

h) A vallástan uj rendezést kap az egyházjog és szimbolikus könyvek behozatala által.

i) Szak- és osztályrendszer akképen egyesíttetnek, hogy I. II. ben két, III. IV. ben három tanár működjék legfeljebb; az órák legtöbbjét az osztályfőnök töltse be; az osztályfőnök saját osztályával együtt promócióba menjen.

Semmit nem kételkedem felőle, hogy azon változásokat, melyeket a választmány e munkálat folytán a fenálló organizáción tett, tapasztalások után látta jónak tenni: legyen azonban szabad némieket, szintén tapasztalásokon alapítva megjegyzenem, figyelmezvén egyuttal azon régibb javallatokra is, melyekről fentebb itt ott emlékeztem volt.

a) Elvül van félállítva, hogy idegen nyelvek csak két—két év multán hozassanak be a tanításba. Ez elv nem látszik oly kirekesztőleges érvényűnek, hogy az attól eltérés okvetlenül káros lenne a gyermeki elme kifejlődésének folyamára. Már maga az, hogy valamely nyelvnek legelemei kezdetnek meg, okos vezér kezében egyátalán fogva nem hathat sem zavarólag, sem hátravetőleg a tanulóra. Hogy (névszerint) a görögnyelv az alsó szakaszból teljesen a felsőbe tétetik át, ez, azokra nézve, a kik a IV. osztály után netalán más pályára lépnek, nem veszteség ugyan (ha ugyan a leendő gyógyszerészeknek sem tartjuk szükségesnek a nomenklatura vé-

gett): de irodalmi tekintetből aligha nem lenne az, a menynyiben az a fenhagyott öt félév, feltévén, hogy a megelőző három félév csakugyan elegendő lenne a grammatikai részletek betanulására, nem látszik kellő mennyiségnek a görög irodalom oly, mértékü megismerésére, a mint azt a filológiának mostani állása követeli. Jól tudom én, hogy a debreceni 18$^{17}/_{8}$-ki Ordo studiorum forgott a választmány szeme előtt: de emlékeznünk kell arra is, mit produkálhatott az irodalom ez ágában a régibb tanítás Debrecenben. Igaz, hogy a megszaporított óraszám sokat tehet e kitűzött idő alatt is: de annyit még sem, mennyire a kor igényei terjednének. *) Ha azonban az irodalomból kevesbbel is beérnők: nem volna szóm ellene. Csak az a kérdés: nem lenne-e benne veszteségünk?

b) A vallástan nagyon kevés szeretettel van felkarolva, s átalában oly minden fejlődési rend nélkül, hogy e pontban ugyan egy csepp javulás sem érte volna eddigelő meglehetős mostohán összehányt vetett egyházi oktatás ügyünket. Csak röviden mondom meg, hogy minden helyesen intézett vallástanításnak történeti alapon kell kezdődnie, s fel kell magába ölelni az egyházi életet minden nyilatkozványaiban, s mind ezeket fokozatos fejlődési uton egymásból, s csak az egyetemes keresztyéni szempont teljes bevégezése után kell a szimbolikai tárgyalásnak előjőnie. Ez az én véleményem átalában kifejezve.

c) Hogy az alsó szakaszban már némi irodalom történeti ismertetés adassék a magyar nyelvet illetőleg: az nincs helytelenül gondolva: de az ajánlott módot (egy félév alatt vázlat) nem tarthatom célirányosnak. Mi lenne, mit foglalhatna magában az oly irodalom történet, mely rendszeres vázlatban olyképen terjesztené elő e nagy mezőt, mely félév alatt elvégezhető volna? (megjegyezvén, hogy ugyan akkor még egyéb fajta elméleti és gyakorlati részleteknek is kell tárgyaltatniok). Irodalom történeti részletek igen is helyt foglalhatnak már itt: de véleményem szerint, egyedűl helyesen, csak biográfiákban, s ezek nem csak a

*) Az ujabb korban nálunk keletkezett tantervek mind megkezdhetőnek vélték a görögnyelvet a III. osztályban már. Lásd a pesti prot. főiskolai terveket, melyekről fentebb emlékeztem.

IV. hanem már a III. osztályban is, az olvasókönyvi elemezések alkalmával s azokhoz csatlakozva.

d) A latinnyelv felső osztályokban tanitása csak forditásokra látszik szorítkozni. Nincs ok, hogy a fogalmazási gyakorlatok kimaradjanak. Vannak több fajai azoknak, melyek bizvást felvehetők lettek volna. Nem az egykori khriákra célzok csupán, hanem arra, hogy a reprodukción, parafrázusokon s utánzásokon keresztül s által lehet a növendékeket oda segélleni, hogy végre öndolgozatokban is próbálkozzanak. Azt hiszem a klasszikusok nyelv- s kifejezésbeli csínjainak értését, méltánylását az effélék hathatósan elősegítik.

e) A földrajz s történelmet illetőleg az a véleményem, hogy ezek nem segéllik egymást kölcsönösen, s ezt hiánynak tartom. Bár szerintem nyilt kérdés, mely még egészen befelelve nincs: nem kell-e a földrajzot is, épen ugy, mint más tudományt, teljes önállásra emelni? s mi viszony állíttassék fel ez és a történelem között?

f) A mértani tudományokra nincs fontosb észrevételem. De azt kivántam volna, hogy ha már a szemléleti tértan egészen a III-ba hagyatik át: legalább ennek propedeütikájaul, s hogy a növendék ennek sikeres tanulására előkészítessék, vétetett volna fel az I. II-ba a geometriai rajz. Ez tetemes hasznára vált volna a tervezetnek.

A többiben nem igen vannak nyomos észrevételeim: de azt nagy megtévedésnek vallom a mi a heti órák meghatározásában ajánltatott. Csak egy kis számvetés, s azonnal kijő, hogy a mellék tudományoknak is beszámításával 28—34 közt váltakozik az. A mi csakugyan kivihetetlenség; azt nem is számítván, hogy megkisérlés esetében a növendékek okvetetlen megfogták volna sínleni.

Mondám: megfogták volna. Mert e terv, ugy a mint az eredetileg olvasható, csakugyan nem lépett életbe. *)

Megkell még jegyeznem, hogy az egyházkerület a protestáns autonomia természetéből kifolyólag tankönyveket is válogattatott egybe a meglevők közül, a melyek szerint

*) Helyette a kitűzött $185^8/_9$- évre egy átmeneti terv készittetett. S ez természetes is volt. Mert bár e terv az Entwurfon alapszik: de oly beható változtatásokat hozott javaslatba, hogy ide átlépni amabból, első évre már csakugyan ugrás lett volna, mégpedig veszélylyel járó a növendékek résziről.

történjenek a tanitások; a hol nem voltak: ott megbízta a debreceni tanárokat olyanok készitésére. *)

Tagadhatatlan, a tiszántuli fellépés volt az első erélyes demonstráció a protestáns tanügy körül a kormányi intézkedések ellenében 1850 óta. Hatása nem is maradt el, sem a protestáns egyetemre magára, sem a politikai hatóságra. Erős ellenparancsok adattak ki a nagyváradi helytartóság által, melyeket nem kevésbé erős viszonyzások követtek az egyházkerület részéről, melyek mind arra mutattak, hogy a szuperintendencia kész a legvégsőkre is, hogy magát alkotmányosan birt törvényes jogaiba visszahelyhezhesse **).

XIX.

Az 1859. évi szeptemberi pátens nem hatott lohasztólag a protestáns buzgalomra, az egyházi autonómia visszanyeréseért vívni azután is egész kitartással, s az iskolaügy még terjedelmesb gondoskodásnak lett tárgya, már most az összes felekezet részíről, nem mint eddig, hol a térre nyiltan kilépni ugylátszik, csak a tiszántúli egyházkerületnek volt mindent kockára tenni merő elhatározott bátorsága. Az elemi tanügyre nézve már régebben állott fel a négy egyházkerület kebeléből kiküldött egyetemes választmány, s mint az eredmény mutatá, nem is eredmény nélkül munkálkodva azon tekintetben, hogy legalább ez egy ágát a közoktatásnak nem engedé kezei alól kivétetni, bár a szándék megvolt, meg a lépések is téve a helytartóságok által. Ez hozta most, az 1859. október 30-ki ülésében Patakon szóba a gimnáziumi ügyet, s onnan kelve meg is bizattak a debreceni tanárok, hogy készítenének egy szervezeti javaslatot, mely átvizsgálás végett előlegesen közöltetvén a négy egyházkerületi iskolák tanáraival, ezekkel együtt, terjesztessék majd 1860. április 14-én Pápán tartandó egyetemes népiskolai választmány eleibe, s onnan véleménynyel kisérve, ugy tétessék át az egyes egyházkerületekhez véghatárzat hozatala végett.

*) Ilyenek Ladányi G-tól az egyetemes és magyar történelem kézikönyvei.

**) Az ide tartozó nevezetes adatokat megolvashatni az 1859. augusztusi egyházkerületi közgyülés jegyzőkönyvében. Debrecen, 1859. XII. lap ivrétben.

A debreceni tanárok e munkálkodásának ideje alatt jelent meg a Prot. e. és i. lapban egy figyelmeztetés, illetőleg felhivás Tisza Kálmántól*). Annak előre bocsátása mellett, hogy iskoláink jelen rendezését hiányosnak, célhoz nem vezetőnek tartja, hogy nem hisz hazánkban gondolkozó és buzgó prot. embert, ki ne érzené gimnáziumaink s főiskoláink ujra és mindenütt egyenlő főelvekre leendő rendezésének szükségét: különösen két fő hibát jelöl ki, melyekben gimnáziumaink (az egyház akaratán kivül, eszközlött átalakításnál fogva) lélekzenek: egyik az, hogy a felekezeti irányra nincs bennök elegendő tekintet fordítva (holott ez, oly intézeteknél, melyekben főleg, s az átalános papság elvinél fogva, mondhatni kizárólag papok neveltetnek, okvetetlenül szükséges): másik pedig az, hogy mind a humanisztikus, mind a reálirány igényeinek megfelelni akarván, egyiknek sem tehetnek eleget (miután a tudományok mai fejlődött állapotában egyiknek jól megfelelni is nehéz feladat). Ehhez csatolja még azt a hiányt, hogy a filozofiai tudományok kihagyatván, ez elmaradást a theologiai intézetek nem pótolhatják. Ennek következtében felhivja a szakférfiakat: használják fel a Prot. e. és i. lapot, s adják elő véleményeiket, javaslataikat, hogy ekképen megvitattatván az elvek, legyen módjok a kormányzó egyházi testületeknek intézkedniök az iskolák rendezetének oly módon megállapításáról, hogy azokban igaz, buzgó, magyar protestáns és a mai kor által igényelt míveltséggel bíró férfiak növelkedhessenek.

A felhivás nem maradt felelet nélkül. Nyilatkoztak Sebessi János,**) Csepely Sándor, Tatay András és Terray Károly.

Sebessi cikkelye következő cimet visel: Egy protestáns gimnázium terve***). A munka maga, tartalmánál fogva két fő szakaszból áll (bár az külsőkép indikálva

---

*) Protestáns Egyházi s Iskolai lap, 1860. 323-lap (11 szám, márt. 16), „Figyelmeztetés gimnáziumaink ügyében".

**) A pesti értekezlet alkalmával, mint nyilt titkot emlegették, hogy e név Gönczy Pál ismert derék tanárát rejti a pesti reform. gimnáziumnak.

***) Kezdődik a cikk sorozat a Pr. E. I. lap 1860. évi folyama 14. számában, 428 has. azután külön is kijött. Pest, 1860. 8-drét.

nincs): tisztázza először az eszméket, s megalapítja az elveket a gimnáziumi oktatás tényezőiről, azután, a gyakorlati oldalon bemutatja az intézet tudománybeli rendezetét. Az első rész sok derék dolgot foglal magában. Helyesen teszi mindjárt első helyre a tanárt mint lelkét az egész oktatás ügynek, mely nélkül a legjobb szervezetű intézet sem ér semmit. A gimnázium fogalmát ismét igen helyesen történelmileg kivánja megállapítani, állítván, hogy valamint a mult, ugy a mai kor gimnáziumainak is a nemzet élete fejlése s az ezzel kapcsolatban járó kor kivánalmaiból és szükségeiből kell kiemelkedniök, s ezek kielégítéseit kell céljaikul tűzniök ki. Pszikhologiai alapokon állapítja meg, hogy jól rendezett s korszerű gimnáziumokban humanizmusnak és realizmusnak egyaránt kell képviseltetniök. Válaszol e tekintetből azon ellenvetésre, hogy ha a gimnázium mind két iránynak meg akar felelni, majd egyiknek sem tehet eleget, azt mondván, hogy ilyes felfogás csak átalános értelmezésből eredhet, s csak akkor, ha azt kivánjuk, hogy a gimnáziumokból már kész tanult emberek léphessenek ki; s ennek ellenében azt állapítja meg, hogy a gimnáziumok nem lehetnek egyebek, mint a közmíveltség és tudományosság iránti szeretet felébresztői s az ide elvezérlő utak helyes és biztos egyengetői. Szól azután arról, hogy az iskolák határa addig terjed, meddig a pálya választásra a fiatal ember megérik, mi körülbelül 16—18 évre tehető, s ez által a gimnáziumnak a 10—18 év közötti időt, 8 évfolyammal szabja ki. Elmélkedik a szak és osztályrendszerű tanitás felett, s az ügyet az elsőbb részire dönti el, főleg a tudományos gyarapodás nagyobb szakának szempontjából. Ide jegyzem még, hogy az író nem tartja károsnak a tanítványokra nézve még a 40 heti órát sem, s ezt egykori maga példájából igazolja*) stb. Mondom még egyszer, hogy ez elvek igen szépek. De a gyakorlati kivitelről több tekintetben nem nyilatkozhatom helyeslőleg. Nagy és fő hibául hallottam többek által az osztrák Entwurfnak felrovatni a tultömött-

*) Azt nem emliti szerző, hogy abból a naponkénti 6 órából mennyit gyermek korában a falusi iskola udvarán töltött s töltöttünk sokan, mennyi jutott a preceptor jóvoltából, játékra. Pedig ez nagy pozioió volt. Akár csak a lapta helyen voltunk volna. Sokan méltán viselték a ludi magister nevet.

séget a tudományoknak egyes osztályok számára kitüzésében: de bizonynyal mondom, hogy az a Sebessi felfogásához képest még az egyszerüségek egyszerüsége. Én elismerem, tudom, hogy a didaktikai felvételek igen sok félék, s valamely tant, (az olykor beletartozó ágazatokkal együtt) többféle szempontból is lehet tekinteni s előadás tárgyává tenni, ahhoz képest, a mint az ismerkedésben a különböző fokozatokat veszszük, valamint az sem tagadható, hogy a lelki tehetségek minden oldala kifejtésére épen e tekintetnél fogva több tudomány is alkalmazható egyidejűleg; de más felől szinte kétségtelen levén, hogy a nagyon szélesen kiterjesztett változatosság sem alkalmas a lelki tehetségek arányos erejű, ugyszólván, érlelésére: erős meggyőződésben gyökeredző hitem, hogy a hol egyszerű és öszszetett didaktikai eljárás közt lehet és kell választani, mind addig mig az összetett mód mellett kitünőbb fontosságu s érvényű okok nem harcolnak, én minden áron az egyszerű mellé állok s azt vallom, mint legtermészetesbet, legjobbat, célra vezetőnek. E szempontból kell elitélnem a Sebessi gyakorlati berendezését. Ime pl. az I-ső osztály tudományai: vallástan; világtörténelem; magyarok története kapcsolatban Magyarország földrajzával; fizikai és mathematikai földrajz és Magyarországé mint önálló tanok; számtan; mértani alaktan; természettan; szabadkézi rajz; állattan, növény(télen ásványtan); magyar nyelvtan; szépirás: német nyelvtan: latin nyelvtan; éneklestan; testgyakorlat; zene (szabad vállalkozással). Összesen 25 óra. Tizennyolcféle tudomány majd mind egymás mellett, egy kettőnek kivételével. Lássuk a VI-dik osztályt. Tizenhat tudomány 40 órával. S még ennyi sok óra mellett is egy egy tudományra csak 2 — 3 óra esik, kivévén a két klasszikus nyelvet, melyekéi 5—6 közt váltakoznak. S honnan e jelenség? Mert Sebessi a tudományoknak nemcsak nemeit, hanem fajait is egymás mellett kivánja taníttatni s ez alól alig esik egy pár kivétel alá. Például veszem a természeti tudományokat. A természettan megy 8 éven keresztül: ehhez csatlakozik a hat első osztályban a természetrajz ugy, hogy mindenik évben adatik mind a három ország (más más fokozattal), a VII. VIII-ban ezek helyét a vegytan foglalja el. Tehát pl. télen: természettan, állat-

tan, ásványtan; nyárban természettan, állattan, növénytan; egyszerre mindig három tárgy egyidejűleg egymás mellett. Lássuk a Mathezist. A III. osztálytól kezdve a VII-ig bezárólag: közszámvetés, betűszámtan, tértan, mindig három tárgy stb. Szólhatnék még a beosztásnak ismétlő elvéről, a mi szintén nevezetes ingadozást mutat arra nézve: mit értett a tervező a tantárgyaknak kurszusok szerénti beosztásán? Legyen elég a történelmet idéznem. Ennek két ága, a világ és magyar történet igy van felosztva:

a) Világtörténelem I. Átalános átnézet. II. Ókor. III. Középkor. IV. Ujkor. V. Ókor; és átnézet a közép és ujkoron. VI. Középkor. VII. Ujkor. VIII. Átnézet az átalánosan.

b) Magyar történelem. I. A mohácsi vészig. II. Maig. III. Kiemelve s ismételve az átalánosból a középkori m. t. IV. Kiemelve ismételve a mi az átalános újból ide esik. V. Semmi; VI. mint a II-ban; VII. mint a IV-ben; VIII. Átnézet a magyar történeten.

Hiszen az ismétlés szükséges: de nem igy. Kérdezhetni, hogy e pl. egyemes világtörténeti ötször átnézés mit fog eredményezni arra a célra, a miért a történelmet az iskolai tanulmányok sorába föl kell venni? *).

Megvan e tervben minden jó elem: de a rendező kéz ugy látszik elengedi ömleni azokat, a helyett, hogy koncentrált, be és alá sorozott volna a rokon ágak közt. Igy az egész egy effusus labor, mely az erők és részek szétszaggatottságánál fogva nyilvános oktatásnál nem fogta volna azt az eredményt adni soha, mit tőle Sebessi maga várt. A kötelezett heti órák száma tesz 255-öt, melyekhez énekgyakorlatul még 16-ot számítván (zene és testgyakorlat nem számítanak), 271-re nő fel az óraszám. Ezekre Sebessi számít 12—13 tanárt, kiknek mindenike hetenként 20 órával lenne elfoglalva.

c) Csepely Sándortól két cikket hozott a Pr. E. I. lap*) Az első Sebessi némely állitásai felett egy pár biráló szót ejtvén, gondolatokat terjeszt elő, a gimnázium fogalmáról, beosztásáról, a tudományok behozata-

---

*) A mit én nem az adatok száraz könyvnélkülözésében, hanem a jellemfestésben határozok meg s tűzök ki.

láról s beosztásáról, a tantárgyak tanmódszeréről, mily mértékben tanításáról, az órák mennyiségéről, s arról, mikép kellene a tudományokat az egyes osztályokba, s mily mennyiségben beosztani. Sebessi ellenében azt mondja, hogy a tudományok köre szükebbre szabandó, a tantárgyak arányosabban osztandók be, az órák száma kevesítendő, a szak és osztályrendszer egyesítendők. Maga részéről a gimnázium feladatát abban határozza, hogy az a test és lélek öszhangzatosan kifejtése által a növendéket emberré képezze. Kezdi a tanulást a 10, s végzi a 19—20. évnél, mihez képest a gimnáziumi pálya hosszát 9 évben állapítja meg. A tudományok fajait a lelkitehetségek természetéből hozza le: azok a már ismert humanisztikai és reáltanok. A tanulásban két folyamot, fokozatot különböztet meg: alsót, hol az érzelem, emlékezet s képzelet működik, mely a reáltanokra nézve anyaggyüjtés, a nyelvekre alakok ismerete; felsőt, hol az érzelem, ész és akarat a tényezők, mely a nyelvekben irodalom, a reál ismeretekben lényeg és rendszer, mind kettőben pedig filozofiai irány által nyilatkozik. Az alsónak határai az I—VI. a felsőéi VII—IX. osztályukban szabja ki. Egyuttal arról is széll, hogy mindenik évben, a lélek tehetségei fejlésének fokozatához képest, melyik tudománynak kell tulsulylyal birnia**). A tanítási rendszerre nézve az alsó szakaszban az osztály, a felsőben a szakrendszer mellett nyilatkozik. A tanitási órák számát a növendékekre 20—25-ben, a tanárokra nézve 16-ban szabja meg. A tudományoknak osztályok szerinti részletezése iránt nagyon átalánosan fejezvén ki magát, miután e tárgyban Sebessi által határozott nyilatkozatra széllittatott volna fel. Válaszában adja elő véleményét. E beosztás, mint már emlitém, két ciklusra oszlik, alsóra és felsőre. A felső ismétli az alsónak tanulmányait, avval a különbséggel,

*) Az elsőt a 33. szám, 1048. hasábja, a másodikat a 37: 1195-amannak cime: Egy protestáns gimnázium terve; ezé: Válasz Sebessi János nevelő urnak.

**) Igy I: latin; II, V, VI: magyar; III. IV: német; V. VI: görög I, III: történet; VII, VIII: mértan; VIII: természettan. A kombinációban csak az a feltünő, hogy az I-ben a latin is, a történet is, a III-ban a német is, a történet is, az V. VI-ban a magyar is, a görög is, a VIII-ban a mértan is, a természettan is, tulsulyt kap. De melyik már az igazán domináns?

hogy a IX.ból a nyelvek és irodalmak kihagyattak s helyette a filozofia van behelyhezve. Tagadhatatlanul egyszerűbb a Sebessi berendezésénél; de itt sincs mindig elkerülve a komplikáltság a kapcsolatban pl. midőn a VIII. osztályban természettan és vegytan egymás mellett tanitatnak; a vallástan sehogy sincs helyes alapból, s menetellel berendezve stb. Ezeken kivül kifogást kell tenni, mint kürölményeinkhez mérten nagyon költségesnek látszó azon volta ellen, hogy a tanár számot 8—9, illetőleg 13—14-re emeli fel, a mi erszényünk által csakugyan nem volna megbirható. *) Annyi igaz, hogy az elméleti fejtegetések szépek különbek mindenesetre, mint a gyakorlati kivitel.

3. Az érdemes veterán Tatai András *) a protestáns iskolai szervezet eszméjét a magyarországi ős protestántizmus világánál szemlélvén, miután annak sarkkörét az autonomiában találja, innen azt az igazságot vonja ki a gimnáziumi rendezetre nézve, mely szerint mitte sapientem et nihil ei dixeris, következőleg mondjuk meg ugyan az alapelveket, melyek legyenek mindenütt azonok, de a részletes kivitel bizassék az egyházi kormányokra, s mindenik a maga belátása és helyi szükségeihez képest fejtse ki, részletesse azokat s alkalmaztassa saját kebelebeli iskoláira. Mert, nem is ellenkezik, ugymond semmi inkább az autonomiával, mint az a minden részletekre kiterjeszkedni akaró szabályozás, mely lenyügzi a körülmények szerint intézkedni, módosítani, a főcélt azokhoz képest elérni akaró szabad munkásságu észt, rabszolgává, vagy legalább géppé alacsonyítja le a férfiui önállóságra hivatott keresztyént; s azzal végzi: malo inqietam libertatem, quam tutum servitutem. (Kétségkivül szép elmélet: de mikor gimnáziumról van szó, ép azért nem lehet hasznát venni, mert nagyon sokat állít. Ismerték ez igazságot apáink is: mégis irtak egész a legkisebb részletekig menő utasításokat az iskolák számára, azért senki,

---

*) Mint nevezetességet emlitem, hogy a német nyelvnek nem szab órát. Azt, ugymond, gyakorlatilag s külön órákon kell tanitani. Legfeljebb a 8. 9. osztály vehetné fel tudományos tárgyalás végett. A földrajzot, mint önálló tant nem adja, hanem mint segéd tudományt a történelembe bele olvasztja.

**) Prot. E. I. lap 35. 36. 37. számaiban. 1860.

ki a szerint tanított, nem alacsonyult géppé). Ezután előadja, miféle iskolai intézeteink voltak nekünk reformátusoknak hajdan; megdicséri a tanárok buzgalmát, azt a „non iners, pauperque voluntas"-t, *) elmondja különösen a gimnáziumokról, hogy azoknak az egyetemes humanisztikai miveltséget megadni volt rendeltetése; elutasítja a reáliákat az ipariskolákba, s legfeljebb a legalsóbb osztályokban enged nekiek helyet; mert félő, ugymond, hogy ha vegyítünk, gimnáziumaink sem ipar, sem tudós tanodák nem lesznek. Mindezek után végül ily rendezetet ajánl:

a) Álljon a gimnázium három szakaszból: 1. Progimnázium, 2. Gimnázium, 3. Gimnázial-liceumból, számítva mindenikre 3—3 évet.

b) A progimnázium legyen az, a mi régen Debrecenben a három alsó latin osztály. Ide beveszi a reálékat is. Legyen három tanár, ha nem telik, kettő, kik kurszus szerint tanítsanak; de egy osztályban csak egy.

c) A gimnázium legyen az, a mi régen a novicius rhetorika és két humanitás Debrecenben. Három tanár, osztályrendszer szerint; ha nem telik, egy is elég. De a kevés reáléra és német nyelvre egy szaktanárt külön kell állítani.

d) A gimnáziale liceum mint a régi három évi bölcsészeti tanfolyam, annyi szaktanárral a mennyi telik.

Mit, mennyit, mikép kellene aztán ezekben tanítani: azt intézzék el a pátronátusok.

Ennyi az egész, nem több.

4) Terray Károly a magyarhoni protestáns gimnáziumok rendezése címü cikkelyében **) előre bocsátván, azt, hogy az osztrák organizáció a korunkban legtökéletesbnek tartott szász-porosz tandrendszer nyomán készült, hogy maga a miniszteri előbeszéd biztosítást ad a

*) Mint tüneményt emliti fel Hari Pétert, ki Szigeten a nemzeti osztályokon felül, minden tudományokat egy maga tanitván, lelkészképes ifjakat is bocsátott ki keze alól. Tévedett az érdemes cikkiró. Hari egyedül az akadémiai (filozofiko-theologiai) osztályban tanitott, ott sem maga, hanem mindig másod magával, ki filozofia professzora volt. A latin és nemzeti iskolákat, mint másutt, végzett diákok oktatták. Hari studiorum direktor volt felettök, mint a neveléstannak is tanára.

**) Prot. E. I. lap, 37. szám, 1197. hasáb.

felől, miszerint a gimnáziumok szervezetében a javításnak, változtatásnak, ha az szükségesnek találtatik, fenn van hagyva a lehetség: kimondja várakozását a protestáns egyházról, hogy e körülményeket felhasználva, igyekezzék az Entwurf alapján gimnáziumai számára oly tanszervezetet késziteni, mely mind elveiben és részleteiben, mind alkalmazásában minden részről kielégítsen. E szavakból kitűnik, hogy Terray tulajdonkép nem akar többet, mint az Entwurfot idomítani körülményeinkhez. E módosítások lennének

a) filozófiának, magyar történelemnek, statisztikának s földrajznak nagyobb mértékü előadása.

b) a négy alsó osztályban osztályrendszer szerinti tanítás, mivel itt a tanár még nevelő is.

c) A tanárok száma kevesbíttethetik, ha némely tudományok közösen adatnak kurszus szerint kétkét osztálynak.

d) A tudományok beosztása majdnem az, a mi az Entwurfban. Változtatás a történelem és bölcsészetre nézve van és az I. II. osztályi természetrajzra. A bölcsészetből felveszi az egész rendszert a VII. és VIII-ba. Az alsó szakaszbeli történelem részletei meg vannak szakgatva; bár az egynemü részletek bizvást maradhattak volna egy folytában. *)

A nyilvános lapok utján való ezen tájékozódások ideje alatt megtartatott Pápán, ápril 13. s azt követő napjain a népiskolai választmány kitűzött ülése: abban az lett a megállapodás, hogy még az 1860. év folytán tartassék egy közös tanári értekezlet Pesten, a négy szuperintendenciabeli minden fő és közép iskolák tanárai résztvevése mellett. Ott vétessék vizsgálat alá a debreceni tanárok által készített gimnáziumi tanterv, a különböző iskolák tanárai által tett észrevételekkel együtt s ezek nyomán, ez értekezlet

*) Kezdett volt a debreceni tanári kar nehány tagja is egy cikk sorozatot a Prot. E. I. lap 27 számában: de csak a külföldi gimnáziumokat ismertető rész jelenhetet meg. A másik, melyben arról adták volna elő nézeteiket: micsodák a mi gimnáziumaink irányában a reformált egyház alapelvei és nemzetiségünknek kivánalmai? mint tudom, a szerkesztőséggel támadt némi differenciák miatt maradt el. Itt azon elvekről akartak nyilvánosan számolni, a melyeket követtek azon munkálat készitésében, melyre őket a Patakon tartott Népiskolai választmány megbizta volt.

állapítson meg s készítsen egy átalános tantervet, mely aztán mint ilyen terjesztessék a népiskolai választmány elé, s ennek véleményével kísérve az egyházkerületek kormányzó tanácsaihoz. Pótlék utasításul adatott még, hogy az értekezlet terjeszsze ki figyelmét a gimnáziumi osztályokon felül eső karok, valamint a népiskolai tanítóképezdék dolgaira is, s ezek szerkezete iránt is adjon véleményes javaslatot.

Az értekezlet határnapjául szeptember 20-ka állapíttatván meg, a különböző iskolák tanárainak meghivása a dunamelléki szuperintendens Török Pál urra bizatott.

XX.

Tizenhét iskola képviselteté magát az értekezleten. Azok s a képviselők nevei e következők:

1. Csurgó: Sarkadi Károly lelkész, mint felügyelő.

2. Debrecen: a) az akadémiából: Menyhért János, Veress László; b) a preparándiából: Lengyel Zsigmond; c) a gimnáziumból: Imre Sándor.

3. Gyönk: Menyei János.

4. Halas: Gál Lajos.

5. Holdmezővásárhely: Kiss Gusztáv.

6. Kecskemét: Pólya József.

7. Kisujszállás: Győri Lajos lelkész, mint felügyelő.

8. Nagykőrös: a) a gimnáziumból: Warga János; b) a preparandiából: Nagy László.

9. Kunszentmiklós: Gyenes József.

10. Losoncz: Kis Gábor lelkész, mint felügyelő.

11. Miskolcz: Pásztor Dániel.

12. Pápa: a) az akadémiából: Kerkapoly Károly; b) a gimnáziumból: Csepely Sándor.

13. Pest: a) az akadémiából: Dr. Ballagi Mór, Peti József; b) a gimnáziumból: Gönczy Pál.

14. Rimaszombat (egyesült prot. g.): a) az ágostai h. v. részről: Fábri István, Terray Károly; b) a helv. hitv. részről: Baksai István, Miklovics György.

15. Sárospatak: a főiskola részéről együttesen: Csoma Mihály, Zsindely István.

16. Sziget: P. Szathmáry Károly, Szilágyi István.

17. Tur: Bihari Imre. *)

Az értekezlet a pesti református paplakon, szeptember 20-dikán, délelőtt 10 órakor nyittatott meg szuperintendens ft. Török Pál ur által. Megnyitó beszédében meleg szavakkal üdvözlé az egybegyült képviselőket, s hogy az összejövetel célját a tanácskozandó tagok, a történeti előzményeknél fogva is, tisztán láthassák magok előtt, felolvasá a népiskolai választmány Sárospatakon, 1859. évi oktober 30-án tartott ülése jegyzőkönyvének azon pontját, melyben a tiszántuli egyházkerület debreceni főiskolájának két tanári kara fölkéreték, hogy a célra nem vezetőnek bizonyult miniszteri gimnáziumi tanterv helyett, egy e tárgyra vonatkozó ujabb javaslatot készítene, mely a négy egyházkerület főiskolai tanári karaival véleményadás végett közöltessék, s az igy véleményezett tanterv az 1860. ápril 14-én Pápán tartandó egyetemes választmányhoz, ettől pedig az egyes kerületekhez terjesztessék. Felolvasta továbbá, a csakugyan Pápán 1860. ápril 13. s több ezt követő napjain tartatott népiskolai választmányi ülés jegyzőkönyvének e tárgyra vonatkozó pontját, mely ez ügy felett tanácskozást egy köztanári értekezlet elébe véleményezá bocsátandónak. Fölemlítvén végre, hogy a debreceni tanári kar a rá bizott tisztet csakugyan elvégzé, hogy az általok készített munkálat a főiskolák tanári karaival közöltetett s ezek megjegyzéseiket kétség kivül meg is tették: kijelenti, hogy ez értekezletnek rendeltetése már most a gimnáziumi rendezés iránt, az említett alapok nyomán tanácskozni, s egy célirányos tanulmányi szervezetet megállapitani.

Válaszbeszédet a képviselők részéről Warga János, mint legidősb tanár tartott.

Az értekezleti tagok személy szerinti egybeirása megtörténvén, a ft. szuperintendens ur előadá, miszerint avégett, hogy a tanácskozás megkezdethessék, rendszeresen folytattathassék és kellő sikerrel végeztethessék, szükség az értekezletnek elnököt és jegyzőket választania. Elnökül ft. Török Pál ur választatott; jegyzőkül Szilágyi István és Zsindely István. **) Az elnök szabadkozott ugyan e vá-

*) A szathmári gimnázium személyesen nem képviseltethetvén magát, az igazgató Bartók Gábor irasban küldte be véleményét.

**) Nagy kár, hogy az elnökség vagy az értekezlet Naplóvi-

lasztatás ellen, előadván, hogy ő egyhazkerületi elnök is, de elnöke azon népiskolai választmánynak is, s e mind két testület itélő s határozói joggal van felruházva a készítendő iskolai tanterv felett. Az értekezlet azonban még szerencsét látott e konjunkturában, a mennyiben hallója lehetvén a választott, a tanácskozás közben felmerülendő véleményeknek, nézeteknek, azokat az elkövetkezendő alkalmakkal annál körülményesebben tolmácsolhatja, mint ezt egy rövid fogalmazatu jegyzőkönyv tehetné. S erre fel is kéretett.

Konstituálva levén a gyülés, az elnök következő tartalmu előadást tett: különbözők a tanításnak azon ágazatai, melyek javításáról véleményt adni e tanácskozmány egybejött. A theologiai, filozofiai, képezdei s gimnáziumi szakok iránt egyképen utasítva van. Mindezek között legfontosb a gimnázium ügye, mint oly institutumé, mely mindnyájokra nézve közös alapintézet. Mint ilyennek mindenik szakra, de a többieknek is ahhoz képest, a mint egymás felett állanak egymásra, a szakadatlanság és egymásból folyamás elvénél fogva oly befolyása van, hogy méltán követelheti a felsőbb az alsótól: mily képzettségüek legyenek azok a növendékek, kiket ez, amannak oktatása s vezetése alá bocsát. Ehez képest két irányát látja előadó a munkálkodásnak: a) egyik: kifejezni, mit kiván valamely szak a vele alulról közvetlen kapcsolatban álló intézettől? egyszersmind, hogy részint önállólag, részint e felsőbb szak kivánalmához képest mindenik szak miképen ohajtja magát rendezni?; másik, hogy a mennyiben minden felsőbb institutumnak a gimnázium az alapja, s tulajdonképen csakis ennek rendezete végett hivatott egybe az értekezlet, közelebbről ennek miképleendő alkotása iránt tanácskozni. Szóló az elsőt látná ugyan célirányosbnak, s indítványoz is a szakokhoz képest három választmányt kiküldetni; ha azonban a többség a gimnáziumi ügyet ohajtja most mindjárt felvétetni: azt tűzi ki tanácskozás tárgyaul.

A nyilatkozók a gimnáziumi ügyet kivánják.

Elnök a gimnáziumi ügyet veszi fel, s a tanácskozás tárgyául felteszi először is annak meghatározását: Mi a gimnázium célja?

---

vőkről is nem gondoskodott. Az elmondott nagy fontosságu beszédek megérdemlették volna hogy fenmaradjanak.

A tárgyalást Warga János (Kőrös) kezdte meg, fejtegetvén a gimnáziumi oktatás célját, s alanyi szempontból indulva ki, azt az emberi három főtehetség kifejtésében s megerősítésében állapitotta meg, hogy ekép a növendék képessé tétessék a szaktudományok sikerrel leendő hallgatására. E három főtehetség pedig a gyermek fejlődésének három külön egymás felett álló stádiumát jellemezvén, ehez képest a tudományok beosztásában szinte e szempontokat kivánja megtartatni. Több következő szólók után Ballagi M. (Pest), egy rövid pillantatot vetvén a közelebbi évek alatti munkásságára gimnáziumainknak, azt a hiányt fedezi fel, hogy a mennyiben a legfelsőbb osztály után a növendékek közvetlenül a theologiára léptek át, e tanosztály kivánalmaihoz képest nem találták azokat mindig kellő készültségüeknek, különösen azon tudományokban, melyek a theologia sikeres tanulmányozásával közvetlen kapcsolatban vannak. Igy pl. a szentkönyvek ismerete, a latin klasszikum studium fogalmazási ága nagy mértékü hiányosságot, sőt hátramaradottságot mutattak. Kerkapolyi K. (Pápa), egy lépéssel tovább menve, az iránt emelt panaszt, hogy a filozofiai tudományok háttérbe szoríttattak s protestáns növendékeink, kik világi pályára léptek, a tulajdonképi bölcsészetet teljesen nélkülözve kényteleníttettek ott hagyni elébb a gimnáziumot, azután a jogakadémiát is, a hol többé semmi filozofiai tudománynak helye nincs. A sérelmek s e hiányok fölemlítésétől szónok egy diverziót csinált; elhagyván t. i. a kérdést, mely kitüzve volt, hogy a gimnáziumok célja határoztassék meg: azt a véleményét fejezte ki, mely szerint bajainkon csak ugy segíthetni gyökeresen, ha megválva az eddigi tértől, visszamegyünk a régire, visszaállítjuk a hat osztályu gimnáziumokat, s a filozofiai tanfolyamot ugy, mint ezek 1848. előtt voltanak. A kérdés igy átforditása, még inkább pedig azon intenció, mely mind ezen, mind a Ballagi szavai némelyikéből kitünni látszónak vétetett, mintha, ha van hiány, s nem elég foku előmentség itt ott egyes iskoláknál némely tudományokra nézve, az a tanároknak volna egy részt felróható, izgalmat keltett, s folyt ettől fogva a tárgyalás nem a kitűzött kérdésről, hanem mellékes dolgokról, melyek leginkább a tett kriminációkra szolgáltak válaszul, ugy any-

nyira, hogy mentül tovább haladt a vitatkozás, annál messzebb tünt még árnyéka is az elnökség által kitűzött kérdés tárgyalásának. Közben Peti József (Pest) tesz szót s kéri az elnököt, hogy miután a hat osztályu gimnázium mellett szólók után, ellene senki sem nyilatkozott, mondana határozatot.

Elnök. E szerint a szólók a hat osztályu gimnázium mellett volnának. *)

Az elnöki kimondás a tanácskozók nagy többségére erősen hatott s még azokat is, kik eddig nem szólottak, s inkább csak tájékozólag tartották magokat a vitatkozók közt, nyilatkozni kezdettek. Leghatározottabban szólott Csoma M. (Sárospatak). Küldői elismerik, ugymond, a jelen gimnáziumi rendszer hiányait s törekedtek is azon javítani, protestáns jogaiknál fogva lefolyt évek alatt is. De a hiányt főkép abban találják, hogy az Entwurf szerint szervezett gimnáziumi oktatás még 8 évével sem elegendő arra: hogy protestáns ifjainkat kitűzött szakpályáikra (theologiai, jogi) kellőleg kiképezze, melyen minden áron javítani akarnak s a theologiai szakig a tanfolyamot legalább 10 évre szaporíttatni kivánják. **)

E beszéd után a tanácskozás némileg társalkodási jellemet kezdett magára venni, egy helyen egyik, más helyt másik ágáról folyván a fölvetett eszméknek a vitatkozás. Annyi tisztán látszott, hogy a vélemények már meghasonlottak, s egy pont köré gyüjteni azokat mindinkább nehé-

---

*) Észrevehette az olvasó a furcsa konkluziót. Elnök: kitűzte tárgyalásul: Mi a gimnázium célja. Határozat: A gimnázium czélja, hat osztály. Ez tény. Minek kelljen tulajdonitani ezen oldalcsapását, a tanácskozás menetelének: nem keresem. De, hogy magok, a kik ide csavarodtak át, érezték, mikép venné ki magát e passzus a jegyzőkönyvben, onnan bizonyos, mert midőn szó tétetett felőle, helyesnek látták, hogy kimaradjon s felőle emlités se tétessék. A minthogy oda nem is jött be. Sz. I.

**) A tiz évet azonban sem küldői, sem szóló, nem gimnáziumi, tanfolyamnak, hanem küldőinek többsége kettőt; szóló pedig ha szinte akkor nem fejezte is ki, még többet kivánt a tiz évből filozófiai tanfolyamnak különiteni el, mivel véleménye szerint egyéb a tudományos képzésre vonatkozó érveken kivül, a később szükségesképen bekövetkezni kellő jellemszilárdságnak s önálló szabad gondolkodási s cselekvésre elhatározó képességnek rovására nyujtatik nagyon hosszúra a gimnáziumi, mindenesetre az ifjuság nagyobb függését, s a tanár közvetlen vezetését igénylő, oktatás. Szerk.

zebbé lett. Végre is az elnök szólt közbe: Ime oda jutottunk, mit először is indítványozék. Mindenik szak embereinek vannak egymástól követelni valóik, különösen követelőleg áll pedig majd mindenik rész a gimnázium irányában, mely követelmények pontjai, hogy határozottan formulázva nincsenek; ott látom a divergenciákat sarkallani. Megujítom tehát indítványomat. Küldessék ki három választmány, a három szak szerint, formulázza mindenik a maga állását, s azt, mi igényei vannak a sorban alatta álló intézetre nézve. S ha e munkálatok elkészültek: akkor vegyük őket teljes ülésben tanácskozás alá.

Az indítvány elfogadtatott.

A választmányok ekképen neveztettek ki:

a) A theologiában: Ballagi Mór, Győri Lajos, Kiss Gábor, Peti József, Sarkadi Károly.

b) A filozofiában: Csoma Mihály, Kerkapoly Károly, Terray Károly, Warga János, Veress László. *)

c) A képezdében: Günczy Pál, Lengyel Zsigmond, Nagy László, Zsindely István.

d) A gimnáziumban: Baksai István, Bihari Imre, Csepely Sándor, Fábri István, Gal Lajos, Gyenes József, Imre Sándor, Kiss Gusztáv, Menyei János, Miklovics György, Pásztor Dániel, Pólya József, Szathmári Károly, Szilágyi István.

Az elnök átadja a gimnáziumi választmánynak a debreceni tanárok által készített ismeretes tantervet, azzal a megjegyzéssel egyébiránt, hogy ahoz tartania magát nem szükséges.

Peti J. (Pest) kivánja, hogy a gimnáziumi választmány utasíttassék, miszerint tantervezetében a hat osztályon tul ne terjeszkedjék, mert akkor haszontalan munkát fog cselekedni. Nem fogadtatott el azon alapon, mert az ügykérdés az eredeti indítvány állapotjára tétetvén vissza, igy az elnöki kimondás megszünt kötelező lenni: különben is, ha a többi szakok teljesen szabad kézzel vannak kibocsátva, nincs miért ezt a szabadságot csak a gimnáziumi választmánytól tagadni meg. Egyébiránt ott lesz a közülés, akkor megmondhatja kiki véleményét felőle.

*) Az olvasó észre fogta venni, hogy itt a filozofiai kar, már ugy szerepel, mint tényleg fenálló institutum. Sz. I. 1)

1) Szerintem csak ugy mint melynek egy prot. főiskolában szükségesképen felállittatnia kell. Szerk.

XXI.

A gimnáziumi választmány még az nap, szeptember 20-án megkezdette munkálkodását, s folytatta azt a következő 21-dikén is, az ügy minden ágának teljes komolyságu tárgyalásával.

Elnökké Szilágyi István, jegyzővé Csepely Sándor választattak.

Az ülés kezdetén Pásztor Dániel előadja, melyszerint, ámbár a mai közülésben az elnökség által az mondatott ki, hogy a választmány a debreceni tanárok által készített tantervhez magát tartani nem köteles; de a mennyiben Imre Sándor, a debreceni gimnázium képviselője betegsége miatt gátolva van a tanácskozásokban részt venni: ennél fogva, hogy e tanoda véleménye mégis kihallgattassék, méltányosnak látja, hogy a debreceni terv illető cikkelyei, a különben szabadon felteendő tanácskozási pontokra vonatkozólag felolvastassanak, s a debreceni szavazat legalább e szimbolum által gyakoroltassék. Elfogadtatott, s szóló bizatott meg a koronkénti felolvasással.

Követvén a tanácskozás menetelét, kijelölöm a pontokat, melyek tárgyalás alá vétettek; azután elmondom az irántok tett nyilatkozványok tartalmát, vezéreszméit s a megállapodást, a mint az mindenikre nézve kimondatott.

A) A gimnázium értelmezése.

A gimnázium értelmezésében a tanácskozások először is a körül folytak: mi szempontból kell azt tekinteni átalában, mint tanodát?

E kérdés eldöntésénél a szólók a helyzetből indultak ki, melyet az alsó és felső társaihoz képest elfoglal. Az előadások tartalma oda ment ki, hogy a gimnázium a tudományos képzés pályakörében középen álló intézet a népiskola s az akadémia között, melyek közül amaz átveszi a növendéket, megkezdi annak képzését, ez pedig bevégezi azt. E helyzeténél fogva, igy folytak tovább a fejtegetések, kettős rendeltetése van a gimnáziumnak, t. i. tökéletesíteni s tovább fejteni a növendékeket, kik az ele-

mi iskolából átjöttek, mind alanyilag azok tehetségeit, mind tárgyilag a közlendő ismereteket tekintve, s ekképen előkészíteni őket az akadémiai pálya tanulmányai hallgatására, közölvén a növendékekkel mindazon ismereteket, melyeknek tudásától az e téren előadatni szokott szaktudományok sikeresen tanulmányozhatása föltételeztetik.

Egyik előadó megjegyezte, hogy mivel a gimnáziumi növendékek között tapasztalás szerint nem kevesen szoktak lenni, kik egy vagy más körülménynél fogva nem lépnek át az akadémiai pályára, hanem a gimnázium végeztével vagy magánéletbe vonulnak vissza, vagy a tudományostól eltérő életnemet választanak: ennél fogva helyesnek látná, ha ezekre való tekintetből a gimnázium bevégző tanulási szakasznak vétetvén, az oktatás menete oly formán rendeztetnék, hogy e középrenddé kilépendők neveltetése minden tekintetből oly egész és bevégzett lenne, legalább viszonylag, a mint ez az alsóbb fokon a népiskoláknál megállapítva s életbe léptetve van.

Ez indítvány alkalmat szolgáltatott nyilatkozni a felől; miben határoztassék meg feladata a gimnáziumnak, mint a kitűzött helyzeti határok közt, mégis önálló intézetnek?

A nyilatkozatok középpontját azon elv fejtegetése képezé, hogy a jól rendezett gimnáziumok nemcsak tanító, hanem nevelő intézetek is, különben a célnak meg nem felelnek, ugyhogy azok munkássága ez alapon a nevelve oktatás és oktatva nevelés, mely két irány egymást áthatva, tudományt és növendéket együttesen, egyszerre illet. E tekintetből három feladata lesz a gimnáziumnak: testi, mely megőrzi a test épségét s azt ügyesíti; jellemi, mely képezi, fejti s erősíti ezt azon irányban, hogy a növendék mind izlését, mind erkölcsét, mind vallásos érzését tekintve, a szép, jó és szent iránt kellő fogékonyságuvá tétessék, akaratában, cselekedeteiben megfeleljen magaviselete a társadalommal s egyesekkel szemközt e fogalmaknak; szellemi, mely a lelkierők kimüvelése által a gondolat-, természet- és polgári világban élni, hatni képessé tegye a növendéket mind elméletileg, mind gyakorlatilag.

Ez a gimnáziumnak átalános emberi feladata.

A kitűzött pont feletti tanácskozás másik ága azon kérdés körül forgott: elég-e, ha a gimnáziumi oktatás csupán az átalános müveltségi követelményeknek kiván megfelelni?

Nem elég, volt az átalános vélemény. Hiszen az osztrák Entwurfnak épen az az egyik sarkalatos hiánya hozzánk mérten, mert polgári önlétünket teljesen semmibe sem vette, sőt az egyes közhatósági organumok ezt még az egyházi irányban is igyekeztek, minden protestáns jellemünk ellenére fentartani, s e külön szinezetet elhalványítani. Pedig a nevelő intézeteknek, s igy a gimnáziumoknak is, vannak épen rendeltetésökből folyó különös kötelességeik, melyeket, ha a célnak, a miért felállíttattak, megakarnak felelni, teljesíteni, az egyetemesen felül is még, tartoznak. A növendék ugyanis, nem csupán ember a szó széles értelmében, nem kozmopolita: hanem vannak különösebb viszonyai is, melyekbe őt a társadalmi rendezet helyheztette. Ily viszony név szerint, hogy ő tagja valamely nemzetnek, tagja valamelyik egyháznak a fenállók közül. Ha azért a gimnáziumok, az átalános irány mellett a társadalmi nevelés külön elveit alkotásban, kivitelben szem elől tévesztik, rendeltetésöknek, mert alapjok a társadalmi szükségben nem gyökeredzik, egészben meg nem fognak felelni. Ellenben ha ez elvek jogosultaknak ismertetnek a közoktatásban: akkor a növendékek az egyetemes emberi képzettség mellett, birnak öntudatával a nemzeti és egyházi önálló életnek is, azt szeretik, ahhoz ragaszkodnak sat. sat.

Kimondatott: mint akármely tanintézet, ugy a gimnázium is csak akkor életre való, ha igy van kapcsolatban az élettel, igy olvasztja össze magában az emberi, nemzeti és egyházi elemeket, irányokat s szellemet, mert csak ekkép vannak benne az életben, nem pedig kivül annak társadalmi körén.

E szerint e választmány oly gimnáziumot ohajt, mely az emberi átalános müvelődés föltételein felül még magyar nemzeti és protestáns külön társadalmi kivánalmainkat is kielégítse, s melyben ne csak embereket neveljünk az emberiségnek, hanem ugyanazokat magyar és protestáns érzületű hazafiakká s egyháztagokká is képezzük.

B) Mikép valósithatja hivatását a gimnázium?

Kétségkivül, így tette tájékozó előadását az elnök, oktatás és nevelés azon eszközök, melyek a tanár rendelkezésére állanak, s e kettőt kell tennie, hogy azon cél, mely

a gimnáziumok működései elébe kitűzetett, eléressék. Az ismeretközlő oktatás eszközei a tudományok s ezek sorozatát a lelkiképzés határainak figyelmes áttekintése mutatja ki.

Kör, nem és ágazat szerént a gimnáziumi tantárgyak sorozatát következőkben állapította meg a választmány:

1. **Vallástudományi kör.** Átalános keresztyén és különös protestáns k. vallás és egyháztan. a) tanítmányban (hittan, erkölcstan). b) intézményben (kultusz, egyházjog). c) történetben (vallás és egyháztörténet).

2. **Nyelvek és irodalmak köre.** a) Ó klasszikus ág; tehát aa) latin nyelv és irodalom. bb) hellen nyelv és irodalom. b) Élő nyelvek ága; tehát aa) magyar nyelv és irodalom. bb) idegen nyelvek közül α) német nyelv és irodalom. β) francia (s angol) nyelv.

3. **Természeti tudományok köre.** a) Mennyiségi irányban (mathesis) aa) számtan, bb) tértan. b) Milyenségi irányban aa) tárgyak tana (természetrajz), bb) tünemények tana, még pedig α) külsőké: természettan (fizika), β) belsőké: vegytan.

4. **Történelmi tudományok köre.** a) Földrajz, mégpedig aa) egyetemes világ földrajz, bb) hazai földrajz. b) Történettan, mégpedig aa) állam történet, u. m. α) világ történet. β) magyar történet. bb) müveltség története. c) Államtan (statisztika), mégpedig aa) átalános sat. bb) magyar föld statisztikája.

5. **Bölcsészeti tudomány kör** a) Gondolkodástan. b) Lélektan. c) Műbölcselet.

6. **Testgyakorlati kör.** a) Átalános testgyakorlat. b) Különösebb ágai a testgyakorlatnak.

7. **Zenei kör.** a) Ének léstan; mégpedig aa) egyházi énekág, bb) világi énekág. b) Zene, egy vagy más ágban.

8. **Rajzolási kör.** a) Sajátképi rajz, mégpedig átalános és különös (p. o. építészeti, iparos sat.. b) Szépirás, az élet szükségeihez alkalmazva, magyar és német.

Hogyan értett a választmány az iránt: mimódon lehessen ez ismereti tárgyaknak még egyetemesb természettel biró ágait is a külön nemzeti és protestáns célokra felhasználni: nem tartom feleslegesnek a nyilatkozatok ide vágó nevezetesb pontjait röviden feljegyezni.

A kimutatott tantárgyak között, igy szól az egyik elv, vannak olyanok, hol az egyetemesből organikus menetel utján, mind nemzeti, mind egyházi irányban kifejlődik a külön tudomány ág. Igy p. o. a vallási tudományok egyik ágát teszi a protestáns egyház és annak tudományának sat. ismerete. A történelmi tudományok közt ott van a haza földrajza, államismérete és történelme, a protestáns magyar egyháznak története, mind tisztán történelmi, mind jogi szempontból. A nyelv és irodalmi tudományok egyik ágazatát teszi a magyar nyelv és irodalom, ugy a mint van, s a mint hajdan volt.

A mely tudományok, e tekintetből merevebb természetöknél fogva külön ágat nem bocsáthatnak magokból, ott a szemlélet és alkalmazás fogja őket a hazai térre átvezetni s ez által mozdítani elő a haza ismeretét. Ilyenek a természetrajz egyes ágazatai.

A hol ez sem lehetséges: ott a gimnázium a tárgyalás mód szellemét és irányát veszi segítségül, mely alkalmazva, s igy indirekt úton hat s fejt hazafiúi érzelmeket, indít kegyeletre hazafi s vallásos erények iránt. Ilyen az ó klasszika irodalom egész mezeje.

A testügyesítő körben a zëne minden bizonynyal ugy egyházi, mint nemzeti szempontból kétségtelen tényező.

A jellemképződés mind e faktorok összehatásának eredménye; s valamint van magyar és protestáns jellem tényleg: ugy lehet jövőben is oda munkálni a nevelő oktatásnak, hogy azok ezutánra is megőriztessenek és fenmaradjanak.

Mind ezek középpontjává teszi pedig a választmány a tanárszemélyét, kitől, mint növelőtől várja az ügyes pedagógiai tapintatot a fegyelem kezelésben, az ügyszeretetet, folytonos figyelmü őrködést, részrehajlatlanságot, igazságos elismerését a törekvésnek, s azt a képességet, hogy tudjon hatni a szépnek, jónak, szentnek éreztetése és ismertetése által a kedélyre és akaratra.

Itt van helye megemlítenem az okot, melyből indult ki a választmány, midőn az éthikai irányu tudományok mellé a reáliákat is felvevén, kijelentette, hogy az általa véleményezett szellemű gimnáziumban az ifjúság képeztetése a humanizmus és realizmus egyesült irányában történik. T. i. a humanisztikumok, különösen az ó klasszika irodalom

már hisztóriai jogosultságánál fogva is, oly jellemző lényeges részei a tudós gimnáziumnak, hogy ezek hiányában megszünnék az olyan lenni; ellenben a reáliák kirekesztésével elvesztené maga alól az élet s társadalom földét, melyben kell pedig állania, ha annak számára hasznavehető növendékeket akar képezni. Azonban ez egyesités által, kijelenté a választmány, nem szabad szintelenné válnia s határozatlanul ingadozóvá lennie sajátlagos rendeltetése iránt, mely már a történelmi kifejlődésnél fogva is inkább a humanizmus felé hajlik, minek ennélfogva meg van a maga történeti joga. E három pontban mondta pedig ki a választmány az egyesülés módját:

a) A nyelveket hozza a tanár kapcsolatba az élettel, azaz az életnek tanítsa őket, részint közvetlen használatra, részint, hogy az irodalom termékei által a növendék jelleme képeztessék.

b) A reáliák rendeltessenek alá egyrészt a formális képzés elvének; azaz a gyakorlatiasság behozása mellett nem kevesb suly fektettessék arra, hogy azok előadása ne csupán ismeretközlő legyen, hanem képző is, képzője a lélek tehetségeinek s eszközlője azok hármóniás kifejlődésének.

c) Az összes időnek, mely a növendékek valamelyik osztályának képzésére s oktatására van szánva, $^1/_3$-da fordíttassék a reáltanokra, $^2/_3$-da a humanisztikumokra.

C) A tudománykörök, nemek és ágak méltatása a felveendő részletek mennyiségére nézve a gimnáziumok egyesült humanisztiko reál szempontjából.

Miután a gimnáziumban előadandó tudományok sorozata megállapíttatott: tekintvén azoknak ágak szerint nem kevés számát, helyén volt azon többek által tett észrevétel: miképen fog e tetemes mennyiség ugy beosztathatni, hogy a reáliák részletes volta mellett el ne veszítse a gimnázium felállított tulnyomólag humanisztikai jellemét? méltó levén az az aggodalom, a mi nyilvános lapokban is helyt talált, hogy igy mind két iránynak eleget akarván tenni a gimnázium, majd egyiknek sem fog kellő eredménynyel megfelelhetni.

Az eszmék kicserélése után a nyilvánított vélemények egyeztetésénél fogva, (arra nézve, hogy a kitűzött tudományágak közül csakugyan egy sem hagyható el veszteség nélkül, egy volt az értelem), nem látta a kivitelt a választmány lehetetlennek, a mennyiben a tetemes szám csak az által s akkor lehet feltűnő, ha a kimutatott tudományok, alosztályaikkal együtt egymás mellett gondoltatnak, még pedig egymás mellett minden egyes tanosztályban, közelebbrül minden egyes héten, mint az összes tanítni valók legkisebb pályakörében. Azonban helyesen jegyeztetett meg, miszerint a pedagógiai szempont azt kivánja, hogy a beosztásnál, ne csak az egymás mellett, hanem az egymás után, sőt az egymásban lét elve is figyelembe vétessék, a mit nemcsak megenged, de sőt követel, nemcsak a növendék lelki fejlődése fokainak, hanem az egyes tantárgyak s azok ágazatainak természete is.

A megállapodás következő pontokban történt:

a) Egymás mellett csupán fő tantárgyak álljanak s adassanak elő. Ezt követeli az egyszerűség, ezt a tulhalmozottságnak elkerülése. Igy tárgyaltatnak egymás mellett a vallás; latin, hellén, magyar, német nyelvek s irodalmak; történelem, természettudomány, mennyiségtan, bölcsészet; rajz, szépirás, ének, gimnásztika; de nem adathatók egyidejűleg (azon egy héten) egymásból kiválasztva p. o. a természettan és természetrajz, világ és hazai történelem.

b) Egymás után kell jőniök

α) a tárgy természeténél fogva azon egyes kisebb tanágazatoknak, melyek egymással organice állanak kapcsolatban. Ily viszony van névszerint a természettudomány egyes ágazatai közt, a hol a természetrajznak (tárgy) meg kell előznie a természettant (tünemény); ilyen van a mennyiségtanban, a hol a számtan megelőzi a tértant, ha szinte azután kapcsolatosan mehetnek is.

β) pedagógiai szempontból egymás utánt követel a gyermeki tehetségek fejlődésének fokozata a fő tantárgyak némelyeire nézve. E név szerint az eset a nyelv és irodalom egész osztályában. Az anya nyelv ismérete már föltételeztetvén, legcélszerűbbnek látszik, ha lépcsőnként menne a szaporitásban, ez mindig csak egy egy ujnak hozzávétele által eszközöltetik. Ez lehet a viszony a földrajz

és történelemben. Elvképen az lett megállapítva: akkor hozni be uj tárgyat, midőn a növendék az elsőben már jól megerősödött, hogy egymás haladásának utjában ne álljanak.

c) Egymásba olvasztás jöhet elő a tanitás egyik vagy másik fokozatán, midőn valamely tanág önállását vesztve, valamely másik tanágba, részint segéd, részint organikus darab gyanánt bepótoltatik. Igy lehet a földrajzot beolvasztani a történelembe és viszont, igy a hazai és müveltségi történetet az egyetemes történelembe, igy a vegytant a természettanba, ásvány és növénytanba, földrajzot az állat s növénytanba sat.

Reméli a választmány, hogy ez elvek mind két iránynak eleget tesznek, s a mellett, hogy ily beosztással a gimnázium megtartja tulnyomólag humanisztikai jellemét, a reáliáknak is biztosít annyi helyet, a mennyi őket itt, mint nem sajátképi reáliskolákban megilleti.

D) A gimnáziumi tanfolyam tartamának években meghatározása.

Élénk és komoly fejtegetéseknek volt tárgya azt meghatározni: mily hosszú legyen a gimnáziumi pálya, hány évre terjesztessék ki annak határa?

Három szempontra vihetni vissza az előadásokat: lélektanira, mely a növendékek lelkitehetségeinek fejlődéséből indult ki, anyagira, mely a tudományok öszvegének számára s fontos voltára alapitá okoskodásait, történetire, mely a protestáns gimnáziumok multjának korszakonkénti eredménye után kivánt határozni.

A lélektani alapok fejtegetését a debreceni tanárok tantervjavallata ide vágó cikkelyérek felolvasása nyitotta meg. E terv szerint a gimnázium működése tárgyaul átfogja az emberi életnek azon szakaszát, melyben az, a kiképeztetésre legalkalmasabb, tehetségeire nézve legélénkebb, t. i. a gyermeki és ifjui kor azon részét, melyben még a különböző életnemhez vonzódás és kiváló hajlamok nem egész biztossággal ismerhetők fel, nem elkülönzötten fejtendők, de a mennyire lehetséges, öszhangzatban tartandók és képezendők. Ezen nézethez képest a gimnázium legcélszerűbben nyolc évre terjedhet, vagy nyolc osztályt foglal-

hat magában egy-egy éves tanfolyammal. Csepely S. (Pápa) onnan indult ki, hogy a gimnázium középtanoda, középen áll a népiskola és akadémia, közelebb a bölcsészeti tanfolyam között. Ha már tekintetbe vétetik, hogy az elemi képzés 10—12 év előtt be nem végezhető, az akadémiai bölcsészeti szellemű előadások szerénti szaktanulás 18—20 év előtt alig kezdhető meg a nélkül, hogy a felsőbb előadás eredménye ne veszélyeztettessék a miatt, mert a növendék tehetségei ez idő alatt még mindig a fejlődés idejében vannak, s megállapodottaknak azokat vagy épen nem, vagy csak a legritkább kivételek gyanánt lehet mondani: bizvást állítható, hogy a gimnáziumi pálya a gyermekkor felső éveit a serdülő egész kort s az ifjuság elsőbb esztendeit egészen magába tartozik foglalni. Ő ennél fogva kilenc évet ajánl a gimnáziumra; annyival inkább, mert abban a meggyőződésben van, hogy a tantárgyak felvett tömegét kevesebb időre nem is lehetne célszerűn beosztani.

A kilenc év ellen voltak ugyan ellenvetések: de abban az egész választmány egyetértett, hogy a tudományok tömege csakugyan nagy fontosságu körülmény, mely megérdemli, hogy a tanácskozók iránta figyelemmel legyenek. Különösen ki volt emelve a nyelvtudományok köre, s itt különösen az ó klasszikai ágazat, mely, ha tekintetbe vétetik, hogy csakugyan ők a gimnáziumnak sajátképi középpontja, s ha kivánjuk, hogy az a maga éthikai egész hathatóságában felhasználtathassék s gyümölcsöző lehessen a fiatal lélekre, méltán követel maga részére annyi tért s időt, a menynyire okvetlen szükség van, hogy a vele foglalkozás valóban hasznot adó legyen. Régebben midőn a klasszikai tudományok mondhatni egy magok foglalták el a tért a gimnáziumban, s egy kettő a reáliák közül, mondhatni majd csak mint melléktudomány türetett ugy szólván amazok oldalánál, lehetett ok, hogy az évek száma a lehetőségig kevés legyen: de most, ha többet akarunk, mint sem figurálni csupán a reáliák méltányos behozatalával, időt is kell engednünk, a mi alatt közhasznu voltukat bebizonyíthassák. Különben okvetlen be kellene következni az esetnek, hogy vagy egyik irány lerontólag hasson a másikra, s igy sem a reáliákban, sem a humánisztikumokban

ne legyen siker, vagy, hogy egyik felül kerekedjék a másikon s azt elnyomja, akármelyik esetben pedig, hogy az ily erőltetett munkálkodás elölje a gyermeki tehetségeket, vagy kisebb mértékét véve a bajnak, zavarba hozza s elbénitsa, legalább gátolja nyomos és arányos kifejlődésökben s megállapodásokban.

Hivatkozás történvén gimnáziumaink régibb állapotjára, Szilágyi I. (Sziget) alkalmat vett innen némi, e tárgyra vonatkozó adatokat a multból fölemlíteni. Gimnáziumainknak 1790-től fogva való történetei bő tanulságu részletekkel szolgálnak e tekintetben. Debrecen 1793-ban 8, később 7 osztályban állapítá meg a gimnáziumi pályát, mihez az 1804-ki koordináció még két éves enciklopédikus kurszust csatolt, ugy hogy e 9 évet át kellett tanulnia mindenkinek, mielőtt a filozofiai, jogi és theologiai pályára bocsáttatott. Adjuk hozzá, hogy mindez a klasszikus miveltség érdekében történt, s oly időben, midőn még latin volt a tannyelv, a reál tudományok pedig sokkal kevésbé voltak képviseltetve a tanrendszer által, mint azt napjainkban látjuk, később 1822-körül az országos Ratio Educationishoz, s a kath. tanintézetek szerkezetéhez alkalmazkodás szülte, hogy a két alsó humánitási osztályon felül eső évek elszakittattak a gimnáziumtól külsőkép s maradt a tulajdonképi középiskola hat évre terjedő tanfolyam. Sárospatak legtöbb ideig megtartotta a 8 osztályt, azon alapból indulván ki, hogy ha már a klasszikum studiumoknak osztaniak kell az időn a reál tudományokkal, legalább adassék rá mód, hogy mindkét ág eredménynyel tárgyaltathassék. 1837. körül történt, hogy itt is hat osztályra csonkittatott a gimnázium. S mi volt az eredménye mindezen korszakonkénti állapotoknak? Embereink szeretik fölemlegetni a hajdani nevelés klasszikus virágait, s örömest teszik ellentétbe a mai korral, melyet s ama régi korokat le tekintetből alig lehet egy órában említeni is. De vajjon a hátramaradottság vajjon csak a mai napok mai szüleménye-e? Avagy nem a multban lett-e alapja megvetve? Huszonöt éve már körülbelül, mióta hallom e hanyatlást; de mikor nem tagadom: egyszersmind arról sem felejtkezem el, hogy a klasszikum studiumok e hanyatlása iskoláinkban ott kezdődik, midőn a reáliák behozatala s a tannyelv magyarra változtatása alkalmával, a helyett, hogy

ez utóbbinak megfelelő segítő eszközt találjanak, a mely arányban szaporították elöljáróink a teendők sokaságát, azon arányban kevesitették a gimnáziumi képzésre kellő időnek mennyiségét. Előadó véleménye szerint vissza kell menni a régibb multra, s ennek tanuságai nyomán ohajtja, hogy a gimnáziumi pálya hossza legalább is nyolc évben állapíttassék meg; azt értvén alatta, hogy a gimnáziumba fölvett tanulmányok egymásból s egy elv szerint folyó tanításának belső egyöntetűsége ne szakasztassék meg más irányu s szellemű tanítással legalább is nyolc évig. Vádolhatni talán őseink elfogultságát egyben másban a tanítás ügy körül, a minek sulyát azonban koruk nézetének lehet legnagyobb részt felróni: de e részben ugy látszik ismerték az emberi tehetségek fejlődésének természetét, s bizonynyal mondhatni e tekintetből jóval felülmulták a németföldi iskola alkotókat, kik e dologról csak az ujabb időben kezdtek alaposabban gondolkozni.

Ez okoknál fogva egy értelmű volt a választmány véleménye a legalább is nyolc év mellett; a mennyiben azonban a jogi institutumok fennálló szervezetének következtében a filozofiai pálya a világi életre készülő növendékeinkre nézve ugyszólván elveszett, s e nemben lehető képeztetésökről gondoskodva nincs: a választmány jónak látott még egy kilencedik évet is venni fel, melybe aztán a szorosan gimnáziumi tudományokon felül a filozofia tulajdonképi részei adatnak elő, hogy addig is, míg a viszonyok változtával az egyház e hiányról érdemleg gondoskodhatandik, e részben is segítve lehessen és legyen.

Mikor azonban a választmány a gimnáziumi képzés tartamát kilenc évre terjeszti ki: távol van attól, hogy a jelenleg fennálló osztrák Entwurf azon elvéhez csatlakozzék, mely szerént bizonyos kategóriai mértéket jelöljön ki a patronatusok számára, s így az egységet a merev külsőségre is kiterjeszsze. Sőt inkább a fentartó testületeknek jogai közzé számlálja, hogy bár hány osztályból álló gimnáziumokat is tarthassanak az anyagi erő mértékéhez képest; azon lényeges hozzáadással, hogy a legkisebb terjedelmű gimnázium is (mely minimumát az osztályok számának meghatározni a választmány az egyházkerületekre bizza) oly mennyiségben tartozik osztályonként a tudományokat előadni, hogy a nagyobb számu osz-

tálylyal biró gimnáziumokba menendő növendékek a kompetens osztályba fölvétethessenek. Vallási és nemzetiségi ügyeink igénylik, hogy magyar protestáns gimnáziumok inkább több, mint kevesb számmal legyenek.

Az életkort, a mikor a növendék, föltevén, hogy a fölvétetéshez megkivántató mértékét a tudományoknak az elemi tanítás után megszerzették, a gimnázium legalsó osztályába fölvétethetik, a betöltött 10-ik évben látta megállapítandónak a választmány.

E) Alsóbb és felsőbb irányu képzés a gimnáziumban.

Hogy a gimnáziumi tanításnál, még azon időkben is, midőn az alkotók ugyszólván csak a tapasztalatból indultak ki a szervezésnél, két fokozatot különböztettek meg, egy alsót és egy felsőt: az a nem régmultból is eléggé tudva van. E fokozatok képviselője volt névszerint az iskolában a grammatikális és humanitási osztályok elkülönzött nevezete, melyek közül az első a nyelvbeli (szó és mondat) alakokkal, a második az irodalommal foglalkozott (elméletileg, gyakorlatilag, történelmileg). Hogy a választmány e két fokozatnak megtartása s a tudományok többi ágaira is kiterjesztése mellett nyilatkozzék: befolyással voltak erre azon előadások, melyek a lélek tehetségeit vevén alapul, a növendék gyermek és fiatal kor fejlődési fokozatára s annak lépcsőzetes menetelére figyelmeztettek. Csepely S. fölemlíté, hogy a gimnáziumi pályakört két külön fejlődöttségi fokozaton álló növendékek járják: serdülő gyermekek és ifjak, kik közül az elsőknél az érzés, képzelet s emlékezet, az utóbbiaknál a kedély, értelem és akarat munkások s uralkodók; s ha akarjuk, hogy az oktatás mind alakilag, mind anyagilag gyümölcsöző legyen: szükség hogy az iskola előadásában s rendezetében a tanuló egyénekhez alkalmazza magát. Melynél fogva más szempontból kell pl. a természeti tudományokat tekinteni, ha azok gyermekeknek, másból, ha ifjaknak adatnak elő, s a különbözés oka nem annyira a tudományban magában, mint inkább a növendékekben található fel.

Hol kelljen ez oktatási első fokozat határát megvonni: a választmány a régi rendezetek példái nyomán a gramma-

tikális osztályok bevégzésénél állapodott meg, ugy hogy az első kört az I—IV. osztályok tennék; annak hozzá adása mellett, hogy e négy osztály együtt, bár egy felől előkészítő folyam a humánitási körre nézve, a mennyiben (talán egy kettő kivételével) a tudományok mindenik ágát tanítja: de más felől, épen e körülménynél fogva egyszersmind bevégzett tanfolyam is lehet azon növendékekre nézve, kik, nem akarván magokat felsőbb tudományos pályára készíteni, vagy, mert nincs módjok benne, hogy a tudományokat még egy felső, tudományos szempontból is végig tanulják s azok ismeretébe mélyebben bocsátkozzanak, megszoktak válni vagy átalában a tanulói (mint tapasztalás mutatja), vagy csak a felsőbb tudományos pályától, s vagy a közéletbe lépnek ki, vagy az ipartanodai előadások hallgatára szánják magokat.

Megállapíttatván ekkép az átalános elvek, az ülés folytatása más napra tétetett át, a mikor a tudományoknak ez értelemben leendő beosztása fogott tanácskozás alá kerülni. A mire a tagok előre is figyelmeztettetének.

XXII.

Szeptember 21-dikén folytattatván a munkálatok, a választmány az egyes tudományoknak évekre való beosztásával foglalkozott, azon renddel, a mint következik.

Vallástudomány.

A vallástudomány ügyét ugy tekinté a választmány a gimnáziumban, mint társai között kiváló fontosságut, melynek kezelése komoly lelkiismeretű eljárást igényel. Valódi életkérdésnek vevé a vallásos oktattatást ugy látni elrendeztetve, hogy az a növendék emberi, polgári, keresztyéni és protestáns létező és leendő szükségeinek s körülményeinek teljesen, vagy legalább a lehetőségig megfelelő legyen és lehessen. Megvitattatván, hogy a növendék a vallási tárgyak körül és azokban csak akkor mondható eléggé képezettnek, jártasnak elméletileg és gyakorlatilag, ha magát minden körülmények között hitére s vallásos cselekedeteire nézve tájékozni tudja, továbbá, hogy a gimnáziumnak, ha akarja, hogy a vallástudomány a többi tan-

tárgyak között illő helyet s rangot foglaljon el, ennyit teljesíteni kötelessége is: megállapíttatott, hogy a vallásos oktatásnak, a tanítandó tárgyrészleteket tekintve, föl kell magába vennie mindazon ágakat, melyeknél fogva a növendék a vallással, egyházzal s annak intézményeivel kapcsolatba jöhet, kapcsolatban van. Ez ágak a történelem, tanítmány és kultusz. Az első adja az egyház multját, a többiek a jelent, ugy a mint az dogmájában, moráljában, isteni tiszteletében, mind a köz, mind a magánviszonyokat tekintve áll és él.

Nagy sulyt fektetett a választmány egy protestáns gimnáziumi vallásos oktatásra nézve annak kimondásában, hogy vallásunk kutfeje a biblia, a növendékek rendes napi könyvévé tétessék a tanításoknál, s ennek minél alaposabb ismertetését a tanárok egyik főkötelességöknek tartsák, mint oly erős fundamentomét, melyszerint egyházunk tartomásánál fogva bármely hittanítmány csak ugy és akkor emeltethetik a domatikailag igaznak és helyesnek álláspontjára, ha és a mikor az egyes adatok a szentirásból, mint egyházunk tanítmányainak egyedüli kutfejéből bizonyíttatnak meg olyanoknak és igazaknak lenni.

Az iránt: mely részleteken kezdessék meg a tanítás: kétfelé mentek a vélemények. Egyik rész, kapcsolni akarván az oktatást az elemi iskola felső osztályához, a hittannal kivánt megindulni. Másik a bibliai történetet tartotta legcélravezetőbb kezdetnek már csak azon szempontból is, mivel a dogmák megkivánván, hogy bibliailag is erősíttessenek; mig a szentkönyvvel teljes, alapos ismeretséget nem kötött a növendék: addig amaz eljárás kellő gyarapodásával a szivnek s értelemnek nem biztathat. Ehhez járul, hogy a növendékek a lelki tehetségek fejlődésére nézve ugyszólván a szemléleti stadiumon vannak, s igy a dogmák elvont természete nem érdekelheti őket annyira; mig ellenben, ha ezek igazságai s a morális cselekedetek történeti képekben terjesztetnek elő: ezek hatása sokkal biztosabb és maradandóbb nyomot hagy a gyermeki szívben, lélekben.

Választmányi elnök a két vélemény egyesítése mellett szólott: keresztyén vallástudományt akarunk előadni, tehát kijelentettet. A kijelentés időszakonként ment végbe, s maga a keresztyén vallás és egyház is igy,

a történetben állott elő, a kijelentés fokozatos fejlődése utján. Azt hiszi, hogy a miképen levés igen sok tanulságost foglal magában részleteinél fogva, s mert eleven, szemlélhetőségi tulajdonnal bir, mint minden történet, önkéntelenül vonzza a gyermeki szivet magához. De e történelmi előadásnak nem lehet már e fokon csupán külső események láncolatának lenni, s csak azért lennie, hogy valami kedves történet beszéltessék el (erkölcsi tanusággal: ez az elemi iskola dolga) hanem itt a kijelentés belső folyama adandó azon intencióval: mikép fejlődött a hit és erkölcsi igazságok ismerete az emberi nemzetben. E szerint a kijelentett vallás és egyháztörténeti kifejlődésének előadása lenne a teendő, a hit és erkölcstani részletek közbeszövésével, ugy, mint azok a kijelentés korszakai szerént az emberiségnek tudtul adattak, mindenkor a bibliából mutatva fel azokat.

A megállapodás ebben történt.

Mi fokozatossággal adassanak elő a vallástudományok egyes részletei: az iránt az alsó és felső kurzusonkénti beosztás oly módon mondatott ki, hogy a mely ágak a humánitási szakban előjőnek, ugyanazok helyt foglaljanak a grammatikai osztályokban is, azzal a megjegyzéssel, hogy ez utóbbiak a magok tárgyait népies és inkább gyakorlati iránynyal tárgyalják, a humanitási szak ellenben következetesb tudományos rendszerrel s iránynyal, a nélkül azonban, hogy fejtegetéseiben az akadémiai modort és terjedelmet magába fölvenné.

Fokozatra nézve első helyre a bibliai tért tevén a választmány, második helyre a keresztyén egyházi életet sorozta, harmadikra a protestáns szempontot, a hol kell a reformált egyháznak is megjelennie történetében, jogaiban, kultuszában.

Elővétetett a konfirmáció meghatározásának ideje. Voltak, kik ezt a IV. osztályba kivánták határozni; mások, kik az egyházak fenálló szokását hagyták meg, akár mint van is az eddigelé itt vagy amott elintézve: a többség azonban a mellett álapodott meg, hogy tűzessék ki az a III. osztályra, annyival inkább, mert a nyilatkozatok szerént csakugyan a legtöbb, itt képviselt iskolák egyházaiban ez a fennálló rend.

Az átalános elvekre nézve megtörténvén az egyesülés: következett az osztályok szerént való berendezések akképen megállapítása, a mint következik:

I. osztály: Az ószövetségi egyház kifejlődése megalapulása és történetei a Krisztus születéseig. A történeti részletek mellett, melyek időrend szerint adatnak, mindenik korszakra nézve rövid átnézetben előterjesztetik az egyház hite, morálja; kultusza és szerkezete. Utánna időrendi nyomon kifejlesztetik az ujtestamentomi egyház, alapul vevén az alkotó Jézus Krisztus életét, ki az egész előadásnak középpontja. A szentirat bemutattatik. Annak szerzői, a könyv szerkezete stb. megismertettetnek. A tisztán bibliai tanítmányok az ujtestamentomi iratok nyomán röviden adatnak. Berekesztésül rövid átnézete az egyház elágazásainak előadatik, hogy ekképen az egész alsó tanfolyam vallástani rendszere, mint egy propedeütika, előterjesztessék.

Imádságok, énekek, különösen a melyek az ó testamentomi sz. iróktól vannak az énekeskönyvbe fölvéve. Az ujtestamentomi részhez tartozók közül a Krisztus életére vonatkozók, s néhanyan, melyek rokonságban vannak az apostoli tanítmányokkal.

Liturgiára tartozólag, alkalomhoz képest megemlítvén az isteni tisztelet rendezetét a mi egyházunkban, a gyakoribb használatu énekek, különösen sz. Dávid szebb zenéjü, érdekesb tartalmu s történelmileg is nevezetesb zsoltárainak, valamint a Jézus életére vonatkozó énekeknek melódiái.

Biblia olvasás: az ótestamentomból mindenütt azon helyek, melyek a történelmi s belső fejleményeket mutatják, ugyan igy az ujtestamentom részletei érdekesb válogatással a Jézus életére s tanításaira vonatkozva stb.

II. osztály. A bibliai hittannak az 1-ső osztályban már röviden megemlített igazságai rendes tárgyalás alá vétetvén, itt tüzetesen adatik népszerű irányban tartott hittudomány, de ugy, hogy a fejtegetések kapcsolatba hozassanak a gyakorlati élettel, az erkölcsi igazságokkal, ezek mint a társadalmi élet vallásos szelleme, adv
án amaz igazságoknak gyakorlati érvényét a közéletre. A tárgyalások folytán figyelmeztetések történnek a bibliai történelem egyes adataira.

Imádságok adatnak s énekek, kellően fejtegetve

s alkalmazva ez utóbbiak ugy a tanítmányokhoz, mint az egyházi és társadalmi élethez. Az énekek melódiái mint az 1-ső osztályban.

Biblia olvasás a tanítmányokra vonatkozólag kisebb nagyobb részletekben, mind az ó-, mind az ujtestamentomból. A váltság munkáira vonatkozó ujtestamentomi darabok terjedelmesben.

III. osztály. Keresztyén erkölcstudomány: az embernek, mint keresztyénnek átalános és viszonyos kötelességei, megjegyeztetvén, hogy az erkölcsi tanítmányok a hit igazságokban lelik alapjaikat, s ez által a hittanra is reflektálva adatnak elő.

Imádságok s énekek, most is, mint addig, alkalmazkodó irányban. Ének melódiák.

Biblia olvasás mindig alkalomszerüen. Különösebben a Jézus erkölcsi oktatásai, töredékekben s parábolákban.

A még nem konfirmált növendékek külön oktatása, melynek alapjául saját konfirmációi káté szolgál. A szimbolumokról, szimbolikus könyvekről, a protestáns egyházról stb. részletes oktatás adatik, rövid történelmi adatokkal.

IV. osztály. Keresztyén egyháztörténet, melyben a protestáns és különösen a magyar protestáns egyház dolgai bő részt foglalnak el. Különösen kiemeltetnek a vezér férfiak, reformátorok, s ezekről bővebb biográfiai felolvasások tartatnak. A Magyarországot tárgyazó rész előadja azon jogokat, melyek a protestáns egyházat a törvényhozás különösb pontjainál fogva illetik. Egyházi statisztikai adatok az illető helyeken.

A liturgiai egyes, eddig elszórva adatott részletek rendszeres egészszé egyesíttetvén, tüzetesen tárgyaltatik a magyarországi helvét hitvallásuak isteni tiszteletének szervezete, az egyes cselekvények jelentősségének kiemelő magyarázatával. Imádságok. Énekek, különösen a multból is a reformátorok művei, ezek közt a magyarokéi is, melódiáikkal együtt (Luther, Gaudimel stb.)

Biblia olvasás.

A humánitási osztályokra nézve, a hol a választmány a speciális magyar protestáns szempontot kivánta előtérbe helyhezni, az a két fő vezéreszme lett kimondva: 1) a keresztyén egyház istentől az emberi nem üdvezitésére rendelt intézet, ezt nyilván mutatja annak eredete és maig való

története; 2) a keresztyén protestáns egyház mind tanítmányai, mind intézményeinél fogva jogosulva van, hogy az egész világon, mint ily isteni intézet ismertessék el, s Magyarországon erre nézve jogosítva van még az istenieken felül külön saját törvények által is. Ez elvek logikai egymásutánja szerint lettek a részek is beosztályozva.

V. osztály. Az ó- és ujtestamentomban letett isteni kijelentés története, mint Istentől az emberi nem boldogitására rendelt üdvintézmény kifejlődése, bevezetésül egyszersmind az ó- és ujszövetségi szentkönyvek tudományosb isméretére.

Biblia olvasás, mint természetes kutfeje az előadásoknak. Olvasmányul egész részek vétetnek fel a sz. iróktól, azon rendben, a mint azt a tudomány menetele mutatni fogja.

VI. osztály. Keresztyén hittan protestáns szempontból, előbocsáttatván az előismeretekből annyi, a mennyi a szükséges rendszer alapvetéséhez megkivántatik, figyelmezve illő helyeken a más keresztyén felekezetek különböző dogmáira.

A biblia folytonosan használtatik a tanításoknál, s a hol kell, egész részek olvastatnak és magyaráztatnak.

VII osztály. Keresztyén erkölcstan, ép oly rendszerrel, mint az a hittannál volt, bibliai igazolásokkal.

A biblia olvasás közelit oda, hogy a humánitási osztályok egyszersmind a papi szemináriumnak is előcsarnoka. Nem csak sporádikus olvasásnak lesz immár helye, a mi eddig csupán a fő tanágnak szolgált alkalmas időben segítségül: hanem önállólag az evangyéliomok olvastatása is megkezdetik az eredeti görög nyelven. Olvastatik ez évben a Jézus Krisztus élete a négy evangyéliomból alkotott harmónia szerint.

VIII. osztály. A keresztyén egyház története, különösebben kiereszkedve a magyar egyházujitásnak történetére.

Biblia olvasás eredeti görög nyelven, mint a megelőző osztályban. Az evangyéliomi történetek befejeztetnek.

IX. osztály Protestáns egyházjogi átalános bevezetés után a magyarországi protestánsok egyházi

jogtana egész rendszerében, a hol az egyház szerkezeti törvényei is helyt foglalnak. Az előadás históriai lehozásokkal veszi kezdetét s e jellemét azután is megtartja.

Biblia olvasás: görögnyelven az apostoli cselekedetek könyve, vagy valamelyik könnyebb levél.

Végül némely inditványok tétettek.

a) Megszünvén a humánitási osztályokban az imák és énekversek tüzetes tanítása, maradjon meg az ez iránybeli gyakorlat legalább annyiban, hogy a tanítások szabályszerüen mindenkor imádsággal kezdessenek és végeztessenek.

A hol eddig másképép volt: ajánltatik a tanári karok figyelmébe.

b) Az egyházi énekek ügye megérdemli az irodalmi szempontu figyelmet. Ajánltassék azért a magyar irodalom tanárainak, hogy adandó alkalommal szebb és bevégzettebb darabjai felett énekes könyvünknek tartsanak eszthetikai magyarázatokat és fejtegetéseket. Elfogadtatott.

c) A vallásos érzés és kegyeletek gyarapítására kivált Németországon szokásban vannak a tanuló ifjuság lelki gyakorlatai. Nem lenne céliránytalan ezeket közöttünk is meghonosítani. E célból a bibliából iskolai irányu szakaszok (perikopák) lennének kiválogatandók, s az egyházi és iskolai év egyes jeleneteihez alkalmazkodva rendeztetvén el, ugy tartatnának felettök iskolai homiliák.

Az inditvány mellőztetett.

XXIII.

Magyarnyelv és irodalom.

A magyarnyelv és irodalmi tanitásokra nézve következő átalános elvek körül forgott a tanácskozás:

A magyarnyelv és irodalom tanításának, mint a mely bennünket, annálfogva, mert anyanyelvünk, legközelebbről érdekel, feladata, hogy a növendék tanulja meg megérteni a mások gondolatait, melyek azok műveiben vannak letéve, tanulja meg s tudja a magáéit értelmesen és tárgyhoz alkalmazottan kifejezni mind szóval, mind irásban.

Hogy e kitűzött cél éressék, a választmány véleménye szerint szükség, hogy a tanoda elegendő nyelv és irodalmi ismeretet közöljön a növendékekkel, kiterjesztve tanításait nemcsak a jelen állapotra, hanem a multra is, mi által a nyelvnek nemcsak statisztikája (jelen fejlődöttségi állása), hanem története is be van foglalva az oktatás folyamába. E felett, mivel minden gyakorlat az elméletben leli a maga alapjait, és megfordítva, az elméletnek a műremekekből kell szabályait leszármaztatnia: szükség, hogy a nyelv és irodalom jellemző remek művekben legyen képviseltetve, s a kompozició elméletéből az előadás külön fajaira nézve tanitás adassék a növendékeknek.

Az oktatásban az iskolai tanszakokhoz képest az alsó és felső fokozatot ekképen tűzte ki a választmány:

a) A grammatikális szak tisztán nyelvtani alapokon áll az elméleti oktatásokát tekintve, s csak a IV-ik osztálynál kezd némileg az irodalmi fokozathoz közeledni az által, hogy az előadás fajokról s a történelemből is vesz fel némi tanitást (ez utóbbi esetben irók életrajza), előkészületül a humanitási szakra.

b) A humanitási szak egészen irodalmi térre lép, azon forog, mind a történelem, mind a nyelvezet, mind a műalkotás ágaiban, s tekintve azon modort a mint ezek a növendékeknek előadatnak.

A szóbeli előadás az egész folyamon folytonosan gyakoroltatik: ugy az irásbeli, vagyis a fogalmazás tekhnikája.

Mely részén kelljen a nyelvtannak az oktatást megkezdeni, a mondat- vagy alaktanon-e? miután ez utóbbi kivált a jól rendezett elemi iskolákban már elvégeztetik: az iránt a választmánynak ez volt az értelme: Feltételeztetik ugyan egy részről, hogy az elemi iskolák már a magyar nyelvnek mind szóalak-, mind mondattani részét a magok köre és szelleméhez képest áttanították; de a mennyiben a dolog természete azt kivánja, hogy a gimnáziumok valamely tantárgyat magasb célból indúlva tanítsanak, mint azt az elemi iskolák szokták: ugy látja jónak a választmány, hogy a gimnázium a nyelvtannak minden ágát ujból elővegye s ennél fogva az I-ső osztály a maga tanításait a nyelvtan szokott elemein fogja kezdeni.

Élénk diskussziónak tárgya volt a fogalmazás és

az azzal kapcsolatos műelmélet ügyének miképen kiszabása a humanitási osztályokban. Csepely Sándor visszaállíttatni kivánta az Entwurf előtti állapotot azon értelemben, hogy az V. és VI. osztályok közül egyik tisztán rhetórikumokkal, másik tisztán poétikumokkal foglalkozzék. E mellett szól a munkaegyszerüsítés, mi által a figyelemnek több felé vonattatása meggátoltatik oly stádiumán a tanulásnak, mikor még akármelyik nem kezdessék meg elébb, ha félév multán félben kell azt hagyni, jó formán meg sem erősödhetett benne a növendék. Ellenvetésképp némelyek által az hozatott fel, hogy nem minden növendék bir tehetséggel a költészetre, s igy ezekre nézve sikeretlen e nemben minden kisérlet, minden erőködés, mig a prózai nemben egyaránt képes minden növendéknek kellő gyarapodást szolgáltatni a közoktatás; bár nem tagadhatni, hogy ez esetben meg, a netalán költői tehetséggel birók tolatnak háttérbe. A mi azonban nem nagy baj, mert ez akármikor, később megtalálja az útat magának, hogy nyilatkozzék. Csupán arra kivántak azért szorítkozni, hogy az irodalmi művek megértése végett adassék ugyan a költészettan önállólag is: de a fogalmazásra ne kényszeríttessék senki sem. A tanitás pedig felváltva félévenként adassék a poétikából és prózaikából. A kérdés ugy oldatott meg, hogy az V. osztály nagyobb mennyiségben a prózai előadással foglalkozzék, s csak a kevesb idő fordíttassék a költészeti dolgokra, már csak azért is, mert ez szükséges kiegészítő része levén egy felől a nyelvtannak, más felől a stilisztikának, mig amazt tökéletesíti, erre, a minek nyomosb előadása a felsőbb osztályokban foglal helyt, illő előkészítést ad. A VI. osztályban megfordítva, a költészeti dolgokra fordíttassék több idő, a mikorra már kiválhatván a növendékek tehetségeinek iránya, vagy öndolgozatokban gyakorolhatják magokat, vagy műfordításokat tehetnek a forma szépségeinek érzéklése s értése kedveért, a mit tudni minden művelt embernek csakugyan tagadhatlanul szüksége van, ha a költői művek szépségeit valaha élvezni akarja.

E megállapodás után áttért a választmány a tanítni valók beosztásának meghatározására. Az következőképen történt.

I-ső osztály. Az alaktan adatik egész terjedelmében, (szóragozás, szóképzés). A helyesirás alkalmilag s mint ama kettőnek kifolyása tárgyaltatik. Hogy azonban

a tanítás egy fokkal magasabb legyen az elemi iskolákénál: elemzéskor a mondattan segitségül vétetik fel a szóragozási alakok kifejtésénél s megállapításánál (azon alapon, mert az egyes alakoknak a tárgyalás folytán csak ugy és akkor kell megjelenniök, a mint és a mikor azokat a mondatrészek kifejlő alakulásai létrehozzák.

A fogalmazásban ezek a fokozátok tartatnak ki: utánmondás, utánirás; tartalmilag pedig vétetnek a darabok az elbeszélő és leiró körből.

Az olvasmányok csatlakoznak egy felől a nyelvtanhoz, mint a honnan vonatnak el az alaktani és helyesirási szabályok, más felől a fogalmazáshoz, mert az első példányokat, melyek után kell a stilust formálni, legnagyobb részt innen tanácsos venni át, mint oly helyről, a hol az irodalomnak ide tartozó legjobb termékei vannak egybegyüjtve.

II. osztály. Az alaktan rövid átnézete után, a mikor a szabálytalanságokra különös ügyelet lesz, előtérbe lép a mondattan. Adatik a mondat a maga organikus kifejlésében: egyes, kapcsolt, összevont kategóriák szerint.

Fogalmazás, mint az I. osztályban, igazitások alkalmával különösb figyelemmel kisérvén a helyesirást és interpunkciót.

Olvasmányok azon iránynyal mint az I-ben, az elbeszélő, leiró és jellemző szakból.

III. osztály. A mondattan tovább folytattatik. Mondat füzetek tárgyalása, az egyes, kapcsolt és összevont kategóriák szerint. Lehozása a körmondatoknak. Az alaktan most is figyelemmel kisértetik az abszolut és relativ idők és módok ismerete végett.

A fogalmazás most is megtartja az elbeszélő, leiró és jellemző tért, de már tétethetnek próbálatok a rhetorikai szakban is (levél forma), ugy a történetiben; modorra nézve lesznek utánzások, másolatok, alakváltoztatások (vers prózává). Körmondatok.

Az olvasmányok részint csatlakozva a fogalmazáshoz, részint attól függetlenül.

IV. osztály. A mondattan kifejlődik ‚iratok feltevése' tanává, lehozva a mondat füzetből. Körmondatokat alkot minden nemben és fajban, azokat egybeköti; a hosszabb előadások logikai egybecsatlásáról szabályokat ad, hogy ekkép azokból kisebb műegész álljon elő.

A nyelvtan kiegészitéseül, s azért, hogy a versművek formája értve legyen, rövid prozódia adatik, mely a vers alakiszerkezetéről való tanitással végeztetik.

A fogalmazás csatlakozik egy felől a nyelvtani elméleti tanításhoz, más felől a nagyobb eddigi dolgozatok folytatása mellett, nagyobb önálló munkálatok próbáltatnak prózában. A vers csak alakmásitásra szorítkozik, egy fokkal tovább: prózát tevén verssé.

Olvasmányok vétetnek a vers és prózai előadás minden nemeiből; s mint az irodalmi irányu tanitás első fokán, adatnak az olvasókönyv főbb auktorainak biográfiái.

A humanitási szak teendői körének közelebbi meghatározására nézve következő elveket fogadta el a választmány: Az alsó értelmű nyelvtan itt a műdarabok stilisztikájának s alkotásának törvényeit előadó tudománynyá lesz alkalmaztatva a poétikára és prozáikára), mely a legfelső ponton, mint a szóló művészetek eszthetikája jelenik meg. Az olvasmányok ugy tartalomban mint berendezésben az eszthetikának lesznek példányokban előterjesztői. A fogalmazások s szóbeli előadás az olvasmányok meneteléhez alkalmazzák magokat, hogy a remek előpéldányok ismerete s közvetlen szemlélete által a siker annál jobban biztosíttassék. Az irodalomtörténet, mint rendszeres tantárgy fog helyet a többi ágak között.

V. osztály. A nyelvművek irásbeli előadásának törvényei: stilisztika átalánosan; kiterjeszkedve a művek nyelvezetére és szerkezetére (szóbeli szépség, irálynemek, műalkotás), mind a prózai, mind a költészeti előadásban.

Olvasmányok a hisztóriai, épószi és lirai nemben; belőlök vonatnak el az alkotás elméleti szabályai.

Szó és irásbeli előadás, csatlakozva az olvasmányokhoz. Az utóbbi áll fordításából műremekeknek, utánzásból, majd eredetiek készitéséből a hisztóriai és épikai nemben, a vers kevesebb térre szoríttatván a prózánál.

VI. osztály. Az irásbeli előadás elmélete folytattatik, mind a szónoklati, mind a költészeti ágban.

Olvasmányok épenugy, mint az V. osztályban vétetnek a hisztóriai, épószi és lirai szakból, melyekhez még a rhetorikai nem csatoltatik. Szóbeli szép előadás.

Fogalmazás, mint V., de nagyobb terjedelemmel a a versművekre nézve, mint ott.

VII. osztály. Az előadás elmélete, mint költészet és szónoklat egy egy félévi idő alatt tovább fejtegettetik, felvevén magyarázatul ujból a drámai és didaktikai nemet, melyekhez csatlakoznak az olvasmányok folytonosan, a fogalmazásokkal együtt.

Magyar irodalom történetéből ó, közép, uj kor; jellemző mutatványokkal kisérve mindenütt.

VIII. osztály. Az irodalom történet legujabb kora maig, jellemző mutatványokkal kisérve.

Fogalmazások, mind a prózai mind a költészeti szakban, különösen az értekező, hisztóriai s szónoki nemben. Versművek a körülményekhez képest.

Olvasmányok az előadás mind két osztályában, tekintettel a fogalmazandó nemekre. Szavalás.

IX. osztály. Rendszeres gyakorlati szépműtana a szóló művészeteknek, egybeállítva az eddigi részletes tárgyalásokból.

Olvasmányok, csatlakozva a szépműtanhoz.

Fogalmazások, mint VIII.

XXIV.

Latinnyelv és irodalom.

A latinnyelvet és irodalmat hisztóriai jogosultságán felül oly tantárgynak tekintette a választmány, mely formai bevégzettsége s tartalmánál fogva kiválólag alkalmas a fiatal lélek tehetségeinek alaki képzésére egy felől, más felől arra, hogy ethikai gazdag elemei által a sziv és kedély nemesülésben hathatós és főfontosságu tényező gyanánt szerepeljen.

Hogy e cél eléressék: következő ágazatait hitték felvevendőnek a tanácskozók: a) Nyelvtan, mind alsóbb, mind felsőbb részeiben, ott mint grammatika, itt mint stilisztika. b) Irodalom, mégpedig olvasmányában azon iróknak, kik e nyelven remek müveket hagytak magok után; történetében, mégpedig nemcsak egyes irók biográfiáját, hanem magának az egész irodalomnak fejlődését előterjesztve. c) Állam s müveltségi állapotok isme-

rete, mind a magán, mind a köz (polgári, katonai, egyházi) életben. d) Irásbeli előadás, azaz, hogy a növendék ne csak értse a nyelvet s jártas legyen az irodalmi művekben, hanem birjon gyakorlati képességgel is valamit latin nyelven kifejezni.

A tanítandó ágak átalánosan lett kitűzése után a részletek közelebbi meghatározásáról folyt a tanácskozás.

Az olvasandó irókra nézve Szilágyi I. emelt szót. A római klasszikusok olvasásának szükséges volta, ugymond, azon felvételen alapszik, miszerint azok művei szerkezeti remekségök s képző tulajdonságaik miatt mind formában, mind tartalomban oly kiválóan hatalmas nevelői a növendék kornak, hogy azok a tanítás egyéb tárgyai által nem helyettesittethetnek. Szóló ha egészen véve nem tagadja is e felvételt: de kimondhatónak véli, miszerint e tétel nem minden iróra, a legjobbaknak is nem mindenik művéről, sőt e műveknek is nem minden szakaszáról áll sem külső, sem kivált pedagogiai szempontból. Meg kell azért válogatni az irókat, s a gimnáziumba csak igazán klasszikusokat venni fel, képviselőit valámelyik irodalmi szaknak. Ez irodalmi szakok felállításában pedig a mai eszthetikához kell tartani magunkat, ha akarjuk, hogy az ifjuság irodalmi képeztetése folyvást a mai szinvonalán álljon a tudományos miveltségnek. Hogy az igy kiválasztott irók műveiből mely részletek legyenek olvasandók: az bizassék az illető tanároknak józan pedagógiai tapintatára.

Ez előadás következtében az irók következőkép választattak ki.

a) A prózai osztályban: 1. Hisztorikusok: Jusztinus, Eutrópiusz, K. Néposz, J. Cézár, Liviusz, Szallusztius, Tacitusz. 2. Rhétorok közül: Cicero. 3. Didaktikusok közül: Cicero, filozofiai és eszthetikai műveinél fogva.

b) A poétai osztályban. 1. Epikusok: Fédrusz, Ovidiusz, Virgiliusz. 2. Lirikusok közül: Horáciusz. 3. Dramátikusz, kit akár eszthetikai, akár pedagógiai okok javallanának, egy sincsen.

E tárgy folytatásaképen előadta a vál. elnök, mely szerint e klasszikusokra nézve nemcsak azt látja teendőnek, hogy azok magyarra tétessenek át, hanem azt is, hogy némelyek magyar fordításból latinra tétesse-

nek vissza. A nyelv tanulás tekhnikájának ugyanis elengedhetetlen eszköze, feltétele, hogy ne csak ugymondatott stilusok irassanak, a mi csak a grammatikális osztályokba való, hanem egész klasszikus művek is használtassanak fel e célra. Kétségtelen igazság, hogy a stilképzésnek ez a legsikeresebb módja akármely nyelven. Sőt tovább megy, s véleményezi, hogy a humánitási osztályokba az eredetileg latin nyelven való fogalmazásokat is fel kell venni, még pedig fokozatos menetellel, a mint az a magyarnyelvre nézve kitűzetett, elébb utánmondva, majd utánirva, parafrázisokat készítve, melyek bizonynyal elsegítenék a növendékeket oda, hogy a legfelsőbb osztályokban egészen szabadon is készíthetnének munkákat latinnyelven.

A indítvány első fele elfogadtatott: de hogy eredeti latin művek készítésében is gyakoroltassanak a növendékek, attól Csepely S. indítványára a többség elállott.

Csepely S. a szélesb értelemben vett római régiségeknek önállólag, a történelemből különválasztva is előadása mellett emelt szót. Elfogadtatott, oly módon a beosztásra nézve, hogy az irodalom történet elébb életrajzokban, s irásnemek szerint, s csak végül adassék összefüggő folyamban egyesítve; a régiség ismeret, hasonlóan elébb a magyarázatok alkalmával sporádice tárgyaltatik, később szedetik rendszerbe, azon kivül, hogy mint egészitő rész, a köztörténelemben is helyt foglal.

Még az irók művei ekszegézisére jegyeztetett meg, hogy az az elsőbb osztályokban nyelvtani legyen csupán; a humanitási szak az irodalmi érdekekre is kiterjeszkedjék, nem felejtvén sehol, a hol alkalom adatik, az ethikai irányu vonatkozásokat.

Az évekre beosztás igy állapíttatott meg.

I. osztály. Alaktan, mind a nevek, mind az igék ragozásában, kapcsolatban a beszéd többi részeinek ismeretével. Csak a szabályos formákra van kiterjeszkedés. Az alakok nem száraz ridegségben hozatnak elő, hanem kiindulás a mondatból történik s a szabályok az előre bocsátott gyakorlatokból vonatnak el. A szókincs gyarapíttatik memórizálás által. A mondattani módszer szükségessé teszi némely könnyebb szókötési szabály behozatalát.

Olvasmányok khresztomathiailag szerkesztve. Mondatok mindig, átvive ezeket a bővülés minden fokozatán, ugy hogy minden cikk egyegy grammatikai tényt foglal magában. A gyakorlatok váltva magyarra és latinra fordítandók. A darabok klasszikus irókból állíttatnak egybe. Irásbeli dolgozatok s azok kiigazítása.

II. osztály. Az alaktan ismételve áttanultatik, főkép a szabálytalanságokra való ügyelettel. (Párhuzamos menet a mult és jelen évi folyam között). A szóismereti oldal kiválólag tárgyaltatik az által, hogy a már nyert szókincs törzsökségi elven származatilag egybeállítva behozatik. Végül az egész alaktan rendszerbe öntetik a grammatikai kategóriák szerint. Mondattani szabályok, mint I.

Olvasmányok, mint I., azonfelül az év másod felében néhány könnyebb érthetésü műegész, pl. mese, beszélyke fordíttatik magyarra. A stilusok, mint I.

III. osztály. A mondattan első része azon kategóriák szerint, a mint azok a magyarnyelvnél felállíttattak, azaz: mondatalkotás (egyes, kapcsolt, összevont mondat), mely magában foglalja a kázusok és kötszók alkalmazásának szabályait.

Olvasmányok, két irányban, u. m. khresztomáthiai szemelvényben mondatok a szókötéshez; a klasszikusok közül elébb K. Néposztól életiratok, azután Fédrusz meséiből a könnyebbek közül egynéhány.

Latinra fordíttatik magyarból néhány szakasz Jusztinusz-tól, névszerint azok, melyek a köztörténelem azon részét tárgyalják, a hova a Néposzból felvett hős élete tartozik.

Könyvnélkülözése a fordított szebb szakaszoknak.

IV. osztály. A mondattan második fokozata, a magyarnyelvnél felállított kategóriák szerint: Mondatfüzet (egyes, kapcsolt, összevont), a mi magában foglalja a módok s alárendező kötszók tanát. Parenthezis, ellipszis. Az összetettebb mondatfüzetekből lehozatik a körmondatok alkotása. A prozódia elemei, mint kiegészítése a grammatika tanítmányainak.

Olvasmányok. Részletek a mondattani és prozódiai szabályok szemléltetéséhez, egybeállítva a különböző prózáikusokból, a prozódiára nézve Kátóból vagy Ovidiusz Tristiáiból. A klasszikus irók közül folytattatik Féd-

rusz (a tisztább tartalmu mesékben); ujonnan felvétetik J. Cezár müve: de Bello gallico. Latinra visszafordításul Eutrópiusz római történeteiből részletek. Mondattani tekintetből stilusok.

Könyvnélkülözése és szavalása a latin klasszikusok szebb részleteinek.

V. osztály. Olvasmányok. A művek mind a két osztályából vétetnek az előadásnak. A nemek: hisztória s épika. Abból Liviusz hisztóriája olvastatik mindkét félévben, válogatva belőle a szebb szakaszokat. Itt Ovidiusz csatlakozik elébb Liviuszhoz a Pastorum liber által, s ebből néhány szebb szakasz elvégzése után következik a Metamorphoseon liber, s az idő legnagyobb részét ez foglalja el.

Az elméleti oktatás felveszi a tárgyalást ott, a hol a grammatika a IV. osztályban megszakasztatott volt s adja a latinnyelv stilisztikáját felső grammatikai és prozódiai iránynyal (mint Hasse), mely utóbbi terjedelmesebben is tárgyaltatik, csatlakozva az olvasmányokhoz.

A fogalmazási ágban fordíttatnak vissza latinra egész darabok (pl. Cicero kisebb levelei); azután átalakítások eszközöltetnek versből prózára, a hisztórikai és rhetorikai nemben, vévén a darabokat Ovidiuszból.

Irodalom történetileg a magyarázott auktorok élete, s azon nemben élt több irók, a hova az olvasott mű tartozik. Régiségtanból a polgári dolgok Liviuszhoz, a vallásiak Ovidiuszhoz csatlakozva, de külön órán, s önállóan is.

VI. osztály. Az olvasandó irókra nézve megmaradván a hisztórikai és épikai nemnél, ujan bejő a rhetorikai. Ezek közül a) Szallusztiusztól olvastatik a Bellum Jugurthinum; Cicerotól valamelyik orácio (pl. egyike a Katilinariáknak). b) Virgiliusztól az Éneisz.

A stilisztika, mint az V.-ben; azaz: folytattatik s hozzá jő még a mondattani irány, mely egészen a kisebb műegészek szerkezetének ismeretéig emelkedik.

A gyakorlati részen latinra fordíttatik Szallusztius Katilinája rövidre vont egészben. Átalakítások késztíttetnek tovább is (versből prózára) a hisztorikai és rhetorikai nemben, Ovidiusz és Virgiliusz után.

A régiségtani részletek folytattatnak; a mult éviek szaporíttatván a katonai dolgokkal. Az irodalom történet biográfiákban az irásnemek szerint.

VII. osztály. Olvasandó irók. A hisztorikusok, s rhetorok megmaradván, hozzájok jön a lira. Ezek közül Cicerótól olvastatik valamelyik beszéd a polgáriakból; Tacitusz Annáliszaiból válogatott közérdekü részletek; Horáciusztól odák.

A stilisztika speciális irányt vesz, s tanít, mint a magyarnyelvnél az előadási külön fajok nyelvezetéről, szerkezetéről stb., az eddig bemutatott nemekben.

A fogalmazási szakban latinra fordíttatnak J. Cézártól vagy Ciceró levelei közül a polgár háboru menetelére vonatkozó részletek. A latinnyelvü fogalmazatok mint VI.

Régiség s irodalom történettan, mint VI. A polgári élet szerkezete ujból s bővebben.

VIII. osztály. Olvasandó irók. Az eddigiek közül maradnak csupán a lirai és hisztóriai nemüek; de ujonnan bejő a didaktika nem. Ezek közül a) Tacitusz Annalisai folytattatnak; Cicerótól valamelyik filozófiai mü adatik pl. szemelvényeka kötelességekről (praktika f.), vagy de Oratore (ékesszólás elmélete). b) Horáciusz szatirái és episztolái.

A stilisztika elmélete, mint VII.

Latinra visszafordításul K. Népósztól Attikusz élete rövidre vont egészben. Többiféle fogalmazás, mint VII.

Irodalom történeti s régiségtani dolgok mint eddig. A házi élet ismerete ujból hozzájok adandó.

IX. osztály. Az irodalom történet rendszeres összefüggő egészben, felolvasásokkal s mutatványokkal kisérve korszakok és előadás nemek szerint; a hol a miveltség történetére is illő figyelem fordíttatik.

Fogalmazás, mint eddig.

XXV.

Görögnyelv és irodalom.

Az átalános elvekre nézve következő tények megállapitása körül történtek nyilatkozatok:

Bár a görögnyelv és irodalom tanitása ép oly szüksé-

gas alkótó része a gimnáziumi nevelés és oktatásnak, mint a latin irodalomé; s bár, kivált protestáns gimnáziumból annálfogva, mert az uj szövetségi kijelentést magokban foglaló szent könyvek görögnyelven vannak irva, ennek ismerete ki nem maradhat: mindazáltal több, főleg az oktatás eszközei tetemes számában s az e végre rendelkezés alá eső óráknak a többi tantárgyak által is igényelt lefoglaltatásában gyökeredző okok miatt nem lehet ennek oly széles alapú feladatot tűzni ki, mint az a latinnyelv és irodalomra nézve felállittatott volt. Teljesen elégnek vette a választmány, ha a növendék megtanulván a nyelv szabályait, ezek s a görög világ ismeretének segítsége által megismerkedik a görög irókkal, s megérti azok gondolatait, melyek azok műveiben letéve vannak.

Mikép kelljen az oktatás ez ágát berendezni: az iránt ezekben történt a megállapodás:

A klasszikusok közül nem sokan, de a tárgy és forma tekintetéből legbevégzettebb jelességüek vétessenek fel, és a mennyiben ez irodalom igen gazdag, ezek közül is csak azok, melyek a gimnáziumi növendékek miveltségi állapotjával megegyeztethetők levén, s z á m b a n nem fogják a különben is kellőleg elfoglaltakat tulterhelni. Irodalmi képviselőkül a választmány ezeket jelölte ki:

a) A p o é z i s o s z t á l y b a n: 1. E p i k u s o k: Ezópusz meseiró, Homérosz hősköltő. 2. L i r i k u s o k közül egyedül az Anthologia irói, epigrammjaiknál fogva. 3. D r á m a i r ó k közül Eüripidesz vagy Szofoklesz.

b) A p r ó z a i o s z t á l y b a n: 1. H i s z t ó r i k u s o k: Herodotosz vagy Kszenofon. 2. R h e t o r o k közül: Demosztheneszl. 3. D i d a k t i k u s o k közül: Plató vagy Iszókratesz.

Nem levén célul kitűzve, hogy a stil i s m e r e t é n felül még g ö r ö g s t i l k é p z é s r e is törekedjék a tanítás: ennél fogva a görögre forditási gyakorlatok csupán addig használandók, mig a grammatika a maga alak- és mondattani részeiben bevégeztetett. A mi idő a latinra ez irányból fordíttatott: az itt arra használtatik fel, hogy a klasszikus irók megértése végett szükséges régiségtani s irodalom történeti részletek adassanak elő.

Tekintetbe vevén, hogy egy harmadik idegen nyelvnek fölvétele a grammatikális tanfolyamba az átalános haladásra csak hátrányul szolgál: helyesnek látta a választ-

mány, hogy a növendék a latinban és németben kapjon elébb lábra, s a görög csak azután lépjen a tanulandó nyelvek sorába. Kezdetik ennélfogva a görögnyelv az V. osztályban, s az ekkép rendelkezésre álló 5. tanév közül a három utolsó akkép marad az irodalom tárgyalására meg, hogy a két első, a mellett, hogy jó formán csak a grammatikai téren mozog, a felveendő khrestomáthiai daraboknál fogva már az irodalmi szakba is némi bevezetésül szolgál a negyedik félévben.

Az évekszerénti beosztás ekkép állittatott meg.

V. osztály. A nyelv alaktana. A névragozás a névosztályu szók minden fajaira kiterjedve, szabályosságokban elébb, utóbb a szabálytalanságokban is. Igeragozás a rendes képzésű igékben. Az eljárás kiindulási pontja a mondat. Szóbőség szerzése.

Olvasmányokul az alaktani tények szemléltetésére khresztomathiailag szerkesztett darabok egyes mondatokban, váltva magyarra és görögre fordítva. Az év végin nyelvtanilag oda illően választott kisebb összefüggő darabok.

VI. osztály. Az igék alaktana bevégeztetik, tüzetesen tárgyaltatván az összevonások s a $\mu\iota$ végü igék ragozása. A mondattan alapvonalai másod félévben.

Olvasmányokul a grammatikai dolgok begyakorlására khresztomathiai gyakorlatok folytonosan. Az első félév végin Eszópus válogatott könnyebb meséi. A második félévben részletek Kszenofon anabászisából.

VII. osztály. Folytonos gyakorlás az olvasmányi fejtegetések alkalmával mind az alak-, mind a mondattani tények ismeretében.

Olvasandó irók a hisztoriai nemben: Kszenofon kitől az Anabaszis folytattatik; az épikai nemben Homérusz, kitől az Iliász olvastatik.

Régiség- s irodalom történeti részletek. Amott a vallási és hadi ügyek; itt a felvett irók életrajza, ismertetésével az époszi és hisztóriai irodalomnak. A mely műből részletek olvastatnak, annak egész tartalma megismertetendő.

Önereju fordításra feladatok az auktor valamelyik nem olvasott részéből, havi munkaképen.

VIII. osztály. Olvasandó irók az épikai, lirikai és rhetorikai nemből. Homerusztól az Iliasz folytattatik.

Demosztheneztől az olinthuszi beszédek valamelyike Néhány epigramma az Anthologiából. Ekszegézis.

Régiségtanból a polgári és házi dolgok. Irodalom történetből az **irók** biografiái; a lirai és rhetórikai irodalom ismertetése.

Önerejü fordítások, mint VII.

IX. **osztály**. Olvasandó irók: a mult évről megmaradván a rhetórikai nem, ujból bejön a dráma és didaktikum. **Demosztheneztől** egy beszéd. **Plató** valamelyik bölcsészeti müve (pl. Fedon). Vagy Euripidesztől, vagy **Szofoklesztől** egy tragédia tetszés szerint. Ekszegézis.

Irodalomtörténetből: rövid átnézet a görögök irodalmi miveltségének történetén.

Önerejü fordítások, mint VIII.

XXVI.

Németnyelv és irodalom.

A német, mint élő nyelv irányában ez elveket állitotta meg a választmány átalánosan:

értse a növendék a nyelvet alakjaiban s mondatszerkezetében;

birja annak használatát mind irásban, mind élőszóval;

ismerje irodalmát a mennyire mint idegenét lehet és kell. A mennyiben azonban a német nyelv, a mellett hogy **élő**, de a magyar gimnáziumok növendékeire nézve nem **anyanyelv**: az irodalom ismertetésben nem lehet azt az anyanyelv álláspontjára tenni azon szempontból, hogy az irodalom koronkénti fejlődésének nyelvemlékei akkép mutattassanak fel s elemeztessenek, mint azt a magyar irodalomban a magyar anya nyelvü növendék tudományos szükségei igényelhetik. Szoritkozni fog azért a gimnázium csupán az irodalom **jelenállására** a jelemző mutatványokban, az irásnemek osztályai és nemei szerint; az **irodalomtörténet** azon irók közelebbi ismertetésével fog foglalkozni, kik, mint főtényezők szerepeltek annak előbbvitelében, virágoztatásában.

A halmozottság elkerülése tekintetéből s azon pedagó-

giai okból, hogy a már megkezdett latin nyelvben való megerősödésre elég ideje legyen az idegennel küzdő gyenge gyermeki elmének, a tanítás kezdete a III. osztályra határoztatott.

Az egyes évek teendői igy osztattak fel:

III. osztály. A nevek és igék alaktana, kapcsolatosan a mondattannal, a mennyiben ebből történik a kiindulás Az igéknél a szabályos idő képzésüek elébb.

Olvasmányul mondatok váltogatólag magyarra és németre fordítva; olykor irásban, s ezek kiigazitása.

Élőszóbeli gyakorlatok a helyes kiejtés végett.

IV. osztály. Ige alaktan a rendhagyó és segédigékben. A mondatok tovább bővülése által a mondattan első fele, a mondatalkotás a már ismeretes kategóriák szerint bevégeztetik.

Olvasmányok elébb a grammatikához alkalmazottan, később egész művek fordítása s azok könyvnélkülözése, mind a vers, mind a prózai nemben.

Irás és élőszóbeli gyakorlatok. Szavalás a helyes és könnyű előadás gyakorlása végett.

V. osztály. Mondatfűzet, s ez alkalommal az igék viszonyos módjai természetének, s a szórendnek bővebb ismertetése. Körmondatok. Verstan elemei.

Olvasmányok, egy részt váltogató magyar- német fordításokban a grammatikához kapcsolódva; más részt műegész prózai és verses darabok a hisztóriai és épikai szakból.

Élőbeszéd gyakorlatok. Szavalás, könyvnélkül.

Fogalmazásul vers darabok átalakítasa prózára, elébb szoros ragaszkodással a kifejezésekhez, később szabadon. Németre fordítása egész daraboknak.

VI. osztály. Olvasmányok a szükséges nyelvtani és stilisztikai magyarázatok kiséretében az époszi és hisztóriai nemből. A fölvett irók életrajza s a két előadási nem irodalma.

Élőszóbeli gyakorlat. Szavalás.

Fogalmazásul valamely eredetileg német műdarabnak magyarból visszaforditása, s rövidebb eredeti németversnek az elbeszélő nemből, prózára tétele.

VII. osztály. Olvasandó darabok. Az épikai és hisztóriai nem megmaradta mellett ujan felvétetik a rhetori-

kai nem, stilisztikai magyarázatokkal. Irók és irás nemek története.

Élőbeszéd gyakorlat, szavalás.

Fogalmazásul: átalakítások versből; magyarból németre fordítása klasszikus daraboknak.

VIII. osztály. Olvasmányok. Az eddigieken felül behozatik a lirai nem; stilisztikai és műalkati magyarázatok. Olvasott irók s nemek történeti ismertetése.

Élőbeszéd, szavalás.

Fogalmazási gyakorlatok, mint VII. Ujan behozva az utánzási kisérletek, másolatilag, kisebb eredetiek.

IX. osztály. Olvasmányok a didaktikai s drámai nemben, oly magyarázatokkal, mint VIII.

Rövid átnézete a' német irodalom történetének.

Fogalmazás, élőbeszéd gyakorlatok stb. mint fent.

XXVII.

Földrajz és történelem.

A különben szoros kapcsolatban álló két tárgyat különvette tanácskozás alá a választmány.

A történettan iránt nyilvánult nézetek a következőkre vihetők vissza:

Magyar gimnáziumokban a történettan tanításának célja az átalános mivelődésen felül a növendékben egy részt a jellemet fejteni, más részt arra törekedni, hogy benne közelebb a hazafiui erények meggyökeredztessenek: az első világ szempont, másik magyar nemzeti.

Figyelembe vevén a tanácskozmány az előadásnak két szokott módját, melyszerint némelyek vagy egymásba olvasztják a két ágat ugy, hogy a hazai történelem a világ történelem folyása szerint s csak ott elszakgatottan adatik elő, a hol az idő rende szerint elkövetkezik, vagy egymás melletti önállással tárgyaltatik mind a kettő, saját szakadatlanságában: magyar gimnáziumra nézve egyik módot sem vette kirekesztőleg helyesnek, nem pedig a' józan világismeret szempontjából, mely mindenkor hasonlitásnak lehet csupán eredménye. Egyesítni vélte legcélszerűbbnek a választmány a két módot akképen, hogy a magyar nemzet története, melyre kell véleménye sze-

rint nagyobb sulyt fektetni, főkép az alsóbb osztályokban, mind önállóan előadassék, mind a világ történet folyamában helyt foglaljon.

•Felmerült az a kérdés: az egyetemes vagy a magyar történelmen kezdessék-e meg az oktatás? Iránta két nézet nyilatkozott: egyik a hazai földről kivánt kiindulni, mint a mely legközelebb van a gyermeki szemlélethez; másik a világ történeti folyam szerént elérkezett időben ohajtotta behozni a nemzettel annak történetét. A nyilatkozók többsége az utóbbi nézetet fogadta el ily okoknál fogva:

Hogy az elemi iskola is a közvetlen szemléletből indul ki: helyesen teszi, rá nézve az az egyedül helyes mód, ha a nemzet eseményeinek, mint közvetlenebbül érdeklőknek ismeretével vezeti be a gyermekeket a történelembe: de a gimnáziumi oktatás körében, mely már felsőbb pálya, méltó figyelmet érdemlő körülmény, ha követvén az idő folyam haladását, mivel a magyar nemzet később jelen meg a világ szinpadán, később is adatik annak története. Figyelmet érdemel, hogy az egész csak akkor szerkesztethetik egybe részeiből, ha e részek már sporádice tárgyaltatva voltak, s igy lesz a magyar történelem is egybeszedve mintegy a világtörténetei közül, s akkor alkotva egy orgánikus egészszé. Végre grammatikális iskoláink tanulóinak egy része, mint iparos, gyógyszerészi stb. növendék elszokván hagyni a IV. osztály bevégeztével a tanulói pályát: ohajtandó, hogy a hazai történelem benyomásait eleven friseségben vigye magával azon pályára, a hol effélékkel többé találkozni nem fog. Ez egymásutánnal adatván a történelem e két ága, a legfelsőbb osztály tarthat még egy khronológiai stb. átnézetet, berekesztésül az egyetemes történet tudomány körében.

Azon érdemben, hogy a mi gimnáziumaink protestánsok is: kimondta a választmány, mely szerint mind az egész szellem, mely a tanítást átlengi, kell hogy protestáns legyen, mind illető helyeken elegendő figyelem s méltatás jusson a protestáns egyház ügyeinek.

E felett a grammatikalis osztályok inkább a biografikus, a humanitásiak inkább az egybefüggő sok kereső módhoz tartsák magokat.

A földrajz oktatásügyi viszonyáról következő nézetek fogadtattak el:

Kezdete az összes tanításnak ez ágban a földrajz legyen, mert első a hely, s csak azután jöhet az esemény. A tanítás folyam közepén a földrajzi egyes részletek beolvadhatnak a történelembe, az illető helyeken. Azonban végül méltó, hogy a maga rangjához képest, a mai kor földrajza önállást kapjon a történelem mellett politikai, statisztikai s ethnografiai tekintetben, de arra ügyelve, hogy a történelem jellemével ő is megegyezzék jellemben, a menynyiben a világ földrajz a világ történelem mellett, a hazai földrajz a hazai történelem mellett adassék párhuzamosan.

Az évekre beosztás igy eszközöltetett:

I. osztály. A földrajz alapvonalai mathemathikai, fizikai és politikai tekintetben, szemléltetve a földgolyón, földabroszon. Földképek készítése gyakorlatilag.

II. osztály. Előre bocsátván az ókori földrajzot, adatik az ókor történelme; azzal a megjegyzéssel, hogy az előadás sajátlagos tárgya a görögök s rómaiak birodalmai, a többi nemzetek története, kikkel kezdődik a tulajdonképi hisztória, csak röviden s mintegy bevezető átmenetűl tárgyaltatván. Földképek alkalmazása; s azok készítése.

III. osztály. Közép és ujkori történelem. A magyarok az illető helyeken behozva s történetök korszakonként beosztva röviden. Földképek készítetnek s használtatnak, különösen a népvándorláshoz, N. Károly, N. Lajos birodalmához, a fölfedezésekhez, a Napoleon korához. Politikai földrajzi átnézet a világ mai állásán.

IV. osztály. Magyarország története összefüggő egészben, önállóan. Történeti földrajzi képek. Magyarország földrajza, egybe kapocsolva a birodalmival, statisztikai adatok kiséretében.

V. osztály. Az ókori történelemből a görög világ, kiterjedve a miveltség, irodalom s státus élet minden irányu jelenségeire. A földrajzi alap mindenütt felvétetik.

VI. osztály. Ókori történelemből a római világ. Középkor története; s a mennyiben itt Magyarország szerepel, ez bepótolva, Nagy Károly és Mátyás birodalmaik különösen kiemeltetnek.

VII. osztály. Az ujkor oknyomozó története, s a világ politikai uj földrajza, a magyar dolgokra figyelmezve.

VIII. osztály. Magyarország oknyomozó története, különös tekintettel a műveltség és alkotmányos élet jelenségeire s fejlődésére. Statisztikai adatok.

IX. osztály. Khronológiai átnézet az egyetemes világ történeten, a földrajznak statisztiko-ethnografiai irányban való átismétlésével.

XXVIII.

Mennyiségtan és rajz.

A mathematikai tudományok előadását tekintve fenforgott nézetek s megállopodásokról ezek a följegyeztetni méltó adatok.

A számtan előadásában az alsó és felső fokozatot a természetes és algebrai számok köre fogja tenni. A természetes számok köre aráb-, azután betűjegyeket használ, mely utóbbiak adják a közszámvetést egyetemes jegyü formában. A felső fok előjegyes számokkal dolgozik, ugy mondatott algebrai mennyiségekkel.

A tértan alsó fokát a szemléletileg tartott előadás teszi, mely tehát a lap és tömegtannak csak alsóbb ismeretére szorítkozik. A felső fok a tudományos tértant végig viszi egészen az analisztikai tértanig, s ebből is ad elő annyit, a mennyi az ujabb időben a gimnáziumokba behozatott.

Az egymásutánt tekintve a számtan mindig megelőzi részleteiben a tértant, s az emennek utat készít a gyakorlatiasság tekintetéből.

A rajz, mint lényeges alkotó rész hozatik be a tanításba, márcsak azért is, mert mint segédtudomány a tértan megérthetését nagy mértékben elősegíti. De ezenkivűl az alkalmazásban önállással is bir, hogy a felső folyamban saját irányban fejleszthesse magát, tekintettel a köz és gyakorlati élet kivánalmaira.

Az évekre beosztás igy eszközöltetett:

I. osztály. Közszámvetés. Előre bocsátása után a számok, jegyek, számlálási rendszer ismeretének, a fejbeli számvetés folytonos gyakorlása mellett, a négy alapművelet egész számokkal, közönséges és tizedes törtekkel, elvontan és tárgyhoz kapcsolva; próbák és rövidítések alkalmazása; számok oszthatósága (Egész éven át).

Szemléleti tértan. Vonalak. Szegletek, egyközüek. Idomok: három, négy s több szögek szemléltetése s azok tulajdonságai önmagokban (Másod félév).

Rajz. Egyenes vonalu idomok, kezdve a vonalakon, ezek különböző helyzetein át, a háromszögek legösszetettebb alkalmazásaig. Az egyenes vonalu idomokból alkotható ábrák. (házak, butorok) rajza, elébb szabad kézzel, azután vonalzóval, adott mérték szerint (Egész éven át).

II. osztály. Közszámvetés. Hasonlító miveletek: viszonyok, arányok, egyszerü hármas szabály. Pénzek, mértékek ismerete. Kamat számítás. Társas szabály.

Szemléleti tértan. Az egyenes vonalu idomokra borítkozás, hasonlat és egyenlőség fogalmai. Területi nagyság kiszámítása. Idomok alakítása.

Rajz. Egyenlőterü, de különböző alaku ábrák; hasonló borítkozó alakok készítése. Arányos nagyitás és kicsinyités. Boritkozási esetek alkalmazása kisebb épületi alap és tervrajzok készitése.

III. osztály. Betűjegyek tiszta mennyiségekkel a hat alapművelet, kapcsolódva mindenütt az arábjegyekkel való lehozásokhoz, mint a honnan történik a kiindulás s melyek által esik meg a (értéki) szemléltetés, egész és töredék mennyiségekben.

Szemléleti tértan. A görbe vonalu idomok fajai. Kerület és térszámítások.

Rajz. A körnek és egyenes vonalaknak kapcsolatából alkotott ábrák: ornamentek, oszlopok, ornamentális virágok; oszlop sztil stb. Lenyomott növénylevelek utánrajzolása.

IV. osztály. A betűvetési alapműveletek közül a hatványozás és gyökvevés ujból átismételtetik. Az előjegyes számok ismerete behozatik. A hasonlitó műveletek közzül az első rendü egyenletek egy ismeretlennel. Lánc- és összetett társas szabály.

Szemléleti tértan. Tömeg mértan. (Gyakorlati mérések mutatása mezőn, lánccal stb. tetszés szerint).

Rajz. Stereometriai alakok rajza hálózatban. Árnyékolás. Szabadon felállitott testek utánrajzolása. Virágok s ornamentek árnyékolva.

V. osztály. Algebra. Az algebrai számok, számjegyek stb. lehozatala (positiv, negativ; képzetesek, szer-

telenek stb.) Algebrai négy alapművelet egész kiterjedésében, egészek és töredékekre alkalmazva.

Tértan: Siktértan.

VI. osztály. Algebra. A még hátralevő három mivelet: hatványozás, gyökvonás, logarithmus, alkalmazottság az élet viszonyaira.

Tértan. Tömegtan. Sikháromszögtan.

VII. osztály. Algebra. Első, másod s harmad foku egyenletek; csoportozatok; progressziók; binómitan.

Tértan. Gömbháromszögtan. Analitikai tértan.

VIII. osztály. Gyakorlati mérések, triangulirozás ismerete a szabadban.

IX. osztály. A mathematikai tudományok encyklopediája, történeti s irodalmi adalékokkal.

A rajz, mint önálló tan.

V. osztály. Perspektivitász szabályai. Szabad kézzel tájrajzok készítése.

VI. osztály. Projekcio tana s annak alkalmazása. Oszloprendek s magasb ornamentumok szinezve. Az ember.

VII. osztály. Alaprajzok, épületek, gépek, polgári, építészetre tartozó rajzok.

VIII. osztály. Gazdasági és ipari gépek rajza. A polgári építészet magyarázata.

XXIX

Természeti tudományok.

A természeti tudományok átalán véve tárgyak és tünemények tana levén, melyek közül ez utóbbi felsőbb ágazatát teszi a tudománynak a maga abstrakt voltánál fogva, először is arról tanácskozott a választmány: föl kelljen-e minkettőt venni a grammatikális osztályokba? Kétség kivül fel, lett a határozat, nemcsak az 1848. előtti példák nyomán, mikor már több tanodában ez volt a berendezés, hanem azért is, ha akarjuk, hogy az oktatás stádiumából kilépők csonka ismeretekkel ne hagyják itt az iskolát, egyszersmind ha a benmaradókra nézve ohajtjuk, hogy a

humánitási szakbeli előadások támogatva legyenek már birt alsóbb nemű s inkább tömegesítésre számított ismeretekkel, midőn a tárgyak és tünemények felsőbb szempontból hozatnak a növendékek elé:

A kezdetet a tárgyak vizgálata teszi, mint a melyek minden sajátságaikat közvetlenül terjeszthetik a testi szemlélet eleibe. Aztán a gyermeki lélek is, melyben az abstraktok iránt érdekeltséget kell költeni a tanításnak, elébb érdekeltetik a konkrét tárgytól, mint a láthatatlan erőtől.

Egymás mellett s után taníttassék-e mindenik ága a tudománynak, vagy némelyek egymásban is? annak elhatározásában a választmány a tanok természetéből indult ki, a melynél fogva azok egymáshoz kapcsoltathatási viszonyban állanak, vagy nincsenek. Ilyennek a választmány egyedűl a vegytant vette; miért ezt egyszer beolvaszthatónak véleményezé a természettanba: de fontos voltánál fogva, épugy, mint a történeti tudományoknál a magyar történelemre nézve, szükségesnek találta, hogy önállóan is előadassék, ott, a hol azt a tudomány rendszere kivánni fogja.

A természetrajzi ágban külön figyelmet kiván fordíttatni a tanárok által a hazai tárgyakra.

Az egyes osztályokba igy lettek berendezve a tanítni valók:

I. osztály Állattan első fele (tetszés szerinti választással): télen; növénytan (nyáron). Eljárás: egyének, nemek, rendek stb. fogalma szemléltetve s ekképen szerkesztve; de inkább csak anyaggyűjtési irányban. A nyári félévben kirándulások gyűjtés végett mind az állat, mind a növénytant illetőleg. Tanítás: mikép kell a példányokat eltartani.

II. osztály. Folytatása és bevégzése az I. osztályban kezdetteknek. Rendszerbe szedés végül (Linné stb.).

III. osztály. Ásványtan. Szikla ismeret, különös tekintettel a hazai példányokra, s azokra, melyek az iparéletben is használtatnak. Gyüjtemény alkotás. (Télen).

Természettan. Előismeretek. Rövid vegytan. Hő és hangtan. Az előadás egészen népies és gyakorlati.

IV. osztály. Természettan bevégezve. Villany-, de-

lej, fény. Erőtan; csillagászat és légtünettan. Kísérletek. Alkalmazási esetek a gépeknél.

V. osztály. Ásványtan, krisztallografiával kapcsolatban. Geologia, geognosztika. (Télen). Növénytan, a maga egész rendszerében (természeti rendszer), kiereszkedve a növények geográfiájára, vegytanára s irodalmára. Mind-két tan szorosan tudományos rendszerü, de tekintet van a közéleti alkalmaztatásra is. Kirándulások nyáron, mind-két tudomány érdekében.

VI. osztály. Állattan, szorosan tudományos rendszerrel. Főldrajzi elterjedés. Némiek az anatomiából s fiziologiából, a mennyit a rendszer alkotás megkiván. A hazai példányok kiemelése. Kirándulások nyárban, s példányok gyüjtése.

VII. osztály. Átalános bevezetés után a természettanra, behozatik a rendszerbe a vegytan s tárgyaltatik egész éven át mind a szervezetben, mind a szerves ágazatban. Laboratoriumi dolgozatok qualitativ iránynyal. Alkalmazási utalások az illető helyeken.

VIII. osztály. Az egész természettan egész éven át.

IX. osztály. A természetrajzot illetőleg fiziologia, anatomia, geologia, paleontologia; a természettanban a géptani alkalmazottsága.

XXX.

Bölcsészet és egyéb átalános határozatok.

Mi nézettel volt a választmány a bölcsészet iránt átalában, hogy névszerint ohajtása volt segíteni a bajon, mely növendékeinket az által érte, hogy csupán a bölcsészeti előtanok ismeretével is a jogi pálya tanulmányaira éretteknek itéltettek, azt fentebb már érintém. Itt csak anynyit tartok elmondandónak, hogy e veszteség érzetéből indulva ki, bejegyeztetett az előadandó tudományok közzé az elméleti bölcsészet is, a mennyit abból az illető pátronátusok taníttatni jónak látandanak. Mihezképest a berendezés ez lett: VII. osztály: Logika; VIII. osztály: Pszikhologia; IX. osztály: Elméleti bölcsészet (pl. filozofiai vallástan, természettan stb).

A többi, még külön fel nem hozott tanokra (zene, ének,

gimnásztika) abban lett a megállapodás, hogy azok felvétele, beosztása, vezetése bizassék a tanárokra, illetőleg pátronátusokra, a mennyiben némelyik közülök a helyi körülmények által feltételeztetik.

A beosztás végrehajtása után még némely közérdekü tárgyak iránt történtek nyilatkozatok a választmányban. Ezek közül a nevezetesbeket ide jegyzem.

a) Kötelezett és szabad választásu tanok. A választmány nézete szerint nagy vigyázatot érdemel pedagógiai szempontból is ez ügy körüli eljárás. Kategorikus kijelölése a nem kötelezettségnek, a mint magán viseli színezetét a közönyösségnek valamely tantárgy iránt: épenoly közönyösségi hatást szokott, tapasztalás szerint szülni az a növendékek sokjaiban, ha sok máskor egyebet nem is. *) Következő pontokat olyanoknak találta a tanácskozmány, melyek követése segíthet a bajon, a hol van. 1. Teljesen szabad vállalkozásu tantárgynak szabály szerint csak a humanitási osztályokban lehet helye, midőn a növendéknek magának is van már annyi belátása, megitélni: hogy a szabadjára bizott tan valóban hasznos készületi eszköz-e jövő hivatására, vagy elmaradható (Francia nyelv). 2. A grammatikai osztályokban minden felvett tárgy, vagy egészen végig, vagy egy bizonyos határig s egy bizonyos körben kötelezett tartozik lenni, s ha ez utóbbiakra nézve e kör lejárt, ám bocsáttassanak akkor szabad választás alá. Ez okszerü már annyiban is, mert a tárgygyal az előtt ismeretlen növendék ekkorra beláthatta az intézménynek magára nézve hasznos, vagy nem szükséges voltát, s ahhoz képest megmarad mellette, vagy megválik tőle. Igy pl. az éneklésnek egyházi ága kötelezett tartozik lenni: de a műénekléssel foglalkozó daltársulatnak tagja csak az lesz, kinek arra hajlama s képessége van stb. Ez elvre, melynek messzebb ható hordereje is van, mindenesetre köteles figyelni az a gimnázium, mely a gyermeki akaratot helyes irányban kivánja képezni.

b) Abszolut óraszám hetenként. E pont iránt azért tartották szükségesnek szót váltani a tanácskozók, mert a netalán itt elkövetett hiba, tévesztés egy maga képes

*) Pl. kezd a növendék hasonlitani a tudományok közt maga szempontjából, s örömest teszi a következtetést, hogy mivel ő ennek vagy annak hasznát nem veszi, jó lenne, ha dispensáltatnék.

vagy egészen elölni, vagy legalább kétessé tenni minden várt eredményt, ugy a növendék saját, mint a tudomány anyagi szempontjából. A választmány mintegy ezeket az elveket vette érvényeseknek: 1. Legyenek a növendékek eléggé elfoglalva, azaz: a nappal óráinak körülbelől fele része a tanodában töltessék. 2. A kiszabott idő alatt, a mennyi valamely tantárgyra szánva van, ez mind elméletileg, mind gyakorlatilag, a növendék és tanár részéről be legyen végezhető. 3. Az elfoglaltatás oly mértékü legyen, hogy az a növendék lelki tehetségeinek feszültségben tartása által testre lélekre káros hatást ne gyakoroljon. 4. Az órák szabályszerü számának kitöltésén felül maradjon idő előkészületekre, házi dolgozatokra, önmívelésre, otthon ismétlésre. 5. A téli nappalok rövid, s a nyáriak hosszabb volta szabályozó erejü legyen. 6. A tudományok a test ügyesítő gyakorlatokhoz képest körül belül 3—4 arányt tartsanak. Ez alapokon, melyek mellett több pedagógiai s tudományi okok szólanak, a választmány ezt mondta ki: A mindkét nemü tanok heti összes számának minimuma 30, makszimuma 36; melyek közül a tulajdonképi tudományokra 24—28 lehet fordítandó; a többi a test ügyesítő tanok számára maradván fenn. Hogy ez órák közül az egyes tudományokra külön külön menynyi adassék: azt elhatározni a választmány az illető pátronátusok szabad intézkedésére hagyta fenn.

c) Tanítási rendszer. Ugy a tudományos, mint az erkölcsi képzés s nevelés ügyét figyelemmel tartva, a választmány a grammatikális osztályokra nézve az osztály rendszer, a humanitásiakban a szakrendszer mellet állapodott meg, itt is azonban a tanárok számát lehető kevésre szorítva egy egy osztályban osztálytanári középponttal, ki órái legtöbb számánál fogva a vezetésbeli egységnek biztosítója s fentartója legyen. Egy egy tanár heti elfoglaltatását 20 órában kivánta a választmány meghatározni, ugy azonban, hogy a grammatikális osztályokban az osztálytanárok annyira elfoglaltassanak, hogy nekiek másutt teendőjök ne legyen; különösen a vallástan mindenkor az ő kezökben legyen, könnyen belátható pedagógiai okoknál fogva. A humánitási szak minden osztályában a vallástani egész oktatás egyetlen szaktanárra bizassék.

d) Tanárok évenkénti összejövetele. Erre Csepely S. hivta fel a tanácskozók figyelmét, indokolván ezt azon szellemi egység szükségénél fogva, mely kell, hogy a magyarországi protestáns tanári kar egyetemét öszszetartsa; hogy legyen évenként legalább egy alkalom, hol a tanítás ügyben nézeteiket kicserélhetik, tapasztalataikat előadhatják, főkép pedig alkalmas tankönyvekről gondolkozhatnak, kétségtelenül igaz levén, hogy a legjobb tanterv sem ér semmit, ha az életbe léptethetés első feltételei a jó tankönyvek s a vezetésbeli szellemi egység hiányzanak. Ajánlja e végre gyülhelyül Pestet. Az inditvány elfogadtatott.

e) Nyári nagy szünidő tartására nemcsak azért, mert a juliusi forró napok alkalmatlanok a tanulásra, de a tanárok tekintetéből is; hogy fürdők használatára, utazásra stb. alkalmas idők jelöltethessenek ki, tehát egészségi és pedagógiai szempontból julius és augusztus hónapok ajánltatván, ez iránt a ft. egyházkerületek a közgyülés által megkerestetni határoztattak.

Véget érvén igy a tanácskozás szeptember 21. késő estve, miután a közülési tárgyalásnak már más nap reggel be kellett következnie, a választmányi jegyzőkönyv szerkesztésére azt kérte ki magának a jegyző, hogy szabad legyen neki csupán röviden feltenni az egyes pontok iránt történt megállapodásokat, a bővebben indokolás elhagyásával, lehetetlen levén mindazokat, az idő rövidségénél fogva nekie egész terjedelemben bevinnie, a mik elmondattak. Hanem az indokok előadásával bizassék meg a választmányi elnök, mint e tanácskozmánynak a közülésen referense. Elfogadtatott.

Másnap, szeptember 22 én reggel egy összejövetelt tartott még a választmány, a hol a jegyzői föltevény felolvastatott, helybenhagyatott, s az elnökséghez beadatni határoztatott.

Ugyancsak szeptember 20., 21 kén a többi választmányok is elkészítették munkálataikat.

XXXI.

Szeptember 22-dikén a közgyülés megnyilván, felhivta az elnök az egyes választmányokat, hogy kiki a maga munkálkodását terjeszsze elő, ekképen lehetvén csak az értekezlet tagjainak magokat a tanácskozás tárgyaira nézve egybefüggően tájékozniok.

A felolvasások megtörténtek.

Elnök. Én a felolvasottakból azt a szomoru tapasztalást vettem magamnak, miszerint a gimnáziális választmány amieinktől elannyira különböző szempontokat állított fel magának munkálkodásában, hogy az egyesülés iránt reményt sem táplálhatok magamban. Indítványom az: hagyjunk fel minden további tanácskozással, oszoljunk el; ugy is előre látom, haszontalan lesz minden fáradságunk.*)

Nagy megütődés és lehangoltság követte az előadást. Hosszabb hallgatás után Pásztor D. szólalt fel, felhozván, miszerint a pátronátusok a képviselő tanárokat azért küldték, hogy határozzanak; addig mig ez meg nem történt: ő az el nem oszlás mellett szavaz, kijelentvén, hogy pozitiv eredmény nélkül, mit küldőinek otthon felmutasson, nem is kiván haza menni.

A kimondott szó nyilatkozatokat idézett elő, s akarta mindenki, hogy a választmányi munkálatok felett kezdessenek meg a tanácskozások.

Elnök. Tehát tanácskozunk. Vegyük fel először is a gimnáziumi választmány munkálatát.

Olvastatik a választmányi dolgozatnak az a része, melyben az általános alapelvek vannak formulázva.

Peti J. ugy látja, hogy a választmány csakugyan tullépte körét, a mennyiben az előleges megállapodás ellenére kilenc osztályra terjesztette ki a gimnáziumot. Ily körülmények közt ő nemcsak nem tanácskozik, de jelen sem kiván lenni az értekezleten. (Elmegy).

Az elnök nyilatkozatra hivja fel a tagokat.

Kerkapolyi K. nem kiván szólani az átalános alap-

---

*) A szavak talán nem épen ezek: de a tartalom ez volt.

elvekről, hanem egyenesen a részletekre menni át. Különben is ha a részletekről elmondtuk véleményeinket: ez által az elvek is meg vannak birálva, mert a részletek jósága, vagy hibás volta, kritériona az elveknek is.

Elnök. Tehát az alapelveket mellőzvén: térjünk egyenesen a tudományok beosztására. *)

A tanácskozók beleegyeztek. Látszott a hatás, melyet az elnöknek már előre eredménytelenséget jósló szavai az értekezlet tagjaira tettek.

Olvastatott a vallástani berendezés, s hozzá a választmányi előadó elmondá az elveket, okokat, melyek a választmányt ugy a részletek fölvevésében, mint a beosztás egymásutánjára nézve vezérlették. Az elnök által csupán azon észrevétel tétetett, hogy a humanitási osztályokban ohajtaná ha erősb szimbolikus szinezet s határozottabb kimutatással adatnék a hit és erkölcstannak; s inditványozza e végett tankönyvekül a Heidelbergi kátét s a Helvét hitvallást. Helyeseltetett, s ehez képest következőkép állapíttatott meg az illető osztályok teendője.

VI. osztály. Keresztyén hit és erkölcstan, ugy, mint az a Heidelbergi kátéban előadva van. **)

Biblia olvasás. Egész szakaszok olvastatnak s magyaráztatnak.

VII. osztály. A helv. hitvallásu egyház hittani, erkölcstani és szervezeti rendszere, figyelemmel a más felekezetűek értelmére is, a helvét hitvallás szerint.

Biblia olvasás, mint a VI. osztályban. Az evangyéliomok olvastatása is megkezdhető görögnyelven. Olvastatik pedig a Jézus Krisztus élete a négy evangyéliomból alkotott harmónia szerint.

Olvastatott a magyar nyelv és irodalom beosztása. Semmi észrevétel rá.

*) Itt az oka, miért nem vétettek fel az értekezlet jegyzőkönyvébe a gimnáziumi szervezet alapelvei. A mi felett nem történtek nyilatkozatok, a miről határozat nem enunciáltatott, az Naplóba bemehet, de jegyzőkönyvbe nem. Itt pedig csak jegyzők voltak, de naplóvivők nem.

**) Ugyan igy tűzetett ki az I. osztály számára kézikönyvül a Sárospatakon kiadatni szokott Kijelentett vallás története, mely Seiler után készült.

Olvástatott a latinnyelv és irodalom beosztása. Választmányi előadó elmondván az elveket, ezek közül a tanácskozmány a fogalmazási ügyre tett észrevételt. Ballagi névszerint határozottan követelendőnek tartja az akadémiai tanfolyam nevében az eredeti latin nyelvü fogalmazásokat is a humanitási osztályokban. Elfogadtatik.

V. osztály. Latin fogalmazások. Átalakitva elébb, majd kisebb eredetieket készitve (Periodusok).

VI. osztály. Az átalakitó nagyobb dolgozatokhoz jönek az utánozók. Amazok versből csinálnak prózát a hisztórikai és rhetorikai nemben, Ovidiusz és Virgiliusz után; ezek a didaktikai nemben, értekezéskéket készítenek; az epikai s liraiban pedig kisebb beszélykéket s epigrammokat az anthológiák modorában.

VII. osztály. Szabad fogalmazások előpéldány nélkül az előadás mindkét neméban (vers, próza).

VIII. IX. osztály. Épenugy mint a VII-ben.

Olvastatott a görögnyelv és irodalom beosztása. A választmányi előadó elmondván az okokat s elveket, melyekre a munkálat fektettetett, a beosztás ellen nem volt semmi észrevétel; csupán az anthológia hagyatott ki a VIII. osztályból, ugyanazon alapon, a miért az Odüsszea és Herodot, kiket Kerkapoly K. ajánlott, t. i. a felvett auktorok számának az időhöz mért elegendősége miatt, a mennyiben az eddig fenállott rendhez képest, a görögnyelvre fordított évek száma megkevesbíttetett.

Olvastatott a németnyelv s irodalomról szóló cikkely. Ballagi M. ez egész tanágat teljesen kihagyandónak vélte ugyan a gimnázimból: de inditványa pártolásra nem talált.

Felolvastatván a mathematikai tudományok beosztása, két észrevétel tétetett ellene: egyik, hogy a VIII. és IX. osztályok nagyon is gyakorlatias dolgokkal foglalkoznak, melyek a gimnáziumi képzésnek nem igen lehetnek eszközei, a mennyiben inkább a tekhnikába vágnak át; másik, mit Ballagi M. említett fel, hogy nagyon sok van felvéve, névszerint igen a felső határok felé hajlik. Mit fognak akkor, tevé kérdésbe, az egyetemen tanítani, ha a gimnázium már a trigonometriát is, analitikát is elvégezte? Az elsőre a választmányi előadó felvilágositáskép elmondá, hogy azt a reál irány érdekéből tette

a választmány; a másikra Szathmári Károly felelt. A kölcsönösen világositó vitának az lett eredménye, hogy a VIII. és IX. osztályból a gyakorlati mathezis, valamint a math. enciklopédia is kihagyatott; az előző osztályok teendői némi áthelyezéseket nyertek: de a trigonometria és az analitikai előismeretek meghagyattak. Ez lett az uj elosztás.

VI osztály. Algebra. Hatványozás; gyökvonás; logarithmus; elsőfoku egyenletek egy és több ismeretlennel. Alkalmazottság a praktikus életre.

Tértan. Tömegtan. Sikháromszögtan.

VII. osztály. Algebra. Másod és harmadfoku egyenletek. Csoportozatok. Felsőbb egyenletek. Sorok. Kéttagi törvény. Valószinüségi számitás.

Tértan. Gömbháromszögtan. Fejlesztő tértan elemei.

Olvastatott a földrajz és történelem beosztása, mit, mint eddig, a választmányi előadó előterjesztése követett azon elvek és okok felől, melyekből a választmány kiindult. Az elvek magok átalán véve nem elleneztettek, de a beosztás, különösen a humanitási osztályokban, hosszabb vitára adott alkalmat, melyben Kerkapolyi K. *) Imre Sándor és Szathmáry K. vettek különösebben részt. Kerkapoly először a földrajz állásával volt elégedetlen, egyszer, mert igen alárendelten s mellék tudományképen jelenik meg csupán a történelem mellett, másszor, mert nagyon korán átvitetik a gyermek a világ politikai felosztásának ismeretére, a mennyiben azon fizikai határok, melyeket a teremtő a föld egyes kisebb részeinek a természeti fekvések által vetett, korán mellőztetvén, a politikai határok felállitása által az emberi önkény s hatalom ismerete emeltetik a gyermek előtt magasb jelentőségre az isteni akarat ellenében. Ő azt látja jobbnak, ha a növendék fizikai állásával foglalkozik elébb s hosszabb ideig a földnek, p. o. egész évig, s csak azután történik átlépés a politikaira. Azután azt sem szereti, hogy a grammatikális osztályokban a történelem a tulnyomó, s a földrajz csak mintegy rámájaul használtatik annak; ő megfordítná a dolgot: a földrajzot venné főnek, s a történelem csak ennek lenne illusztrációja. Vitatásainak legfőbb sulyát

*) Ugytetszik, emlité azt is, hogy pápai tanár Bocsor Istvánnak létezik ily módon készült geográfiai kézi könyve.

azonban a humanitási osztálybeli történelem rendezete ellen intézte. Ugy vette fel a dolgot, mintha a választmány már az V. osztálytól, mint a második ciklus kezdetétől fogva filozófiai irányban kivánná a tudományokat tanítani, következőleg a történelem is igy szerepelne társai között. Meg van győződve, ugymond, hogy a négy osztályu alsó eiklusban a geografiko-hisztorikumokat nem lehet ugy eltanítani, hogy a nyujthatott ismeret anyag alapján filozófiai szellem és irányról lehessen szó a felső osztályokbeli ismétléseknél, irányról, melynek követését különben is kizárja a növendékek kora, kik a felső körbe léptökkor legtöbbnyire csak 15-ik évökben vannak. Ezért mindig furcsán tetszik nekie, ha hallja, hogy a világtörténet előadását az V. osztályban már pragmatice kell megkezdeni. Ő egészen más rendezetet ohajtana: azt, hogy az alsó kör ne négy, hanem hat év legyen, s a világtörténet tüzetes tanitása a VII-ben kezdessék meg. A szót Szathmáry K. vette fel. A történelmi pragmatizmus, az volt beszédének veleje, igen relativ fogalom. Ha a tényeket s azok igaz okait s egybeköttetését értjük alatta csupan: nem látja át, miért ne lehetne egy 15—16 évi növendéknek is előadni már igy a történelmet; ha azonban, az észtani irányt veszszük, s konjekturákat s valószinüségeket filozofiai okoskodásokkal egybekapcsolva, vagy elhalmozva adunk a növendékek elé: akkor kétli, nemcsak azt, hogy 17—20 éves fiataloknak való legyen az ily előadás, de hogy átalában lehet-e helye ennek egyebütt, mint az egyetemeken, a hol külön hisztoriai kollégiumokat szoktak tartani a tanárok. A fiatal lélek s annak tehetségei még mindig fejlődésben vannak körülbelül 20 éves korig, ezt minden józan pedagogus elismeri; s hogy ennélfogva a gimnáziumi tanitást mindig e még fejlési processusra való ügyelettel kelljen kezelnünk: ez szent kötelesség, s ebből indúlt ki a választmány, midőn határozatait tevé. Kerkapoly felelt s állitá hogy mire a fiatal ember a 17. évet elérte, eléggé érett már arra, hogy neki filozofiai szellem s irányban adassanak elő a tudományok. Megnyugtatásul iskoláink régi állapotját s Anglia példáját hozá fel, melynek fiai rendesen 5—6 évi gimnázialis tanulmány után mennek egyetembe. Ha lehetott: miért ne nálunk, hol fiziologiai tapasztalások szerént a növendékek fejlése még kevesbidő alatt törté-

nik éghajlati okoknál fogva, mint Angliában. Imre Sándor nem tagadja hogy az éghajlati és egyéb viszonyoknak nagy befolyása van a testi és szellemi organizmus kifejlésére: de e tárgyat a fiziologusok véleményei s a tapasztalatoknál fogva még nem ismeri annyira megállapitottnak, hogy valamit arra biztosan épithessünk a tanitási irány, szellem és modor siettetésére nézve. Aztán Anglia más szellemü nép, ott az iskolai kurszus rövidségét oly nemü más intézkedések pótolják, mik nálunk magyaroknál nem találhatók fel, mind erkölcsileg, mind anyagilag lehetetlenek. Hagyjunk fel tehát mi más közélettel birók az Angliára való hivatkozással*) Kerkapoly K. Ugy látszik, az utánam szólók, minden áron entwurfisták akarnak maradni. Szilágyi I. Tanulni az ellenségtől sem szégyen s a jót, akárki mondta el lehet fogadni. De mivel az entwurfista szónak mai nap kurszusa van: határozottan tiltakoznia kell a választmány nevében a cim és kifejezés ellen. A választmány, mikor a tanfolyam tartamáról s annak kurszusairól tanácskozott: nyilván a hazai térre állitotta magát s történetből indult. Debrecen és Patak gimnáziumainak története ismeri már 1796-tól fogva a választmány által felállitott elveket s a hat osztályu gimnázium Debrecenben alig 25 éves intézvény, Patakon alig több 10-nél 1848 előtt, iskolai reformunk 1790 óta lefolyt korszakában. Szathmáry K. felel az Angliától vett példára: Hogy az angol hat osztályu gimnáziumok valami magas humanisztikai képzettséget eredményeznének, a többséget értvén: azt saját tapasztalatai, de a köztudat nyomán is tagadja. A mit Kerkapoly ur a különböző éghajlatok szerénti fejlettség fokozataitól elvonva, a magyar gyermek kora éréséről állit, az épen azt mutatja, hogy a közfelvevés képesnek tartja a magyar növendéket arra, hogy a tantárgyakat 15—16 éves kora körül már rendszeresen tanulhassa (a filozofiai felfogásról szó sincs, azt a választmány nem mondta sehol). A mi pedig a gimnázium magyar önállóságának s a németekétől függetlenségének a hat osztályuságban való helyezését illeti: arra nézve előadja, hogy

*) Imre S. e beszédének töredékei azok, melyeket tőle a Sárospataki Füzetek 1861. évi folyamának II. füzete 144, 145 lapjain olvashatunk.

Erdélyben a gimnázium mindig hét osztályból állt, s ha a filozófiai két évet hozzá veszszük, ez épen kilenc évet tesz ki. Emliti Sárospatakot, Debreczent, beszédét azzal végezvén, hogy a mit a hat éves gimnáziumok vitatói a németek utánzásáról mondanak, az épen ellenök szól, mert Németországon alkalmasint több a h a t, mint a n y o l c osztályból álló gimnázium *)

Az elnök figyelmezteté a vitázókat, hogy a kérdést elhagyták, s kéri, hogy a dolog érdemét illetőleg nyilatkozzanak a b e o s z t á s iránt. S z i l á g y i I. formulázására inditványának kéri fel Kerkapolyt, miután a választmány véleménye is formulázva van. Kerkápoly felolvassa a VII—IX osz-

*) Hirlap olvasóink észrefogták venni kétségkivül, hogy Kerkapoly és Szathmáry argumentációik épen azok, melyek az 1860 évi Prot E. I. lap 39, 43. számaiban a S z a t h m á r y és T ö b b e n közleményeikben olvashatók. Epen azokat irták itt ki az emlitettek, a mit az értekezleten elmondtak. Egyszersmind e cikkek egyike győzött meg engem arról, hogy a T ö b b e n-ek egyike Kerkapoly Károly. Még egyet megemliteni épen e helyen látom legalkalmasbnak. A Sárospataki Füzetek 1860. évi folyamának X füzetében, a 954. lapon ezt olvasom Hegedüs Lászlótól: A tanári é r t e k e z l e t keblében, h a u g y a n j ó l v a g y o k é r t e s ü l v e, ugy a v á l a s z t m á n y kebelében is l é n y e g e s e l v i különbségek merültek fel. Az egyik párt hat osztályu szoros értelemben vett gimnáziumot akart s e fölibe három éves bölcseleti, tanfolyamot; a másik nyolc (osztályu) egységes célu gimnáziumot, hozzátoldva egy szorosan bölcseleti szakot, a harmadik, s ez volt a választmány többségének nézete egy nyolcz osztályu teljes bevégzett gimnáziumot, s ezen felül akadémiát, bölcseleti hittani, s a hol az anyagi erő engedi, jogi szakkal, s a tudományok előadására nézve már kiválólag s szorosan akadémiai modorral. Látván, hogy az iró megkülönbözteti az é r t e k e z l e t e t s a v á l a s z t m á n y t, s igy értesülve van a működött két külön, hogy ugyszóljak, testületről; midőn azt adták nekie eléje. hogy a v á l a s z t m á n y b a n e l v i szakadások lettek volna, különösen, hogy ott a h a t o s z t á l y u gimnáziumról valaki csak szót is emelt volna: ez előadást egyenesen valótlannak kell mondanom Láthatta az olvasó e munka folytán, h á n y s z o r emlitettem fel a h a t o s z t á l y u gimnázium ügyét, s melyik tanácskozás alkalmával: higyje meg nekem, hogy nem is volt s e m t ö b b s z ö r, de a v á l a s z t m á n y k e b e l é b e n m e g s o h a e tárgy megemlitve, mint a mint irtam. Magánbeszélgetésekben lehetett s bizonyosan volt is, a jelenségek mutatták, felhozva: de nyilvánosan ez volt a második és utolsó kisérlete Kerkapoly K. urnak. Kik lehettek egyébiránt bivei a jelenvoltak közt: azt sem tudom, mert n y i l v á n csak Kerkapoly és Peti urak nyilatkoztak mellette.

tályra való, illetőleg azon berendezést, melyet a filozófiai kar választmányában, ő mint annak jegyzője feltett volt.

Elnök. Tehát toldassék ez a gimnáziumi választmány által megállapitott rendezetbe a VI. osztályon felül; a politika geográfia tétessék át a II. osztályba. Egyszersmind, hogy a hat első osztály tanítmányaival a három felsőé öszhangzatba hozassék: üljön össze egy bizottmány Kerkapoly, Peti és Szilágyi urakból, s végezzék el az ügyet. Kéri egyszersmind a tanácskozókat: egyezzenek bele ebbe, mert már eddig is igen sok idő telt el, mindamellett, hogy nem sokat végezett az értekezlet. Beleegyeztek.

Olvastatott a természeti tudományok beosztása; követte ezt a választmányi munkálat elveinek előadása.

Gönczy P. szólalt fel először is ez ügyben, nem ugyan tüzetesen az egész rendezet ellen, hanem a természetrajz érdekében, a végbül, hogy ennek több év folyam juttattassék, hogy magát minden apróbb részleteiben kifejthesse s a benne levő formális képző hatóságot teljes erőben érvényesithesse. Az átalánosan tett nyilatkozat következtében szabatos inditvány tételre hivatván f l: előadta azon rendezet mását, mely a Sebessi J. név alatt megjelent röpiratban foglaltatik *). Hosszas vitatás keletkezett, melyben Gönczy ellenében Szathmáry K. és Szilágyi I. vettek részt. Fő kifogások az ellenzőknek nem a methodika ellen volt, hogy t. i. a természeti testek ismeretében methodikai lépcsők szerént vezettessék tovább, tovább a növendék: hanem pedagógiai szempontból, a tultömés és tulhalmozottság volt az a mi ellen küzdöttek. T. i. Gönczy szerint mind a természetrajznak, mind a természettannak egymás mellett, nem egymás után kelle taníttatniok, mégpedig a természetrajzból egyszerre két két ág, ugy hogy a természetiekből egyszerre három tudomány állana tárgyalás alatt. Szathmáry különösen a különböző rendszerek egymásmellettiségét tartá célszerűtlennek, a gyermeki tehetségek még nem eléggé erős voltánál fogva, s kétségbe hozta az eljárásnak sikerét. A sikerre nézve megjegyzé az elnök, hogy ez már Gönczy által gyakorlatilag megmutatott tény, a mi felett kételkedni sem lehet. Igen, jegyzé

*) Legalább én és többen annak ismertük fel, s innen származott az a konkluzió, hogy Sebessi J. név alatt G. P. van rejtve.

meg Szathmáry, magán növendékeknél és Gönczy ur által: de ez csak egyéniség dolga lehet, a mit mindenkitől bizonynyal nem várhatunk. A hosszúra nyult vitát végre is az

Elnök e szavai szakasztották félbe: uraim, mi már annyi sokat engedtünk önöknek. Ne ellenkezzenek legalább ez egyben *).

A tanácskozók beleegyeztek **). Gönczy átadva az általa készitett rendezetet, s ahhoz képest; igy lett szerkesztve a természeti tudományok egymásutánja,a természetrajzban, mert a természettan meghagyatott, ugy mint a választmányi munkálatban vala.

I. osztály. Állattan, egész éven át; egyes példányok.

Növénytan, nyáron; egyes példányok. Ásványtan télen; egyes példányok.

II osztály. Állattan, egész éven át; gerinctelenek.

Növénytan, nyáron, az elmult évben ismertek bővítve. Az életművek rendbe állíttatnak.

Ásványtan, télen; a mult évben megismert ásványok ujakkal szaporítandók, hogy lehetőleg minden jegec alapalak az ásványokon ismert legyen.

III. osztály. Állattan, egész éven át; az ismert gerincesek nyomán rendszer építgetés; egyének meghatározásához szoktatás: életműtani ismeretek rendezése.

Növénytan, nyáron; Linné rendszerét megtanulván, ennek nyomán determinálgatás.

Ásványtan, jegyek alakok tengely szerint egybe állitása.

Természettan, mint a választmányi munkálatban.

IV. osztály. Állattan, egész éven át; a gerinctelenek rendszerének építgetése.

Növénytan, nyáron; Linne rendszere mellett a természetes rendszer szerint határozgatás.

Ásványtan, télen; valamelyik ismert természetes vagy vegyes rendszer szerinti rendezése az ismert ásványoknak.

Természettan, a választmányi munkálat szerint.

V. osztály. Állattan, a gerincesek rendszere ismételve, kiegészítve; előkészités a bonc és élettanra.

---

*) Határozottan, még a szavakban is hiven.

**) Peti József a Prot. E. I. lapban egy rövid jelentést irván az értekezletről, ezt fényes győzedelemnek nevezte.

Növénytan. A növények természetes rendszere.
Ásványtan. A rendszer ismételve; a jegecalakok egymásból lehozva.

VI. osztály. Állattan, A gerinctelenek rendszere, előkészités ezek bonc és élettanára. (Egész év)

Ásványtan. Geognózia, geologia, összekötve a paleontologia előismereteivel. A többi osztályok megmaradtak a választmányi munkálat szerint.

XXXII.

Szeptember 23-án a többi szakválasztmányainak munkálatai olvastattak s vitattak meg; de ezeket, mint célomhoz nem tartozókat, mellőzöm.

Utánok szôba hozatott a gimnáziumi tankönyvek ügye, s miután azoknak részint különbfélesége, részint többé kevésbé céltalan volta iránt több panasz emeltetett, hogy e bajon segítve legyen, jónak látta az értekezlet egy lajstromát késziteni a meglevôknek, mi a ft. elnök urnak azon kéréssel adatott át: közölné azt az egyes gimnáziumok elöljáróságaival, hogy azok a bejegyzett könyveket szaktanáraik által biráltatnák meg, s a birálások egyezősége szerint ekkép jóknak találtatandók megtartassanak, a célszerűtlenek pedig vagy kijavíttassanak, ha javíthatók, vagy egészen mellőztessenek.

A tanárok évenkénti gyülésének eszméje helyeseltetvén, ajánltatni fog a ft. egyházkerületek pártolásába.

A szak és osztály rendszer alkalmazása iránti véleménye a választmánynak, ugy a tanári hetenkénti óraszám, s a nagy szünidőnek julius s augusztus hónapra kitüzése helyeseltetett.

Végül előadta az elnök, hogy hivatalos dologban másnap elkelvén hazúlról távoznia, a jegyzőkönyv hitelesítésén nem lehet jelen. Az értekezlet tagjaira bizta, hogy magok közül elnököt választván, annak közremunkálásával végezzék a hátralevő teendőket. Megköszönte a bizodalmat, melylyel az értekezlet hozzá viseltetett. S elbucsúzván a tanácskozásokat berekesztette.

Válaszbeszédet ismét Warga János mondott.

Az nap délután a filozófiai kar által készitett tervnek a gimnáziuméval való egybevetése is megtörtént.

Egybehasonlítás alá természetesen csak, a VII. VIII. és IX. osztályok tárgyai estek, mint oly osztályokéi, melyekhez formált magának igényt a filozófiai választmány.

Annyi igaz, hogy nagy különbség a kettő közt nem volt: a mi volt is. leginkább a IX. osztályra nézve volt, a hova a filozófiai választmány kevesb tudományt vett be, mint a gimnáziumi,azon oknál fogva, mert ő a rendszeres filozófiát egészen felvévén, ennek helyre volt szüksége, a mi az idő teljes igényvétele miatt nem vala máskép eszközölhető, mint ha némely tantárgyak ekszpungáltatnak *)

A kis konferencia eredménye ez lett:

a) A hisztóriára nézve: Az I--IV osztályok teendője átalánosan véve geografiai alapu; a történelem csak mint illusztrációja vétetik a földrajznak. Az I. osztályban a földrajznak mathematikai és fizikai része adatik; a politikai a II. osztálynak első félévét foglalja el; az ókor története e II. osztálynak csak második félévére szoríttatik. Az V. osztályban az ókor, mint a klasszika literatura segéde szerepel; a VI-ban a közép és ujkor vázlata adatik. A VII-ben adatik az ókor, VIII-ban a közép és ujkor, a IX-ben Magyarország pragmatikai története; a statisztika egészen elhagyatván a tanítandók sorából.

b) A magyar irodalomra nézve. A IV—V. osztályokban az irodalom történet propedeütikájaul irók életrajza adatik; a VI. VII-ben az irásnemek literaria hisztóriája (pl. az epika, lirika stb. története); a VIII-ban egy év alatt egybefüggő átalános irodalom történet. Ugyan ez osztályban foglal helyet az Eszthetika is. A IX-ben semmi.

c) Latinnyelv s irodalom: véget ér a VII. osztályban, a IX-ben semmi.

d) Németnyelv: ugy, mint a latin; az irodalom történet rövid vázlata a VIII. osztályba tétetvén át.

*) E körülménynél fogva filizofiai elhatározott szint öltvén magára a humanitási szak felső része: méltán tehették Többen a Prot. E. I lapban azt az észrevételt, hogy ha középtanoda a gimnázium, mit keres ott a rendszeres filozófia? holott ezt a fogalom maga kizárja. Csak hogy meg kellett volna gondolniok, miszerént az ily terv nem a gimnáziumi választmányé volt; s mikor kikeltek, saját faktumok ellen keltek ki. Aztán e kihagyást, betoldást a bizottmányban kettő tette egy ellen, bár ez az egy emlité, hogy ezt vagy amazt már az értekezlet elfogadta. Nem tesz semmit! volt a válasz: bizonyosan belenyugodnak ebbe is.

e) Természettudomány. A IX. osztályban csak a geologia, paleontologia, növény s állat fiziologia marad meg; elhagyatik az alkalmazott géptan, de jön helyette az anthropológia.

Ily tetemes átalakulást szenvedvén a IX. osztály, ide jegyzem végül, mik lettek benne meghagyatva:

1. Vallástan, mint a választmányi munkálatban.

2. Görögnyelv, épen ugy, de elhagyva az irodalom történetet.

3. Történettan: Magyarország.

4. Természetrajz, mint fent.

5. Rendszeres bölcsészet, minden elágazásaiban.

Szeptember 24-én délután volt az utólsó ülés. Az elnökséget Csoma Mihály vitte. Felolvastatott a jegyzőkönyv; felolvastatott az átrostálásokhoz képest ujan szerkesztett gimnáziumi tanterv. Meghitelesíttettek. A gyülés berekesztetett; a tagok eloszlottak.

XXXIII.

Mi lett sorsa a gyülés munkálatának? Tota die laboravimus et nihil cepimus. De hiszen megmondta azt az értekezleti elnökség, még a második közgyülésben. Az egyetemes népiskolai választmánytól következő jelentést olvashatni a Prot. E. I. lap. 1860. 41. száma 1342. hasábján: A tanári értekezlet terve, azon fontos célra, melyre a kerületek által felhivatott, használható nem lévén, a népiskolai egyetemes bizottmány ujabban egyesekre bizta a gimnáziumi tanterv elkészítését, az általa megállapított elveknek szem előtt tartása mellett, mely vezérelvek e következők:

a) A középtanoda oly intézet legyen, melyben kellő figyelemmel a nemzeti és protestáns érdekekre, átalában a tudományos szellem kiképeztetésén kivül, a növendékek lélek ereje, a magasabb intézetekben hallgatandó rendszeres tudományok felfogására alkalmatossá tétessék.

b) A tanterv ugy legyen szerkesztve, hogy a töménytelen tanulmányok és ezek forgácsolt előadása által a tanítvány lelke el ne tompíttassék, sőt önmunkásságra idő, mód és képesség eszközöltessék.

c) Átalában a reálék kisebb és csak akkora mérvben adassanak, mekkora az általános képzéshez megkivántatik.

d) A klasszikus nyelvek a gimnáziumban tulsulylyal birjanak.

e) A németnyelv tanítására nézve azon különbség tartassék szem előtt, mely van a klasszikus és élő nyelvek tanítása között.

f. Az alsóbb osztályokban lehetőleg osztályrendszer állíttassék.

Megvallom, mikor ez elveket olvastam, igen sajátságos gondolatok támadtak bennem. Hiszen, igy okoskodtam magamban, épen ez elvek azok, melyeket a gimnáziumi választmány magának felállitott. S ha mégis az általa készitett munkálat azon fontos célra, a hova a kerületek néztek, egyátalán fogva nem volt használható, alkalmasint, hogy, nem ez elvek nem követése lesz az oka. S azt hiszem igazam van*). Nagyon hiányos volt azért a megbizatás, mely az értekezlettel nem közlötte a z t a f o n t o s c é l t, melyről, emlités tétetik, hogy létezhetett, vagy talán létezik is. Ugy vélem, a gyülések meneteléből, s a történt nyilatkozatokból kitalálhatja az olvasó mi az, a mit e fontos cél alatt értsen s hogy a választmány némely tagjai mit vártak volna az értekezlettől**).

Mindegy; megtörtént.

De óhajtottam, hogy a közönség ismerje meg az elvetett választmányi munkálatot mindenestől fogva, azok pedig, kiknek kezében van a jövő, vegyenek tanulságot magoknak

---

*) Vajjon mi lenne belőle, ha az e l v e k a z o n s á g a m e l l e t t T. és Sz. urak szintén 8—9 osztályu gimnáziumot találnának csinálni? Az elvek azonsága mellett nem volna benne lehetetlenség.

**) Azonban ugy látom, még sem volt az a munkálat oly használhatatlan Szemlátomást való hatása látszik annak mind a Többek, mind a dunamelléki egyházkerület T a n t e r v é n. Én legalább azt hiszem, hogy a vallástan, a nyelvek mind s a mathematika, egypár pont kivételével, mind a gimnáziumi választmány munkálatának másolatai, b e n s ő l e g; a k ü l s ő, természetesen hatosztályu gimnázium, három évi filozofia. Ime indirekt úton mikép revelalta magát, az intencio, melyet némelyek e g y h á z k e r ü l e t i fontos célnak neveztek. Vajjon mi jogon? Hiszen arról semmi sem mondatott, hogy ez az egyházkerületek e g y e n e s és o s z t a t l a n kivánata, instrukciója?

a mult történeteiből, s használják fel azt egy jobb, egy gyümölcsözőbb korszak előhozására. Helyzetünknél fogva most még alkalmasint csak tapogatódzunk, ingadozunk mint a meglóditott mérleg karjai. Azért jó mindent meghallgatnunk. Az csak hasznos lehet, ha a tárgyakat több oldalrul is megszemléljük.

Opinionum commenta delet dies, naturae judicia confirmat*) Cicero.

---

*) S már némely opiniók iránt határozott is. Látom névszerint, hogy a Gönczy természetrajzi beosztásának elvét a dunamelléki terv csak ugyan elvetette, megállapitván a természetrajz és természettan között az egymásutániságot.

Megjegyzem még, hogy a Prot. E. I. lap tüzetes értekezést is hozott Többen aláirással az értekezlet után a hatosztályu gimnázium érdekében. Megolvasható az 1860. 39. számban. Szathmári K. feleletét erre a 43. számban.

Javítandók.

Lapon.	Sorban.	Helyett.	Olvastassék.
4.	16.	a kettőhöz	e kettőhöz.
„	29.	A nagy	Avvagy.
7.	37.	Proemium	Prooemium.
9.	17.	melyről	melyekről.
„	23.	megbecslések	megbecslésnek.
„	36.	proebuit	praebuit.
11.	10.	carendum	cavendum.
15.	5.	nyamatniok	nyomatniok.
17.	26.	pesti	pécsi
20.	24.	ennek	ezek.
21.	29.	humanisták	mind humanisták.
22.	2.	foka	foku.
26.	14.	vehikulumára	vehikulumává.
30.	24.	még	míg
„	26.	humistika s	humanistikus.
35.	28.	hogy mindenesetre	hogy a mindenesetre.
47.	3.	természetes	természetesen.
49.	legalsó.	a hálóból	e hálóból
53.	11.	viszonyban	viszonyba.
„	16.	tárgyalásánál	tárgyalásának.
„	38.	Palinogoniásával	Palinogóniájával.
55.	16.	darabokra	darabokban.
„	30.	felső	első.
56.	28.	feltétele	felvétele.
61.	17.	uj ország	uj országa.
62.	31.	protestans	a protestans
63.	28.	akkorig	ekkorig.
64.	4.	legújabb	a legújabb.
„	37.	felekezetek	felekezetei.
73.	3.	jelen	jellem.

Lapon.	Sorban.	Helyett.	Olvastassék.
75.	11.	közrendelet	körrendelet.
80.	12.	egyfelől	kitörlendő.
87.	8.	parafrázusokon	parafrázisokon.
83.	21.	az eredmény	a következés.
90.	30.	szakának	fokának.
91.	9.	oldala	oldalu.
92.	40.	jellemfestésben	jellemfejtésben.
93.	21.	határai	határait.
„	„	felsőéi	felsőéit.
„	„	osztályukban	osztályokban.
94.	23.	részletesse	részletezze.
„	31.	tutum	tutam.
101.	10.	azokat	azok.
„	15.	lefolyt	a lefolyt.
109.	37.	E	Ez
„	40.	szaporításban	szaporítás, s . . .
112.	20.	látjuk, később	látjuk. Később.
„	17.	osztaniok	osztozniok.
„	34.	le	e.
113.	24.	melybe	melyben.
131.	11.	Pastorum	Fastorum.
139.	20.	analisztikai	analitikai.
141.	32.	stádiumából	e stádiumából.
143.	17.	szervezetben	szervetlen.
150.	A *) alatti jegyzet a legalsó sori illusztráció szóra vonatkozik.		
152.	10.	mind erkölcsileg	és mind erkölcsileg.
„	19. 20.	történctből indult	a történetből indult ki.
155.	9.	s ahhoz képest	ahhoz képest igy lett.
157.	29.	véget ér a VII.	véget ér a VIII. oszt.

2

f 2